

ISSN 2313-4593

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Випуск 16

*Збірник наукових праць
за редакцією д-ра філол. наук, професора
І. С. Попової*

Дніпропетровськ
2015

Збірник є науковим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара
(протокол № 6 від 18.12.2014)*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. **В. В. Зірка**
(Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля)

д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**
(Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара)

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (редактор), д-р філол. наук, проф. **Н. М. Бобух**,
д-р філол. наук, проф. **Ж. В. Колоїз**, д-р філол. наук, проф. **І. І. Меншиков**,
д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**,
д-р філол. наук, проф. **О. А. Семенюк**, д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**,
канд. філол. наук, доц. **М. С. Ковальчук**, канд. філол. наук, доц. **Н. В. Левун**,
канд. філол. наук, доц. **І. П. Мамчич** (відп. секретар), **Яна Пекаровічова**,
канд. філол. наук, доц. (Університет Коменського в Братиславі)

Д 70 Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2015. – Вип. 16. – 236 с.

У збірнику подаються результати наукових досліджень структурних та функційних особливостей одиниць лексико-фразеологічного і граматичного рівнів української мови з проекцією їх на різні сфери комунікації.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

За зміст статті та точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Усі права застережено

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії

© Дніпропетровський
національний університет
ім. Олесь Гончара, 2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'42:745.5

Ю. В. Датченко

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПИСАНКИ ЯК ВІЗУАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ТЕКСТУ

Автором запропоновано розглядати українську традиційну писанку як візуально-культурний текст. У семіотиці поняття тексту вбирає не лише вербальні, а й невербальні твори, які мають певну знакову систему. З'ясовано, що писанка відбиває світоглядні позиції українців через знаки-символи, саме це дозволяє охарактеризувати її як текст.

Ключові слова: текст, семіотика, невербальний твір, знак, символ, писанка, мова мистецтва, модель світу.

Автор предлагает рассматривать украинскую традиционную писанку как визуально-культурный текст. Отмечается, что в семиотике понятие текста включает не только вербальные, но и невербальные произведения, которые имеют определенную знаковую систему. Определяется, что писанка отражает мировоззренческие позиции украинцев с помощью знаков-символов. Это и позволяет охарактеризовать ее как текст.

Ключевые слова: текст, семиотика, невербальное произведение, знак, символ, писанка, язык искусства, модель мира.

The article offers to consider a traditional Ukrainian easter Egg as a visual cultural text. It is noted that in the sphere of semiotics the concept "text" includes not only verbal but also nonverbal works that have a certain sign system. It turns out that the traditional Ukrainian easter Egg reflects the outlook of the Ukrainians by different signs and symbols allowing to characterize it as a text.

Keywords: text, semiotics, nonverbal work, sign, symbol, easter Egg, art language, text-world model.

У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до вивчення тексту, зокрема структурно-граматичний, семантико-знаковий, комунікативно-прагматичний, семіотичний, когнітивний, прикладний. Як зазначає О. О. Селіванова, «зміна дослідницьких аспектів лінгвістики

тексту зумовила різні модифікації її дефініцій» [13, с. 482]. Співвідношення текстового знака, його денотата та світу дійсності, тексту й семіосфери, знакового універсуму культури визначає семіотичний напрям дослідження тексту.

У семіотиці поняття тексту набуло широкого тлумачення: «Текст – це наповнена змістом структура, яка складається зі знаків» [12, с. 104]. Отже, текстом можна вважати не лише вербальну, а й невербальну структуру: це може бути музичний чи живописний твір, танок, театральна вистава тощо, тобто все, що побудовано за допомогою знакових систем, незважаючи на їх тип. У сучасному світі спостерігається тенденція розуміння тексту в межах культурного феномену, оскільки реципієнти сприймають не лише книги, знаки й образи, що мають мовне оформлення, а й малюнки, картини, символи, візуальні образи, виражені в несловесній формі. Глиняні таблички, папірусні свитки, берестяні й пергаментні артефакти – «усе це матеріал, на якому колись були залишені спеціальні знаки, що передають духовну культуру своїх творців» [19, с. 76]. Створенню будь-якого тексту, як і будь-якого об'єкта культури, зорієнтованого на позамовну дійсність, передують духовна знакова діяльність людини, оскільки автор (письменник, художник, скульптор, архітектор, народний майстер) передусім осмислює ідею твору, а потім втілює її за допомогою певної знакової системи. Нові аспекти дослідження, пов'язані із взаємодією семіотичного напрямку й етнолінгвістики та етнокультурології, набувають актуальності (Н. Б. Мечковська [11], Ю. А. Сорокін [15], А. К. Устін [18]).

В українській культурі існують реалії, які мають різноманітний етнокультурний підтекст, але до цього часу не були предметом дослідження мовознавців. Певні культурні реалії, на нашу думку, можна розглянути в межах візуально-культурного тексту, оскільки вони мають надзвичайно потужний смисл. Опрацювання матеріалу в такому аспекті буде важливим не лише для мовознавства, а й для пізнання джерел формування й особливостей історичного розвитку української культури в цілому, з'ясування етнічної історії українців.

Мета нашого дослідження – з'ясувати інтерпретацію феномену писанки як візуально-культурного тексту.

Об'єктом дослідження обрано українську традиційну писанку. Тлумачення лексеми *писанка* подано в багатьох словниках, зокрема словник-довідник «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка

містить таке визначення: «писанка – це розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітними орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; кожен колір у писанковому розписі має власну символіку; розписане яйце символізує джерело життя, усього живого; звичай розмальовувати писанки походить ще з дохристиянських часів; здавна писанки наділялися охоронними властивостями» [5, с. 450–451]. Як бачимо, науковець указує на елементи, які відображають світосприйняття українців, зокрема писанка – це великоднє яйце, а отже, має обрядовий чи релігійний характер, символічними є орнамент і колір, успадковані з прадавніх часів. Треба зауважити, що нас цікавить традиційна, а не декоративна писанка. У чому різниця? По-перше, традиційна писанка відрізняється від декоративної технікою виконання, а саме: знаки на тло білого повного яйця наносять гарячим воском, який витікає з носика спеціального інструмента «писачка», чи «кістки», по-друге, усі елементи орнаменту й знаки мають символічний характер, тобто їх можна «прочитати», по-третє, виготовлення писанки здавна мало ритуальний характер, оскільки до початку роботи людина мусила духовно очиститися, а сам процес писання супроводжувався певними діями й віруваннями. Мистецтвознавець М. Селівачов підкреслював також, що традиційна писанка була найпродуктивнішим видом українського народного мистецтва ХІХ ст. і була стилеутворювальним фактором для інших видів декоративно-ужиткового мистецтва [14, с. 152].

Традиція розпису яйця має магічно-ритуальне значення, сягає часів, коли людство почало усвідомлювати хаотичність та мінливість світу навколо себе. Етнографічні праці кінця ХІХ – початку ХХ ст. засвідчують, що в уявленні селян писанки сприяли родючості, захищали від блискавки, зурочення. На відомості про писанки натрапляємо в космогонічних легендах українців та інших народів [17, с. 5–9; 7, с. 4–10]. Розписуючи яйце, людина формувала раціональне й чітке мислення, відтворюючи своє розуміння світу структурованим зображенням символів та знаків. Закладені знання про всесвіт, його організацію, ієрархію та особливості продовжують зберігатися в багатих на символіку мотивах писанки [8, с. 119]. Орнаменти писанок – це не малюнки конкретних явищ, а графічно-образні знаки загальних ідей, міфологем створення Всесвіту і світобудови.

Дослідник семіотики й семантики візуальної мови народного мистецтва М. Станкевич зазначає, що символ не відбиває реальних

явищ, а позначає їх умовно, не дбаючи про достовірність чи подібність до справжнього. Погоджуючись із міркуваннями Г. Гадамера щодо символу як невичерпного інформаційного джерела [4], науковець вважає, що символ може містити в згорнутому вигляді сукупність цінних значень, інформаційних та експресивних смислів, які в процесі сприйняття символу людиною розгортаються в її свідомості в естетичні уявлення й насолоди [16, с. 13]. Знаки-символи, що виступають у вигляді метафори, алегорії чи атрибута, структурують мистецьке висловлення і стають початковими елементами художнього тексту, який у процесі соціалізації, культурної комунікації набуває статусу твору. Саме тому схиляємося до думки, що мистецький твір є своєрідним закодованим текстом, виконаним невербальними засобами (лініями, кольорами тощо). Це дає підстави розглядати мистецькі образотворчі твори і твори народних майстрів (писанки, витинанки, вишивки, гончарні й ткані вироби тощо) як інформативні, подібні до вербальних тексти, наприклад, не випадково говорять, що треба вміти писанку «прочитати». Мистецький твір як елементарна одиниця художньої культури виступає її метазнаком, тобто знаком повнішого змісту і ширшого предметного значення, ніж звичайні знаки. Метазнак – мінімальна одиниця етномистецтва та світової культури [3, с. 329]. У статті «Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках» культуролог М. М. Бахтін визначив спільні для різних дисциплін риси тексту – знаковість (знаковий комплекс, загальнозрозуміла мова, система знаків), наявність суб'єкта (автора), здатність до відтворення (у системі знаків, системі мови), взаємозв'язок тексту й контексту (тексту й реакції на нього, тобто зустріч двох суб'єктів), «вільне одкровення особистості» і внутрішня логіка «ядра тексту» (без цього він не був би зрозумілим, визнаним та діяльним) [2, с. 416–417]. Зважаючи на зазначене, можна висунути гіпотезу, що писанка має всі ознаки художнього тексту й може бути опрацьована як метазнак.

Спираючись на положення, висунуті відомим культурологом, засновником Тартуської школи структуралістів-семіотиків Ю. Лотманом, який визначив художній і мистецький твір як «знак у знаковій системі культури», послуговуємося основними визначеннями дослідника щодо тексту. Зокрема, на думку професора, існують два підходи до розуміння тексту: істотною ознакою першого є тривалість тексту в часі, на відміну від другого підходу, у якому текст утворює особливий внутрішній час, здатний породжувати різноманітні смислові

ефекти (скульптура, живопис). Якщо сприймати певний об'єкт як текст, можна зробити припущення, що він певним чином закодований, а презумпція кодованості входить до поняття тексту [10, с. 150].

Дослідник зазначає, що в загальній системі культури тексти виконують дві основні функції: функцію адекватної передачі значень і породження нових смислів. Перша функція найкраще простежується під час повного збігу кодів адресата й адресанта. Розглядаючи другу функцію, науковець твердить, що під час породження нових смислів «текст перестає бути пасивною ланкою передачі певної інформації між відправником і отримувачем» [10, с. 152]. Друга функція має основну структурну ознаку тексту, яку характеризують як внутрішню неоднорідність. Текст – це структура, утворена як система різних семіотичних площин, «у континуумі яких циркулює певне вихідне повідомлення» [10, с. 152].

Отже, згідно з класифікацією Ю. Лотмана, можна спробувати презентувати писанку як певний текст, оскільки, по-перше, під час процесу розуміння, або «читання», писанки через візуалізацію кодів виникають певні смислові асоціації. Під час розгляду текстів як інформаційного поля постає потреба визначення його знакової системи, складових, що концентрують інформативність. Знакова система є носієм і зберігачем інформації (понять і суджень) про довкілля, тому, транслюючи культуру, виконує кумулятивну (накопичувальну) функцію. Так, відомо, що геометричні солярні й фітоморфні знаки є основними мотивами твору, а саме: *сонце* – джерело світла й тепла, символ Христа; *хрест* – символ всесвіту, чотирьох сторін світу, чотирьох пір року; *спіраль* – знак зародження нового життя, родючості; *безконечник* – символ води, невмирущої природи, вічного життя; *сорок клинців* – успіх у господарстві, добробут; *дерево життя* – символ світобудови, що єднає верх і низ, землю й небо, минуле й майбутнє тощо [1, с. 387]. По-друге, адекватна передача значення тексту відбувається тоді, коли реципієнти однаково розуміють коди і відповідно на них реагують. Наприклад, під час Великодніх ритуалів, коли писанки призначаються певним особам, існує непорушна традиція, згідно з якою «дітям дарують світлі яскраві писанки, господарям – із зображенням сорока клинців, кривульок та безконечників, старих обдаровують чорнобілими писанками з «небесними мостами» й «поясами» [1, с. 390]. По-третє, внутрішня неоднорідність тексту породжує нові смисли через існування різного знакового навантаження. Відомо, що існують

регіональні відмінності писанкового орнаменту й спостерігається різноманітне поєднання основних елементів, що ускладнює однозначне сприйняття «писанкового тексту», а на сучасному етапі, коли традиція писати писанки зазнала тривалого забуття й втрачено навички розуміти й тлумачити знаки, з'являється тенденція сприймати лише естетичний бік мистецького твору.

Слушними для опрацювання питання щодо типології художніх мов людства є зауваження Н. Б. Мечковської, яка зазначає, що з погляду семіотики історія мистецтв – це розвиток художніх мов людства як змістового каркасу й смислових меж мистецтва. Дослідниця послуговується терміном «мова мистецтва» і підкреслює, що розвиток таких мов відбувається через прагнення митця передати нові знання про людину й світ у процесі художніх пошуків нової виразності власних творів. Художні мови, тобто семіотики певних мистецтв, – це окремі моделі світу, сконцентроване знання про світ, сформоване художньо-зображальними засобами певного мистецтва. Науковець наводить чотири генеалогічних роди художніх семіотик, зокрема 1) семіотики рухів людини: танок, пантоміма, гра актора, цирк, 2) музика, 3) семіотики художнього зображення: скульптура, графіка, живопис, архітектура, фотографія, кіно, 4) вербальні мистецтва (семіотики художнього слова: поезія й проза; епос, лірика, драма) [11].

У своїй праці Н. Б. Мечковська вказує на те, що статичні зображальні мистецтва, на відміну від інших семіотик, – це однорівневі системи знаків, які не мають «синтаксису», тобто не мають правил поєднання простих знаків у складні. Проте для образотворчого мистецтва характерними є 1) перевага іконічних знаків, 2) одномоментність сприйняття твору, 3) орієнтованість на відображення статичності світу [11]. На функційні групи пропонує розділяти знаки-символи М. Станкевич: 1) універсальні символи, 2) сакральні символи, 3) символи побутового середовища, 4) обрядові символи, 5) скульптуро-малярські символи [16, с. 16]. У знаковій системі етномистецтва найбільшою архаїчністю та сталістю відзначаються універсальні символи – *коло, хрест, спіраль, трикветр, свастика* тощо, які мають значні смислові потенції, утворюють символічне ядро культури [9]. Такі ж особливості повною мірою можна спостерігати під час дослідження феномену писанки, оскільки на яйці зображують здебільшого універсальні іконічні знаки-символи, мистецький писанковий твір сприймається в певний момент часу й він містить статичне відображення моделі світу.

Отже, можна твердити, що традиційна писанка має своєрідну художню мову, яку передають із покоління в покоління за допомогою народних знаків-символів, що відзначаються простотою і лаконічністю виразу, вони добре помітні й легко запам'ятовуються. Їх головною функцією є сигналізувати про гармонію, злагоду, добробут, родючість та прагнення міцно закріпити ці позитивні переваги. Писанка є відображенням світоглядних позицій українців і має всі ознаки візуально-культурного тексту.

Подальше дослідження такого багатого матеріалу з погляду семіотики й семантики візуальної мови писанки дасть можливість з'ясувати основні значення зображуваних символів. Постійні трансформації й різні тлумачення знаків потребують окремого спостереження й фіксації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **100 найвідоміших** образів української міфології [під заг. ред. О. Таланчук та Ю. Бедрика]. – К. : Автограф, Орфей, 2006. – 460 с.
2. **Бахтин М. М.** Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – 447 с.
3. **Борев Ю. Б.** Эстетика : учеб. / Ю. Б. Борев. – М. : Высш. школа, 2002. – 511 с.
4. **Гадамер Г.-Г.** Герменевтика і поетика : вибрані твори : пер з нім. / Г.-Г. Гадамер ; [упоряд., передм. Д. С. Наливайко]. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
5. **Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. **Кинцель А. В.** Психолінгвістическое исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстообразующего фактора / А. В. Кинцель. – Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2000. – 152 с.
7. **Кульжинский С. К.** Описание коллекции народных писанок / С. К. Кульжинский // Этнографический отдел. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской. – М. : Об-во Скоропечатни А. А. Левенсон, Петровка, 1899. – Вып. I. – 176 с.
8. **Лоліна Н. А.** Регіональні особливості символів та знаків української народної писанки / Н. А. Лоліна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв : Сер. «Образотворче мистецтво» :

- зб. наук. праць / за ред. В. Я. Даниленка. – Х. : Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2011. – № 2. – С. 119–123.
9. **Лотман Ю. М.** Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / [под ред. В. П. Нерознака]. – М. : Akademia, 1997. – С. 202–212.
  10. **Лотман Ю. М.** Текст в тексте / Ю. М. Лотман // Избранные статьи : в 3 т. – Таллинн : Александра, 1992. – Т. 1. – С. 150–179.
  11. **Мечковская Н. Б.** Искусства в свете семиотики : филогенез и типология художественных языков человечества [Электронный ресурс] / Н. Б. Мечковская. – Режим доступа : <http://www.filologija.vukhf.lt>
  12. **Садченко В. Т.** Текст как объект лингвистической семиотики / В. Т. Садченко // Вестник Челябинского гос. ун-та : Сер. «Филология. Искусствоведение». – 2009. – № 5 (143). – Вып. 29. – С. 104–111.
  13. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2000. – 712 с.
  14. **Селівачов М. Р.** Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 400 с.
  15. **Сорокин Ю. А.** Психолінгвістическіе аспекти изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1985. – 243 с.
  16. **Станкевич М.** Семіотика та семантика візуальної мови народного мистецтва / М. Станкевич // Мистецтвознавство : зб. наук. праць. – Львів, 2007. – Ч. 2. – С. 9–20.
  17. **Сумцов Н. Ф.** Писанки / Н. Ф. Сумцов. – К. : Типографія Г. Т. Корчака-Новицького, 1891. – 49 с.
  18. **Устин А. К.** Текст. Интертекст. Культура : монографія / А. К. Устин. – СПб. : SuperMax, 1995. – 112 с.
  19. **Ходякова Л. А.** Методика інтерпретації текста как феномена культури / Л. А. Ходякова // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 2. – Т. II : Психолого-педагогические науки. – С. 76–81.

Надійшла до редколегії 05.10.2015

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Розглянуто проблеми лексикографічної фіксації багатокомпонентних стоматологічних термінів, наведено основні термінотворчі моделі сучасних англійських стоматологічних термінів. Крім того, з'ясовано питання міжкомпонентних зв'язків у термінологічних словосполученнях медичної галузі, а також сформовано алгоритм лексикографічної роботи в процесі перекладу багатокомпонентних медичних термінів з англійської українською мовою.

Ключові слова: стоматологічна термінологія, багатокомпонентний термін, медичні терміни, переклад, термінотворча модель, упорядкування медичної термінології, укладання словника.

Рассмотрены проблемы лексикографической фиксации многокомпонентных стоматологических терминов, приведены основные терминообразовательные модели современных английских стоматологических терминов. Кроме того, изучен вопрос межкомпонентных связей в терминологических словосочетаниях медицинской отрасли, а также выработан алгоритм лексикографической работы в процессе перевода многокомпонентных медицинских терминов с английского на украинский язык.

Ключевые слова: стоматологическая терминология, многокомпонентный термин, медицинские термины, перевод, терминообразовательная модель, упорядочение медицинской терминологии, составление словаря.

The article is dedicated to the problems of lexicographical dentistry dictionary creation and dental terminology translation from English into Ukrainian. Thus, the aim of this research is to determine lexicographical specificity of multi-component dental terms and to consider English-Ukrainian translation difficulties. In addition to the abovementioned aspects the concept «multi-component term» is considered, a classification of terminological word combination and basic term formation models of contemporary English dental terms and their translation into the Ukrainian language are set forth as well.

Keywords: dental terminology, multi-component term, medical terms, translation, term formation model, normalization of medical terms, dictionary creation.

У сучасних умовах упорядкування спеціальної лексики та її адекватне відображення в словниках різних типів набуває значення для успішного розвитку науки та взаємопорозуміння фахівців різних

галузей. Сьогодні міжмовна професійна медична комунікація є невід'ємним компонентом обміну досвідом, джерелом отримання нової професійно значущої інформації та інструментом оволодіння спеціальністю. В останні десятиріччя відбуваються динамічні перетворення в галузі медицини, як-от: певні професійні ролі наповнюються новим змістом, з'являються нові для вітчизняної медицини професії, формується принципово новий ринок медичних послуг, використовується інноваційне високотехнологічне обладнання та застосовуються нові терапевтичні методи, що сприяє появі нових термінів на позначення зазначених реалій, явищ та предметів. Водночас стоматологічна терміносистема є одним із шарів лексики професійної мови, який потребує подальшого детального вивчення, що й зумовлює поряд із указаними фактами *актуальність* нашої роботи.

Предметом дослідження є питання лексикографічного опису та перекладу багатоконпонентних медичних термінів, а *метою* – з'ясування особливостей укладання перекладного англійсько-українського словника стоматологічних багатоконпонентних термінів та визначення алгоритму для перекладу таких термінів.

Сучасна медична термінологія – це система систем, або макротерміносистема [11, с. 46]. Сукупність медичних та парамедичних термінів сягає кількох сотень тисяч. План змісту медичної термінології досить різноманітний: морфологічні утворення та процеси, хвороби та патологічні стани людини, збудники та переносники хвороб, методи діагностики, профілактики та терапевтичного лікування захворювань, синдроми та симптоми, хірургічні операції, прилади, інструменти, медичне устаткування та оснащення, лікарські засоби тощо.

Медична макротерміносистема складається із значної кількості шарів, кожен з яких становить субтерміносистему, яка обслуговує певну медичну, біологічну чи фармацевтичну науку [11, с. 47]. Водночас кожен термін є елементом окремої субтерміносистеми (анатомічної, гістологічної, хірургічної, терапевтичної тощо). Субтерміносистема відображає певну класифікацію понять, прийняту в цій науці, одночасно терміни з різних субсистем, взаємодіючи один з одним, вступають у смислові відношення та зв'язки на рівні макротерміносистеми. Так відбивається подвійна тенденція прогресу: подальша диференціація медичних наук, з одного боку, та їх взаємозумовленість та інтеграція – з іншого.

У межах медичної макротерміносистеми чи не найголовнішими є такі субсистеми:

- 1) анатомічна та гістологічна номенклатура;
- 2) комплекс клінічної, патологоанатомічної та патологофізіологічної термінології;
- 3) фармацевтична термінологія [11, с. 48].

Надалі нашу увагу буде зосереджено на другій субтерміносистемі, зокрема на клінічній термінології сучасної стоматологічної науки.

За останнє десятиріччя побачили світ такі перекладні та тлумачні словники в галузі стоматології: «Толковый англо-русский словарь и русско-английский словарь метафорических терминов черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии» В. Ф. Новодранової, С. Г. Дудецької, В. Ю. Нікольського [9], «Русско-английский медицинский словарь для стоматологов» Б. І. Репіна, Т. М. Кривцової [10], «Новый англо-русский словарь для стоматологов» Л. Ю. Берзегової і Д. Ф. Ковшило [2], *Jauree's Dental Dictionary* [13], *Oxford Dictionary of Dentistry* [14], *Mosby's Dental Dictionary* [15].

Пошук точного українського еквіваленту того чи того англійського медичного терміна – завдання не завжди просте, та ще й коли йдеться про багатоконпонентний термін. Це пояснюється низкою причин: недостатньою впорядкованістю медичної термінології (явища синонімії та полісемії); значною кількістю термінів грецько-латинського походження, які іноді мають різні значення в українській та англійській мовах; наявністю в українській мові лінгвістичних лакун (*registered nurse, health care provider*).

Терміни-словосполучення залежно від кількості компонентів і характеру зв'язків між ними поділяють на двоконпонентні і багатоконпонентні [1, с. 42].

Спираючись на наявні визначення, під багатоконпонентним терміном будемо розуміти полілексемне термінологічне поєднання стійкого типу з кількістю роздільнооформлених повнозначних компонентів більше двох. Компонентом багатоконпонентного терміна (далі – БКТ) вважають однослівну лексему [6, с. 59]. Багатоконпонентні терміни є складним структурним і семантичним утворенням за різного поєднання їхніх компонентів.

Для англійських БКТ із типовим лівим розгортанням характерні залежні компоненти, які розташовуються ліворуч від основного

компонента, для українських БКТ навпаки властиве праве розгортання. Цей факт потрібно враховувати під час перекладу багатокомпонентних термінів та під час укладання словника.

Найчастіше трапляються в медичному науковому тексті одно-, дво- і трикомпонентні терміни.

Помічено, що збільшення довжини БКТ відбиває прагнення до точності вираження поняття, оскільки із збільшенням кількості компонентів у терміні ступінь його багатозначності нівелюється [3, с. 208]. Та поряд із вирішенням проблеми однозначності терміна неминуче виникає інша: текст наукового стилю часто перевантажено подібними БКТ, що аж ніяк не сприяє реалізації його комунікативної функції. Саме тому БКТ часто зумовлюють появу абревіатур, якими так рясніють медичні тексти.

Тенденцію до абревіації й активізації абревіатур у лексичній системі наукового медичного тексту зумовлено можливістю виражати актуальні наукові поняття скорочено. Як правило, зрозумілі лише фахівцям абревіатури функціонують виключно в межах однієї галузі знання, а тому їх переклад часто становить труднощі для перекладача-початківця. Через те створення словника скорочень і абревіатур відповідної медичній галузі – питання актуальне.

Словники будують в основному за семасіологічним принципом. Російський дослідник В. Д. Девкін зазначає, що ономасіологічне трактування в лексикографії представлено недостатньо, тому в цьому напрямі відкриваються широкі перспективи передусім для окремих сторін повсякденної комунікації і повсякденної мови [4, с. 85]. Це стосується і медичних словників.

Однією з проблем, що стоїть перед лексикографами, є визначення ступеня співвіднесеності БКТ та термінологічного словосполучення. Показниками термінологічності тієї або тієї одиниці мови може служити включеність значення до певної системи предметної галузі, позначення спеціального поняття певної професійної сфери, наявність дефініції у межах відповідної науки [7, с. 182].

Скільки і які саме критерії будуть застосовані для розв'язання питання про термінологічність мовної одиниці, залежить від конкретної мови науки і самого словосполучення.

Зважаючи на особливості перекладу та структури багатокомпонентних стоматологічних термінів, під час їх лексикографічного опису

потрібно враховувати таке: словникові статті будувати за алфавітно-гніздовою системою, коли в кожній подано однокореневі терміни та термінологічні словосполучення, співвідносні з першим головним словом гнізда. Така побудова словника сприяє більш швидкому та ефективному пошуку потрібного БКТ. Так, термінологічні словосполучення, багатокомпонентні терміни, що складаються з означуваного та означувального компонентів, потрібно шукати за означуваним (головним) словом. Наприклад, термінологічне словосполучення *deep dental caries* потрібно шукати в гнізді *caries*.

Найбільш поширеними є двокомпонентні терміни, переклад яких не викликає особливих труднощів за умови досконалого володіння однокомпонентними медичними термінами. **Двокомпонентні терміни** можна поділити на дві групи, кожна з яких складається з певних термінотворчих моделей [12, с. 94]:

1. Обидва компоненти іменникові:
  - *N+N* – *Bone Regeneration* – *регенерація кісткової тканини*,
tissue recession – *рецесія м'яких тканин*;
  - *N+Prep+N* – *avulsion of a tooth* – *травматичний вивих зуба*);
  - *N's+N* – *Carnoy's solution* – *розчин Карнуа*;
  - *abbr+N* – *GTR procedure* – *процедура направленої регенерації тканин*.
2. Один компонент іменниковий, другий – атрибутивний:
  - *A + N* – *Dental Implant* – *стоматологічний імплантат*;
  - *Participle I + N* – *releasing incision* – *послаблювальний розріз*;
  - *Participle II + N* – *screw-retained restoration* – *гвинтова фіксація*,
balanced anesthesia – *комбіноване знеболення*.

Увагу звернімо лише на модель *N+N*, оскільки вона передбачає різні способи перекладу тексту українською мовою. В англійській мові перший компонент такого двокомпонентного терміна відіграє роль атрибутива. Під час перекладу українською мовою перший атрибутивний компонент може передаватися:

- іменником у родовому відмінку (*Treatment Outcome* – *результат лікування*);
- прикметником (*contact point* – *контактний пункт*);
- іменником з прийменником (*treatment response* – *відповідь на терапію*).

Широко вживаними є моделі **трикомпонентних термінів**, серед яких зокрема найчастіше натрапляємо на такі:

– $(N+N)+N$ – *Implant stability quotient* – показник стійкості імплантату;

– $N+N+Prep+N$ – *root submergence of tooth* – альвеолярне занурення кореня зуба;

– $A+(N+N)$ – *Guided Bone Regeneration* – направлена регенерація кісткової тканини;

– $(N+Ved)+N$ – *carrier-based obturation* – пломбування каналу гарячою гуттаперчею на носії;

– $(N+Ving)+N$ – *air-conditioning installation* – установка для кондиціонування повітря;

– $(Num+N)+N$ – *three-quarter crown* – напівкоронка.

Відповідно чотири- та п'ятикомпонентні термінологічні словосполучення будують на основі моделей дво- та трикомпонентних термінів, що поєднують найрізноманітнішими способами: $A+A+(N+prep+N)$ – *Melanotic neuroectodermal tumour of infancy* – нейроектодермальна меланома немовляти.

Метафора і метонімія також виступають засобами творення медичних термінів, тому їх теж потрібно подавати в словниках [7, с. 180]. Наприклад, назва хвороби *AIDS* передається такими метафоричними виразами, як *warning* – попередження, *divine punishment* – покарання зверху, *mysterious illness* – таємнича хвороба.

Тлумачення і переклад термінів у галузі стоматології базується на вмінні сприймати термін у цілому з урахуванням значення всіх його терміноелементів.

Щоб обрати еквівалентний варіант перекладу терміна, потрібно мати мовну інтуїцію, володіти стоматологічною термінологією рідної мови та добре знатися в тій галузі медицини, про яку йдеться, зокрема в стоматології. Останнього досягти перекладачеві з філологічною освітою непросто, особливо якщо стоматологічний текст висвітлює досить вузьке питання. Саме тому лінгвістів-перекладачеві конче потрібно використовувати у своїй роботі не лише довідкову медичну літературу, підручники й посібники з відповідної галузі, спеціалізовані медичні тлумачні та перекладні словники та пошукові системи Інтернету, а й тісно співпрацювати із фахівцями відповідної медичної

галузі. Така перекладацька діяльність у тандемі завжди є запорукою якісного перекладу.

Наприклад, показником якості перекладу може бути точне та однозначне розуміння тексту в усіх деталях фахівцем-медиком та сприймання ним тексту як такого, що був не перекладений, а створений мовою перекладу.

Найважчими для перекладу є багатокомпонентні термінологічні словосполучення, тому що вони потребують визначення внутрішніх смислових зв'язків між компонентами [5, с. 60].

Багатокомпонентні терміни-словосполучення можна поділити на такі групи за типами міжкомпонентного зв'язку [12, с. 94]:

1) терміни-словосполучення з послідовним підпорядкуванням, де кожен компонент є головним стосовно наступного: $A+B+B$, наприклад: *oral mucosa diseases* – захворювання слизової оболонки порожнини рота;

2) терміни-словосполучення з паралельним зв'язком, у яких усі компоненти співвідносяться безпосередньо з головним словом термінологічного словосполучення: $(A+B+...+n)+G$, наприклад, *occlusal vertical dimension* – вертикальна міжоклюзивна відстань;

3) терміни-словосполучення зі змішаним типом міжкомпонентного зв'язку: $(A+((B+B)+G))+D$, наприклад: *Nevoid Basal Cell Carcinoma Syndrome (NBCCS)* – Синдром Горлін-Гольца, синдром невоїдної базальноклітинної карциноми.

Очевидно, що модель змішаного типу може варіюватися досить істотно. Варто зазначити, що терміни-словосполучення, що складаються з п'яти і більше компонентів, мають виключно змішаний міжкомпонентний зв'язок. Отже, перекласти БКТ, що складається з чотирьох, п'яти і більше компонентів, означає:

– встановити міжкомпонентні зв'язки в термінологічному словосполученні та виокремити в ньому базові одно-, дво- чи трикомпонентні терміни;

– виявити головний компонент – ядро – терміна-словосполучення та перекласти його;

– перекласти всі виокремлені базові терміни, що перебувають з основним компонентом у відношеннях семантичної зв'язаності,

спираючись на контекст та враховуючи особливості термінології відповідної медичної науки;

– виконати власне переклад БКТ (найчастіше переклад здійснюють справа-наліво, починаючи з головного компонента, узгоджуючи між собою попередньо виконані переклади базових одиниць);

– перевірити правильність виконаного перекладу за допомогою словників, довідкової літератури чи пошукових систем Інтернету, аби впевнитися, що у фаховому медичному середовищі такий термін справді існує.

Як бачимо, переклад БКТ – процес складний, багаторівневий і вимагає неабиякого професіоналізму перекладача та обізнаності в галузі медицини, зокрема в стоматології. Не менш складним є процес фіксації такого перекладу в словниках, бо з розвитком науки і техніки проблема оптимізації процесу створення словників не втрачає актуальності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Анисимова А. Г.** Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук / А. Г. Анисимова. – М., 2010. – 51 с.
2. **Берзегова Л. Ю.** Новый англо-русский словарь для стоматологов / Л. Ю. Берзегова, Д. Ф. Ковшило. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2009. – 400 с.
3. **Борисова Л. И.** Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода : учеб. пособ. / Л. И. Борисова. – М. : Моск. пед. ун-т, 2001. – 208 с.
4. **Девкин В. Д.** О неродившихся немецких и русских словарях / В. Д. Девкин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 85–97.
5. **Коваль І. В.** Проблеми словотвору та термінології / І. В. Коваль, Л. І. Кухар // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної : матеріали III Міжнародної конференції. – Полтава, 2000. – С. 60.
6. **Кудинова Т. А.** К вопросу о природе многокомпонентного термина (на примере английского языка биотехнологий) / Т. А. Кудинова // Вестник Пермского университета. – Пермь : Пермский тех. ун-т. – 2001. – № 2 (14). – С. 58–64.

7. **Маджаева С. И.** Проблемы лексикографического описания медицинских терминов / С. И. Маджаева // Вестник Волгоградского ун-та : Сер. 2 «Языкознание». – 2009. – № 1 (9). – С. 179–183.
8. **Мельник А. І.** Навчання студентів-медиків читання професійно орієнтованих текстів англійською мовою / А. І. Мельник // Іноземні мови. – 2005. – № 4. – С. 22–27.
9. **Новодранова В. Ф.** Толковый англо-русский и русско-английский словарь метафорических терминов черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии / В. Ф. Новодранова, С. Г. Дудецкая, В. Ю. Никольский. – М. : МИА, 2007. – 344 с.
10. **Репин Б. И.** Русско-английский медицинский словарь для стоматологов / Б. И. Репин, Т. Н. Кривцова. – М. : МИА, 2010. – 304 с.
11. **Чернявский М. Н.** Латинский язык и основы медицинской терминологии / М. Н. Чернявский. – М. : ШИКО, 2007. – 448 с.
12. **Шалаєва Г.** Структурний аналіз сучасної медичної термінології та труднощі перекладу багатокomпонентних медичних термінів / Г. Шалаєва // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2014. – № 1 (1). – С. 90.
13. **Gupta P. V.** Jaypee's Dental Dictionary / P. V. Gupta, L. C. Gupta, S. Sarabahi. – Jaypee Brothers Medical Pub, 2009. – 619 p.
14. **Ireland R.** Oxford Dictionary of Dentistry / R. Ireland. – Oxford University Press, 2010. – 456 p.
15. **Stocking S.** Mosby's Dental Dictionary / S. Stocking, Th. Zwemer. – Elsevier Publishing Company. – 808 p.

Надійшла до редколегії 02.10.2015

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТА В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ТЕКСТІ

Охарактеризовано суб'єкт в офіційно-діловому тексті. На матеріалі сучасних документів запропоновано його класифікацію за ознакою одноосібності/колективності авторства. Визначено засоби вираження суб'єкта тексту в документах, його соціальні характеристики, систему цінностей та інтенційні стани.

Ключові слова: офіційно-діловий текст, суб'єкт в офіційно-діловому тексті, інтенційність, інтенційні стани.

Исследован субъект в официально-деловом тексте. На материале современных документов предложено классифицировать его по признаку единоличности/коллективности авторства. Определены средства выражения субъекта текста в документах, его социальные характеристики, систему ценностей та интенциональные состояния.

Ключевые слова: официально-деловой текст, субъект в официально-деловом тексте, интенциональность, интенциональное состояние.

The article is devoted to the analysis of the subject in an official and business text. The classification by type of individuality or collectivity of the authorship is suggested on the basis of the modern official and business documents. The means of the subject expression in an official and business text, its social characteristics, the value system and the intentional states are characterized.

Keywords: official and business text, subject in an official and business text, intentionality, intentional states.

Дослідницький інтерес до офіційно-ділового стилю протягом тривалого часу залишається незмінним як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві. Про це свідчать фундаментальні наукові дослідження різних аспектів цього стилю в українській мові [4; 6; 7]. На сучасному етапі з'явилося багато посібників практичного спрямування, у яких наведено зразки ділових паперів та методичні вказівки до їхнього укладання [2; 11].

Проте у вітчизняному мовознавстві поки що немає ґрунтовного дослідження, спрямованого на вивчення теорії офіційно-ділового тексту. Це тим більше важливо в наш час, коли розширюється коло ділового спілкування і збільшується кількість документів, що формує культуру особистості й суспільства загалом. Адже саме

«офіційно-ділове мовлення є прозорою оболонкою суспільства, через яку сповна проступає рівень культури нації та її можливість до самодостатніх змагань» [10, с. 253–254].

Актуальність статті визначена орієнтацією сучасної лінгвістики на феномен офіційно-ділового тексту.

Метою статті є аналіз поняття «суб'єкт офіційно-ділового тексту».

Завданнями дослідження є класифікувати офіційно-ділові тексти за ознакою одноосібності/колективності авторства, з'ясувати засоби вираження суб'єкта тексту в документах, виділити його соціальні характеристики, систему цінностей та інтенційні стани.

Результати сучасних досліджень дозволяють стверджувати, що суб'єкт тексту так чи так відображає в тексті не лише тему, що його цікавить, а й самого себе. Будь-яке висловлення, мікротекст і текст можна розглядати як репрезентацію позиції автора щодо певних осіб і подій. Щодо офіційно-ділового тексту науковці одностайні в думці, що безпосередній автор документа, «в сенсі форми подання, повністю усунений від свого тексту» [1]. Унаслідок цього багато дослідників, що вивчають проблеми теорії тексту, свідомо відмовляються від розгляду нехудожніх текстів.

На наш погляд, офіційно-діловий текст, як і будь-який інший, так само відбиває особистість автора, бо містить різні ознаки, що характеризують суб'єкт тексту.

Поняття «суб'єкт офіційно-ділового тексту» складається з соціальних характеристик суб'єкта, його оцінок та інтенцій. Сукупність цих ознак визначають смислову структуру тексту, відображаючи місце творця тексту в соціумі та його погляд на події, про які йдеться в документі.

Важливо відзначити, що документ, укладений однією особою, – рідкість у сучасній вітчизняній діловій практиці. У створенні будь-якого документа, зазвичай, беруть участь кілька осіб: виконавець, що безпосередньо працює над текстом документа, редактор, тобто особа, яка здійснює правки вже укладеного тексту, а також керівник, який візує та/або підписує документ, а отже, бере на себе відповідальність за його зміст і, відповідно, стає співавтором цього тексту. Усі ці суб'єкти наявні в офіційно-діловому тексті, однак точну частку участі кожного з них у створенні документа встановити практично неможливо.

Отже, документні тексти можна класифікувати за принципом одноосібності/колективності. До офіційно-ділових текстів одноосібного авторства належить небагато жанрів документів: заява, резюме,

доручення, пояснювальна записка, присяга. Однак, якщо на такий документ накладено резолюцію, наприклад на заяву, цей офіційно-діловий текст також набуває ознак колективного авторства. Більшість документів (законодавчі та нормативно-правові акти: закони, постанови уряду; організаційно-правові документи: положення, інструкції, регламенти; розпорядчі документи: накази, розпорядження, постанови, рішення; інформаційно-довідкові документи: акти, протоколи, довідки та ін.) належать до групи документів колективного авторства.

Важливою для офіційно-ділового тексту є соціальна характеристика автора, оскільки саме соціальний статус суб'єкта тексту, а не його особистісні риси, визначають систему оцінок реалій дійсності, зображених у тексті, і, відповідно, інтенцію, спрямовану на адресата.

Інтенція – комунікативний намір, що формується у свідомості автора документа до процедури укладання тексту, ще на етапі його планування. Зарубіжні мовознавці Р.-А. де Богранд і В. У. Дресслері назвали інтенційність однією з основних текстових категорій. Вона характеризує установку адресанта, який хоче створити текст, на те, щоб здійснити свої наміри щодо поширення знання або досягнення зазначеної мети. У ширшому значенні інтенційність охоплює всі засоби, які використовують творці тексту, щоб простежити в тексті і реалізувати в ньому свої задуми [12, с. 115]. Українська дослідниця О. М. Гнатковська інтерпретує інтенцію як складне когнітивно-комунікативне явище, що формується на основі певних знань та уявлень про світ, які становлять концептуальну та мовну картини світу мовця [3, с. 4].

Значення мовленнєвого акту залежить від інтенцій автора. Щоразу, здійснюючи мовленнєвий акт, ми виражаємо певні інтенційні стани.

Діяльність суб'єкта зі створення тексту, як і будь-яка інша діяльність, має три етапи: мотиваційний, цільовий і виконавчий. На першому етапі суб'єкт визначає, чому він має написати текст, на другому – навіщо, з якою метою, на третьому – реалізують мету.

Незалежно від того, чи спрямована інтенція на спонукання адресата до діяльності, чи на формування системи знань і ціннісних установок, її завжди орієнтовано на діяльнісну або ментальну зміну світу. Специфіка інтенційності офіційно-ділового тексту полягає в тому, що набір інтенцій, які реалізують у документі, на перший погляд, досить обмежений. Він містить розпорядчі, нормотворчі, інформаційні інтенції; однак документ не може містити більш ніж одну інтенцію. Саме це дозволяє деяким дослідникам уважати інтенційність

у документних текстах конвенційною. До такого ж висновку доходить А. А. Сафонова, розглядаючи інтенційність на матеріалі політичних текстів (див., наприклад, [8]).

Більш детальний розгляд офіційно-ділових текстів різних жанрів дозволяє зробити висновок, що інтенція є важливою жанровою характеристикою документів, яка слугує їх диференціації. Наприклад, саме на рівні інтенції розрізняємо звернення громадян (заяви, пропозиції та скарги), службові листи (лист-подяка, лист-прохання, лист-пропозиція, рекламний лист та ін.) тощо.

З урахуванням зазначеного, розглянемо засоби вираження суб'єкта тексту в документах, визначимо соціальні характеристики суб'єкта, систему його цінностей та інтенційні стани.

Важливість статусних характеристик суб'єкта офіційно-ділового тексту зумовлює різноманітність мовних і текстових засобів, які експлікують цю соціальну семантику.

Соціальні характеристики передають:

I. На лексичному рівні: 1. Іменники, що містять архісему особи в структурі значення, тобто ті, які називають людину в будь-якому аспекті її соціальних функцій і характеристик. Лексична семантика більшості таких субстантивів передається за допомогою спеціальних словотворчих морфем зі значенням 'особа': *начальник, керівник, працівник, роботодавець, виконавець, проректор, директор, підлеглий, спеціаліст*. 2. Іменники-неістоти, що містять у структурі значення сему 'організація', а також словосполучки, які позначають юридичну (не фізичну) особу: *орган місцевого самоврядування, орган виконавчої влади, фірма, підприємство, кафедра, комісія, товариство з обмеженою відповідальністю, установа, організація, компанія*. 3. Антропоніми: *Микола Петрович Василенко, І. О. Наконечна*. 4. Ергоніми – власні імена підприємств, установ, організацій: *«Приватбанк», «Укрнафта», ПП «Світ кави», ТОВ «Штерн Агропарк»*.

II. На морфологічному рівні: 1. Особові займенники 1 особи однини і множини: *я, ми*. 2. Присвійні займенники: *мій, наш*. 3. Дієслова у формі 1 особи однини і множини: *наказую, просимо, рекомендуємо*. 4. Категорія стану: *потрібно, необхідно*, тобто мовні одиниці, які припускають наявність суб'єкта (*потрібно мені, нам*).

III. На синтаксичному рівні: 1. Односкладні означено-особові речення: *Просимо розглянути наше звернення і надати відповідь у встановленому законом порядку*. 2. Односкладні безособові речення:

Контроль за виконанням розпорядження покласти на заступника голови райдержадміністрації І. Василюка. 3. Вставні конструкції, які виражають різні суб'єктивно-модальні значення: 3.1. Вставні слова, що передають емоційну оцінку, упевненість чи невпевненість автора повідомлення: *на щастя, на нашу радість, нарешті, напевно, безперечно, справді, без сумніву, мабуть* та ін. 3.2. Вставні слова, що виражають зв'язок між думками: *крім того, значить, навпаки, наприклад, по-перше, по-друге, відповідно, отже.* 3.3. Вставні слова, які вказують на джерело повідомлення: *на думку..., як зазначено в..., за висловом..., по-моєму.*

На текстовому рівні соціальні характеристики суб'єкта тексту в документі репрезентують через його реквізити як структурні частини тексту. Адже реквізити, крім вербальних, містять також невербальні компоненти (зображення Державного Герба України або емблему організації, цифрові коди та ін.), що містять значущу інформацію про установу як автора документа, зрозумілу для учасників ділової комунікації. Одиниці цього рівня закріплено в ДСТУ 4163-2003: 01 – зображення Державного Герба України, герба Автономної Республіки Крим; 02 – зображення емблеми організації та товарного знака; 03 – код організації; 05 – код форми документа; 06 – назва організації вищого рівня; 07 – назва організації; 08 – назва структурного підрозділу організації; 09 – довідкові дані про організацію; 17 – гриф затвердження; 23 – підпис; 24 – гриф погодження документа; 25 – візи узгодження; 26 – відбиток печатки; 27 – відмітка про засвідчення копії; 28 – прізвище виконавця і номер його телефону; 29 – відмітка про виконання документа і направлення його до справи; 30 – відмітка про наявність документа в електронній формі; 31 – відмітка про надходження документа до організації; 32 – запис про державну реєстрацію [9].

Систему цінностей суб'єкта тексту передають мовні одиниці, які мають семантику оцінювання. Найчастіше в офіційно-діловому тексті трапляється раціональна оцінка [5, с. 78]. Наведемо перелік мовних одиниць, що передають цю семантику.

На лексичному рівні: 1. Найбільш яскравими одиницями для вираження оцінки є дієслова *поліпшити, покращити* та віддієслівні іменники *поліпшення, покращення*. 2. Нейтральна лексика з раціонально-оцінною конотацією як позитивною (*поліпшення, ефективність, ріст, зростання, забезпечення* та ін.), так і негативною (*злочин, догана,*

неприпустимо, корумпований, корупція та ін.). 3. Нейтральні слова, що набувають позитивної або негативної конотації як результат практичного застосування у справочинстві і юриспруденції. Слова з такою конотацією стають часто вживаними і закріплюються в мові документів: *Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю* (Конституція України); *Розмір відшкодування моральних (немайнових) збитків у грошовому виразі визначається судом* (Закон України «Про звернення громадян»).

На синтаксичному рівні систему цінностей суб'єкта тексту передають фігури повтору, що підсилюють оцінність, хоча лексичне значення слів, ужитих поряд, не тотожне: *Консультаційний центр функціонує при ГУ ДСНС України у Миколаївській області з метою організації, розвитку і поширення систем інформування та консультування населення з питань реалізації державної політики у сферах цивільного захисту* (Наказ ГУ ДСНС України від 15.05.2013 № 57).

На текстовому рівні оцінні одиниці концентруються в мотивувальній (преамбульній) частині, яка, на думку Т. В. Матвєєвої, «дає оцінку (і ширше – прагматичну) установку всьому тексту» [5, с. 75]. Такі одиниці часто трапляються в текстах розпорядчих документів: *З метою поліпшення якості навчального процесу...; З метою належної підготовки до відзначення...; У зв'язку з незадовільними результатами перевірки...* У резолютивній частині офіційно-ділових текстів значно менше оцінних засобів, і застосовується суворо об'єктивна манера подання інформації.

Інтенційні стани суб'єкта офіційно-ділового тексту репрезентовано такими засобами:

I. На лексичному рівні. 1. Дієслова особистої віднесеності, що мають значення дії, чітко орієнтованої на особу. До таких одиниць відносять дієслова: 1.1. Мовленнєворозумової діяльності: *наказувати, виголошувати, відповідати, розглядати*. 1.2. Інтелектуального стану: *знати, сподіватися*. 1.3. Емоційного стану: *любити, шкочувати*. 2. Дієслова на позначення: 2.1. Вольового стану: *хотіти, потребувати, намагатися*. 2.2. Фізичного стану: *почувати (себе)*. 3. Лексичні одиниці з поняттєвою семою 'волевиявлення', які концентруються навколо двох значеннєвих полюсів: а) 'обов'язок' (безумовність, обов'язковість дії): *обов'язок, необхідно, треба, дозволити, виконати зобов'язання*; б) 'право' (санкціонована свобода дій): *мати право, бути вправі* та ін.

II. На синтаксичному рівні інтенційні стани суб'єкта офіційно-ділового тексту передають синтаксичні конструкції, що висувають на перший план дію, а не її суб'єкта. Це інфінітивні, неозначено-особові та безособові речення: *Контроль за виконанням наказу покласти на першого заступника директора (З наказу); На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом* (Конституція України).

III. На текстовому рівні інтенційні стани експлікує жанрове визначення офіційно-ділового тексту, що входить до реквізиту «заголовок до тексту»: скарга/прохання громадянина про захист його порушених прав, свобод чи законних інтересів. Як зазначає Т. В. Матвеева, одноразового використання лексичної одиниці припису в заголовку достатньо, щоб вона зіграла роль текстового ключа, який визначає мету цілого тексту.

Отже, велика кількість засобів вираження суб'єкта тексту і різноманітність їхньої семантики дозволяють зробити висновок про принципову важливість цієї категорії для офіційно-ділового тексту: саме її наявність робить офіційно-діловий текст документом, «вбудовує» його в документну систему і надає йому офіційного статусу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Валгина Н. С.** Теория текста : учеб. пособ. [Електронний ресурс] / Н. С. Валгина. – Режим доступу : <http://www.hi-edu.ru>
2. **Глущик С. В.** Сучасні ділові папери : навч. посіб. / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – [4-е вид., переробл. і доп.]. – К. : А. С. К., 2006. – 398 с.
3. **Гнатковська О. М.** Комунікативні інтенції Я «висловлень» у сучасному англomовному дискурсі : лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. М. Гнатковська. – Чернівці : Рута, 2009. – 20 с.
4. **Горбачук Д. В.** Структурно-семантичні типи стійких словосполучень слів в офіційно-ділових текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Д. В. Горбачук. – К., 1997. – 23 с.
5. **Матвеева Т. В.** Функциональные стили в аспекте текстовых категорий : синхронно-сопоставительный очерк / Т. В. Матвеева. – Свердловск : Изд-во Уральского гос. ун-та, 1990. – 168 с.

6. **Мацько О. М.** Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. М. Мацько. – К., 2001. – 21 с.
7. **Пазинич О. М.** Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. М. Пазинич. – К., 2001. – 20 с.
8. **Сафонова А. А.** Власть и политический дискурс : к проблеме разграничения интенции и интенциональности / А. А. Сафонова // Человек в современных философских концепциях : материалы IV Международной конференции (Волгоград, 28–31 мая 2007 г.) : в 4 т. – Волгоград : Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2007. – Т. 4. – С. 97–101.
9. **Уніфікована** система організаційно-розпорядчої документації : Вимоги до оформлення документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gereho.dp.ua>
10. **Фаріон І.** Пошук українського слова в офіційно-діловому тексті / І. Фаріон // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117–118 : «Слов'янська філологія». – С. 253–260.
11. **Шевчук С. В.** Ділове мовлення для державних службовців : навч. посіб. / С. В. Шевчук. – К. : Літера ЛТД, 2004. – 395 с.
12. **Beaugrande R., de.** Einführung in die Textlinguistik / R. de Beaugrande, W. U. Dressler // Konzepte der Sprachund Literaturwissenschaft. – Tübingen : Max Niemeyer Verl., 1981. – 136 s.

Надійшла до редколегії 23.09.2015

ЗМІСТ КОНЦЕПТУ 'ЄВАНГЕЛІЄ' (на матеріалі Нового Завіту)

Вивчено концепт 'Євангеліє' в тексті Нового Завіту. Об'єктом інтерпретації стали текстові зв'язки досліджуваного поняття, які детермінували його смисловий простір. Моделювання концепту здійснено на основі узагальнення й систематизації регулярно повторюваних однорідних репрезентативних концептуальних ознак, які формують польові утворення. З'ясовано характерні властивості концепту, конструктивні елементи його текстового наповнення.

Ключові слова: Новий Завіт, текстовий концепт, концептуальне поле, концептуальна парадигма, концептуальна сфера, концептуальна ознака, текстовий простір концепту, засоби моделювання концепту.

Изучен концепт 'Евангелие' в тексте Нового Завета. Объектом интерпретации стали текстовые связи исследуемого понятия, которые детерминировали его смысловое пространство. Моделирование концепта осуществлено на основе обобщения и систематизации регулярно повторяющихся однородных репрезентативных концептуальных признаков, которые формируют полевые образования. Выделены характерные свойства концепта, конструктивные элементы его текстового наполнения.

Ключевые слова: Новый Завет, текстовый концепт, концептуальное поле, концептуальная парадигма, концептуальная сфера, концептуальный признак, текстовое пространство концепта, средства моделирования концепта.

This article is focuses on the concept 'Gospel' in New Testament. The interpretation object is the scrutinized concept text links that have determined its semantic space. The concept modeling is based on the generalization and systematization of the repetitive similar representative conceptual characteristics that form field models. The specific concept properties and structural elements of text content have been found out.

Keywords: New Testament, text concept, conceptual field, conceptual paradigm, conceptual sphere, conceptual feature, text field of a concept, means of concept modeling.

Розроблення і використання терміна *концепт* сприяло появі нових методів і принципів осмислення мовного простору, мовної картини світу, нових моделей взаємодії лінгвістики й когнітології, психології, культурології. Популярність таких досліджень пояснюють тим, що відбувся активний перехід від панівної системно-структурної наукової парадигми до парадигми функційної, від лінгвістики, що орієнтована на вивчення мови «самої в собі» до лінгвістики

антропологічної, яка розглядає мову в зв'язку з людиною, її культурою, мисленням і свідомістю, тобто до когнітивної лінгвістики. «Виникнення когнітивної лінгвістики – це один із епізодів загального методологічного зсуву, який почався в лінгвістиці з кінця 1950-х років і зводиться до зняття заборони на введення в розгляд «далеких від поверхні, недоступних безпосередньому спостереженню теоретичних конструктів» [32, с. 5]. Методику когнітивних досліджень спрямовано на мову як загальний когнітивний механізм, когнітивний інструмент – систему знаків, які беруть участь у репрезентації (кодуванні), категоризації та трансформуванні інформації. В основі когнітивного підходу – вияв максимального спектру знань, закладених у структуру мовних одиниць та їхніх комплексів, використовуваних у когнітивно-комунікативній діяльності. Через це виникла потреба створити новий термін, у «семантиці якого злилися б денотація і конотація, «ближче» і «дальше» значення слова, знання про світ і про суб'єкт, який його пізнає» [3, с. 12]. Таким терміном став концепт. Можна виділити три основні напрями вивчення концептів у лінгвістиці: когнітивний (О. Бабушкін [3], М. Болдирев [5], О. Кубрякова [19], М. Піменова, О. Кондратьєва [26], З. Попова, І. Стернін [28], О. Селіванова [30] та ін.), культурологічний (С. Воркачов [8], І. Голубовська [10], В. Жайворонко [11], В. Карасик, Г. Слишкін [14], Д. Лихачов [22], С. Ляпін [23], Ю. Степанов [33] та ін.) і системно-мовний (Н. Арутюнова [1], І. Кобозєва [16], В. Кононенко [17], І. Михальчук [27], Т. Радзієвська [29], Л. Чернейко [34] та ін.). Незважаючи на широке функціонування в наукових працях, це поняття ще не має єдиного універсального визначення і отримує в концепціях різних напрямів свої інтерпретації. «Оскільки концепт – категорія мисленнєва, неспостережувана, це дає широкий простір для її тлумачення. Категорія *концепт* фігурує сьогодні в дослідженнях філософів, логіків, психологів, культурологів, тому містить у собі відбитки всіх цих позалінгвістичних інтерпретацій» [28, с. 21].

Концепти, активно використовувані в процесах комунікації, когнітивних процесах людини і суспільства, можна розцінювати як складну організовану сутність, що дозволяє застосовувати їх для вивчення текстів. Концептуальна інформація семантично виводиться з усього тексту як структурно-сислового і комунікативного цілого. Метою такого дослідження є побудова концептуальної моделі твору

як динамічного утворення, яке інтегрує різноманітні текстові компоненти в єдине смислове ціле. Науковці підкреслюють настійну потребу такого вивчення текстів: «На сьогодні концептуальний аналіз активно використовують переважно в лексиці та фразеології. У галузі лінгвістичного аналізу тексту він перебуває в стадії розробки. Можна відзначити, що вже є зразки концептуального аналізу окремих слів тексту або сукупності невеликих текстів (прислів'їв, приказок), але поки що немає послідовної моделі концептуального аналізу великого тексту, хоча є серйозні спостереження і переконливо доведені теоретичні положення, які дозволяють висувати проблему концептуального аналізу художнього тексту» [2, с. 55]. Кожний окремий твір утілює особливий варіант концептуалізації світу. Саме природа концептів – їхня структурна організація, відкритість до текстового наповнення, здатність концентровано виражати текстовий зміст – дозволяє бачити в них дієвий інструмент для дослідження творів.

Поняття *текст* дослідники трактують як інформаційно самодостатнє мовне повідомлення з чітко вираженим цілепокладанням і орієнтоване за своїм задумом на конкретного адресата (І. Гальперін [9], О. Каменська [12], О. Кубрякова [20], Г. Молчанова [25], О. Селіванова [31] та ін.). Він є цілісною структурою, у якій усе взаємопов'язано і взаємообумовлено. Кожний елемент осмислюють під час декодування так, щоб іти від аналізу до синтезу – до розуміння цілого. Звідси випливають такі характеристики тексту, як цілеспрямованість, інформативність, прагматична настанова.

Для вивчення комунікативних завдань тексту, його смислового портрету, індивідуально-авторської концепції літературного твору можуть бути ефективно задіяні методики концептуального аналізу. Багато дослідників поєднує комунікативно-діяльнісний підхід до тексту як форми комунікації та явища ідіостилію з урахуванням його структури, семантики і прагматики. Якщо раніше лінгвістика обмежувалася інтерпретацією стилістичного використання мовних одиниць тексту, не піднімаючись до висот його концепції, то сьогодні все частіше акцентують на значимості дослідження концептуального простору тексту. «Одним із перспективних напрямів концептуального аналізу є застосування його під час вивчення семантичної організації художнього тексту» [2, с. 57].

Кожний літературний твір утілює індивідуально-авторський спосіб сприймання й організації світу, спрямований на адресата. У цьому

полягає величезна моделювальна сила слова і мовний світ, що стоїть за ним. «Метою естетичної мовленнєвої діяльності є адекватна репрезентація особистісних смислів, а результатом її стає сукупність естетичних мовленнєвих актів – художній текст, який відбиває зміст концептуальної системи автора» [18, с. 35]. Отже, світогляд, авторська картина світу, провідні текстові теми та ідеї представлені у вигляді концептів і виражені матеріально у вигляді тексту.

Інтерпретування тексту дослідники пов'язують із усвідомленням його концептуальної системи, що відображає світобачення автора. Деякі дослідники (І. Гальперін [9], В. Кухаренко [21], В. Красних [18], Н. Болотнова [6] та ін.) ототожнюють концепт з ідеєю твору. Концепт виступає як «глибинний зміст, згорнута смислова структура тексту, яка є втіленням інтенції та через неї – мотиву діяльності автора, які приводять до породження тексту» [18, с. 25]. Твір декларується як концептуально обумовлена структура, що відображає зв'язки і відношення мовних одиниць. Дані концептуального аналізу дозволяють визначити комунікативну орієнтованість тексту на адресата – принципи відбору та організації «мовних засобів різних рівнів у їхньому текстовому втіленні з урахуванням не лише мовної системи, яка «стоїть» за текстом, а й мовленнєвої системності, обумовленої авторським задумом» [7, с. 138].

Метою нашого дослідження є інтерпретація концепту 'Євангеліє' через аналіз текстових засобів Нового Завіту, які його презентують. Для досягнення мети в роботі розв'язуємо низку завдань: з'ясувати мовні засоби експлікації концепту; виявити основні концептуальні поля; змоделювати концептосферу досліджуваного поняття.

Співвідношення концепту з текстовими одиницями, тобто з планом вираження всієї лексико-семантичної парадигми його імені [8, с. 274], дозволяє подати концепт у вигляді концептуальних полів – множини мовних одиниць, об'єднаних спільним значенням, спільним змістовним компонентом їхньої семантики. Як змістовно-тематичні доміанти концепту розглядаємо ключові слова тексту, які «здатні утворювати смислові згустки, своєрідне семантико-тематичне поле, але поле, релевантне лише в цьому тексті, об'єднаному темою і основною ідеєю твору» [15, с. 158], і тому саме вони служать номінантами текстових концептів. Підхід до тексту з позиції ключових слів як номінацій концепту дозволяє побудувати модель змістовної сторони тексту.

У тексті концепт формується на основі злиття, зближення, стягнення загальних ознак, презентованих на поверхневому рівні тексту словами і реченнями однієї семантичної групи, і тому його витлумачення детерміновано типовим набором істотних рис, низкою близьких за смыслом груп слів – семантичних полів. Російська дослідниця Л. Чернейко пише, що концепт формують концептуальні ознаки (сенси), склад яких організований за принципами польового утворення. Науковець так описує зміст концептуального поля: «Концепт – це конструкт, який репрезентує асоціативне поле імені, але не рівний йому. Концепт – це парадигматична модель імені, що включає і логічну структуру його змісту, і сублогічну. Ці структури виводять відповідно і з вільної сполучуваності імені, і з невольної, тобто з синтагматичних відношень імені, фіксованих у тексті» [34, с. 314]. Інша дослідниця Н. Болотнова вбачає в застосуванні польового підходу основний засіб вивчення концептуального змісту: «Уважаємо, що виділення концепту (концептуальний аналіз) можливе на підставі текстових асоціативно-смыслових полів, організованих концептуально і стимульованих лексичними структурами різних типів» [6, с. 53].

Поняття «концептуальне поле» застосовують до впорядкованої множини мовних одиниць, які формують один із аспектів концептуального змісту і об'єднані навколо ключового слова, номінант якого є іменем поля. Низка концептуальних полів, що групуються навколо ключового слова, складає план вираження концепту – концептуальну парадигму. Внутрішній зміст концепту в результаті такого аналізу – це сукупність однорідних текстових смислів, організованих у концептуальні поля, які складають концептуальну парадигму, куди входить значима для його комунікативної реалізації текстова інформація. Представлений концептуальний аналіз ключової лексики шляхом з'ясування прирощення смислів виявляє механізм формування концепту, дозволяє отримати дані про його функційні властивості, з'ясувати основні характеристики.

Як приклад розглянемо концептуалізацію слова *євангеліє* в тексті Нового Завіту. Аналізуючи синтагматичні відношення слова-репрезентанта концепту, виявляють концептуальні поля, які формують його складники. Цей концепт пов'язано із типовими текстовими фрагментами, у яких він актуалізується, тому він є носієм текстових смислів, провідником основних ідей Нового Завіту.

Слово *євангеліє* походить від грецького *εὐ'αγγέλιον*, що означає 'добра, блага звістка, благовість'. Спершу в грецькій мові класичного періоду слово *євангеліє* мало значення 'плата (нагорода) за радісну звістку, жертва подяки за радісну звістку'. Пізніше так стала називатися сама радісна звістка. Згодом слово *євангеліє* набуло релігійного значення. Євангелієм називають кожну окрему книгу євангелістів (Євангеліє від Матвія, Марка, Луки та Іоанна), а також у розмовній практиці всі книги Нового Завіту. Саме так книги називають через те, що в них викладено добру звістку про життя і вчення Ісуса Христа, який прийшов врятувати людство.

Аналіз концепту 'Євангеліє' демонструє особливості його смислової реалізації мовними засобами Нового Завіту. У досліджуваному тексті слово *євангеліє* є одним із ключових найменувань (188 уживань). Як синонімічні до нього вживають іменникові (*Євангеліє Боже, Ісуса Христа, Господа нашого Ісуса Христа, Христове, благодаті Божої, Добра Новина, Боже (Господнє) Слово (Господнє), благовість*) та дієслівні (*благовістити, благовіститися*) лексеми. Відзначимо, що синтагматичні зв'язки цього концепту є досить широкими. У результаті функціонування він постає складним конструктом, вираженим групами текстових смислів, які реалізуються різноманітними способами і засобами.

Так, численні контексти демонструють, що домінантні семантичні ознаки аналізованого поняття моделюються перш за все одиницями, які містять інформацію про віщання, проповідь Євангелії. Воно здійснювалося Ісусом Христом, а також Його апостолами та учнями. Засобами для формування цього поля, яке є одним із найбільших у концептуальній парадигмі досліджуваного поняття, служать лексичні синоніми *проповідувати, звіщати (звіщання), благовістити, провіщати, поширювати, утверджувати, служити, передавати, засвідчувати* та ін., наприклад: *Але я ні про що не турбуюсь, і свого життя не вважаю для себе цінним, аби-но скінчити дорогу свою та служіння, яке я одержав від Господа Ісуса, щоб засвідчити Євангелію благодаті Божої* [4, с. 1240–1241]; *А вони ж, засвідчивши, і Слово Господнє звістивши, повернулись до Єрусалиму, і звіщали Євангелію в багатьох самарійських оселях* [4, с. 1223]; *Яка ж нагорода мені? Та, що, благовістячи, я безкорисливо проповідував Христову Євангелію, не використовуючи особистих прав щодо благовістя* [4, с. 1275];

Звіщаю ж вам, браття, що **Євангелія**, яку я **благовістив**, вона не від людей [4, с. 1293]; Так бувши ласкаві до вас, хотіли ми вам **передати** не тільки **Божу Євангелію**, але й душі свої, бо були ви улюблені нам [4, с. 1312]; **Сліпі прозрівають, і криві ходять, стають чистими прокажені, і чують глухі, і померлі встають, а вбогим звіщається Добра Новина** [4, с. 1080] та ін.

Концептуальне поле про віщання, проповідь Євангелії формується також співвіднесенням із такими контекстуальними синонімами до лексем на позначення проповіді, віщання як *досягати, слухати, чути, породити, хвалити, бути (до вас), мій (наш), припоручати, виконувати святу службу, служити, поставити, утвердження, доручати, почути, участь* та ін. Ці складники активно використовуються в текстовому просторі й значно розширюють досліджуване концептуальне поле, наприклад: **Бо наша Євангелія не була для вас тільки у слові, а й у силі, і в Дусі Святій, і з великим упевненням, як знаєте ви, які ми були поміж вами для вас** [4, с. 1311]; *...щоб був я слугою Христа Ісуса між поганами, і виконував святу службу Євангелії Божої, щоб приношення поган стало приємне й освячене Духом Святим* [4, с. 1266]; **Бо хоч би ви мали десять тисяч наставників у Христі, та отців не багато; а я вас породив у Христі Ісусі через Євангелію** [4, с. 1271]; **Як велике ж змагання повстало, Петро встав і промовив до них: Мужі-браття, ви знаєте, що з давнішніх днів вибрав Бог поміж нами мене, щоб погани почули слово Євангелії через уста мої, та й увірували** [4, с. 1233]; **Та ви знаєте досвід його, бо він, немов батькові син, зо мною служив для Євангелії** [4, с. 1306]; *...мені припоручена Євангелія для необрізаних, як Петрові для обрізаних* [4, с. 1294]; **Дякую Богові своєму при кожній згадці про вас і завжди в усякій молитві своїй за всіх вас чиню я молитву з radoцями, за участь вашу в Євангелії від першого дня аж дотепер** [4, с. 1304] та ін. Таким чином смислове коло досліджуваного поняття отримало через текстове функціонування складову *‘Євангеліє проповідують, звіщають’*.

Лексема *євангеліє* актуалізується в контекстах, функціонування яких дало поштовх для творення поля, у якому простежують зв'язок із словами на позначення найменувань Ісуса Христа, його воскресіння. Так виділяється ще один напрям формування концептуальної парадигми цього ключового слова. Конструктивними для його утворення стали складники *Ісус (Христос), Син, воскресіння, воскресати, що*

конкретизують концепт, моделюючи таку інформаційну складову як 'Євангеліє сповіщає про Ісуса Христа, Його воскресіння'. Для цього задіяно низку таких контекстів: *А дехто з філософів епікуреїв та стоїків сперечалися з ним. Одні говорили: Що то хоче сказати оцей пустомов? А інші: Здається, він проповідник чужих богів, бо він їм звіщав Євангелію про Ісуса й воскресення* [4, с. 1236]; *Пам'ятай про Ісуса Христа з насіння Давидового, що воскрес із мертвих, за мою Євангелією* [4, с. 1322]; *Бог, згідно з моїм благовістям, буде судити таємні речі людей через Ісуса Христа* [4, с. 1254]; *І ми благовістимо вам ту обітницю, що дана була нашим отцям, що її нам, їхнім дітям, Бог виконав, воскресивши Ісуса, як написано в другім псалмі: Ти Мій Син, Я сьогодні Тебе породив* [4, с. 1230]; *Мені, найменшому від усіх святих, дана була оця благодать, благовістити поганам недосліджене багатство Христове* [4, с. 1300] та ін.

Концептуальна перспектива слова *євангеліє* формується також через низку інших текстових смислів. Значна кількість контекстів його вживання вказує на змістову складову, пов'язану з концептуальним полем, яке свідчить про Боже Царство, його наближення. Мотиваторами його семантичної наповнюваності є слова *(Боже) Царство (наблизилось)*, наприклад: *І ходив Він по всій Галілеї, по їхніх синагогах навчаючи, та Євангелію Царства проповідуючи, і вздоровлюючи всяку недугу, і всяку неміч між людьми* [4, с. 1070]; *А коли Іван виданий був, то прийшов Ісус до Галілеї, і проповідував Боже Євангелію, і говорив: Збулися часи, і Боже Царство наблизилось. Покайтеся, і віруйте в Євангелію! Закон і Пророки були до Івана Він же промовив до них: І іншим містам Я повинен звіщати Добру Новину про Боже Царство, бо на те Мене послано* [4, с. 1143]; *Закон і Пророки були до Івана; відтоді Царство Боже благовіститься, і кожен силкується втиснутись в нього* [4, с. 1165]; *Та коли йняли віри Пилипові, що благовістив про Боже Царство й Ім'я Ісуса Христа, чоловіки й жінки охристилися* [4, с. 1222] та ін. Таким чином на підставі стійкого зв'язку ключового поняття *Євангеліє* з одиницями *Царство, Боже Царство* в тексті моделюється концептуальне поле 'Євангеліє – це звістка про Боже Царство'.

Аналізоване поняття об'єктивується, спираючись на різні набори текстових ознак. Низка фрагментів демонструє смисловий зв'язок концепту зі словами *спасіння, спасатися*. На підставі цього

текстове ціле формує ще одну його інформаційну складову, базовану на таких контекстах: *Бо я не соромлюсь Євангелії, бо ж вона сила Божя на спасіння кожному, хто вірує, перше ж юдеєві, а потім гелленові [4, с. 1253]; Пам'ятай про Ісуса Христа з насіння Давидового, що воскрес із мертвих, за моєю Євангелією, за яку я терплю муки аж до ув'язнення, як той злочинець. Але Слова Божого не ув'язнити! Через це переносу я все ради вибраних, щоб і вони доступили спасіння, що в Христі Ісусі, зо славою вічною [4, с. 1322]; А ми завжди повинні дякувати Богові за вас, улюблені Господом браття, що Бог вибрав вас спочатку на спасіння освяченням Духа та вірою в правду, до чого покликав Він вас через нашу Євангелію, щоб отримати славу Господа нашого Ісуса Христа [4, с. 1316]; У Ньому й ви, як почули були слово істини, Євангелію спасіння свого, та в Нього й увірували, запечатані стали Святим Духом обітниці [4, с. 1297]* та ін. Семантичне виведення складників концепту із сукупності мовних одиниць на позначення спасіння є джерелом формування текстового смислу 'Євангеліє рятує, дає спасіння'.

Вивчення поняття Євангеліє в тексті Нового Завіту дозволяє встановити ще одну його інформаційну складову. Її об'єктивують концептуальне поле на позначення віри. Віра з'являється завдяки благовісті, проповіді Євангелія. Конструктивними в цьому випадку є такі лексеми як *вірувати, увірувати, віра*, про що свідчать текстові фрагменти Нового Завіту: *Тільки живіть згідно з Христовою Євангелією, щоб, чи прийду я й побачу вас, чи й не бувши почув я про вас, що ви стоїте в однім дусі, борючись однодушно за віру євангельську [4, с. 1305]; Тому то, не стерпівши більше, ми схотіли зостатися в Атенах самі, і послали Тимофія, нашого брата й служителя Божого в Христовій Євангелії, щоб упевнити вас та потішити в вашій вірі [4, с. 1312]; Отже, біймося, коли зостається обітниця входу до Його відпочинку, щоб не виявилось, що хтось із вас опізнився. Бо Євангелія була звіщена нам, як і тим. Але не принесло пожитку їм слово почуте, бо воно не злучилося з вірою слухачів [4, с. 1329]; Церквам же Христовим в Юдеї я знаний не був особисто, тільки чули вони, що той, що колись переслідував їх, благовістить тепер віру, що колись руйнував був її. І славили Бога вони через мене! [4, с. 1294]* та ін. Константні ознаки концепту Євангеліє формуються через його активне текстове використання із словами на позначення

віри, декларуючи такий компонент його смислового моделювання як 'Євангеліє дає віру, дає змогу увірувати'.

Мовна репрезентація концепту 'Євангеліє' у Новому Завіті визначає його як одну із значимих одиниць текстової концептосфери твору. Дослідження численних полів, сформованих на підставі стійких зв'язків слова – номінанта концепту – із планом вираження сукупності різноманітних засобів, які описують його в тексті, демонструє основні характеристики концепту. Вони, у свою чергу, формують його концептуальну парадигму, моделюючи такий зміст: 'Євангеліє – це звістка про Ісуса Христа, Його воскресіння, про прихід Божого Царства, його проповідують для спасіння вірян'.

Отже, у Новому Завіті концепт 'Євангеліє' постає як складне, багатовимірне утворення. Його текстове наповнення демонструє набір атрибутів, функцій, які він виконує в тексті. Можна стверджувати, що вся множина концептів певного твору в сукупності та системних взаємозв'язках формує його концептосферу як цілісного і структурованого семантичного простору, реалізуючи внутрішні прагматичні настанови. Дослідження текстової концептосфери формує перспективи інтерпретації глибинних смислів твору, його провідних тем та ідей.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арутюнова Н. Д.** Истина : фон и коннотации / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 21–30.
2. **Бабенко Л. Г.** Лингвистический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко, И. В. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 533 с.
3. **Бабушкин А. П.** Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 345 с.
4. **Біблія**, або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / [пер. І. Огієнка]. – К. : Українське біблійне товариство, 2007. – 1375 с.
5. **Болдырев Н. Н.** Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2001. – 123 с.

6. **Болотнова Н. С.** Филологический анализ текста : в 4 ч. / Н. С. Болотнова. – Томск : Томской гос. пед. ун-т, 2003. – Ч. IV : Методы исследования. – 119 с.
7. **Болотнова Н. С.** Художественный текст в коммуникативном аспекте : поиск ключей к эстетическому коду / Н. С. Болотнова // Слово. Семантика. Текст : сб. науч. тр. / В. Д. Черняк (ред.). – СПб. : Российский гос. пед. ун-т, 2002. – С. 137–143.
8. **Воркачев С. Г.** Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического ун-та : Сер. «Гуманитарные науки». – Краснодар, 2003. – Т. 17. – Вып. 2. – С. 268–276.
9. **Гальперин И. Р.** Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : УРСС, 2004. – 144 с.
10. **Голубовська І. О.** Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 282 с.
11. **Жайворонок В. В.** Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
12. **Каменская О. Л.** Текст и коммуникация : учеб. пособ. / О. Л. Каменская. – М. : Высш. школа, 1990. – 152 с.
13. **Карасик В. И.** Языковой круг: личность, концепты, дискурс // В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
14. **Карасик В. И.** Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. трудов / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 75–80.
15. **Караулов Ю. Н.** Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1992. – 168 с.
16. **Кобозева И. М.** Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 350 с.
17. **Кононенко В.** Концепты українського дискурсу / В. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
18. **Красных В. В.** От концепта к тексту и обратно / В. В. Красных // Вестник Московского ун-та : Сер. «Филология». – 1998. – № 1. – С. 53–71.
19. **Кубрякова Е. С.** Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX в. – М. : Институт языкознания Российской академии наук, 1995. – С. 173–189.

20. **Кубрякова Е. С.** Язык и знание. На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
21. **Кухаренко В. А.** Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
22. **Лихачев Д. С.** Концептофера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность : От теории словесности к структуре текста : антология. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
23. **Ляпин С. Х.** Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты. – Архангельск, 1997. – Вып. I. – С. 11–35.
24. **Михальчук И. П.** Концептуальные модели в семантической реконструкции (индоевропейское понятие «закон») / И. П. Михальчук // Известия Российской академии наук : Серия литературы и языка. – 1997. – Т. 56. – № 4. – С. 29–39.
25. **Молчанова Г. Г.** Семантика художественного текста (импликативные аспекты коммуникации) / Г. Г. Молчанова. – Ташкент : ФАН, 1988. – 161 с.
26. **Пименова М. В.** Введение в концептуальные исследования : учеб. пособ. / М. В. Пименова, О Н. Кондратьева. – Кемерово : Кемеровский гос. ун-т, 2009. – 160 с.
27. **Пищальникова В. А.** Концептуальный анализ поэтического текста / В. А. Пищальникова. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1991. – 88 с.
28. **Попова З. Д.** Семантико-когнитивный анализ языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2006. – 250 с.
29. **Радзієвська Т. В.** Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту / Т. В. Радзієвська. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 491 с.
30. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
31. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монография / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

32. **Соснин А. В.** Средства вербализации концепта «Лондон» в английском культурном пространстве / А. В. Соснин. – Нижний Новгород : Стимул-СТ, 2011. – 280 с.
33. **Степанов Ю. С.** Константы : словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
34. **Чернейко Л. О.** Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М. : Либроком, 2013. – 320 с.

Надійшла до редколегії 02.11.2015

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2'373.7

С. А. Ганжа

АКСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВІ ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Епістолярна спадщина Т. Г. Шевченка становить значний інтерес не лише в історико-культурній царині, а й у власне лінгвістичній. Найкращі зразки епістолярію унікальні своїм темпераментом, манерою ведення писемної розмови зі співрозмовником, системою фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, епістолярний стиль, трансформація фразеологізмів, аксіологічно орієнтовані фразеологічні одиниці.

Эпистолярное наследие Т. Г. Шевченко представляет значительный интерес не только в историко-культурной области, но и в лингвистической. Лучшие образцы эпистолярия уникальны своим темпераментом, характером ведения письменного разговора с собеседником, системой фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, эпистолярный стиль, трансформация фразеологизмов, аксиологически ориентированные фразеологические единицы.

The article is devoted to Taras Shevchenko's epistolary heritage. This aspect arouses a considerable interest not only in a historical and cultural area, but also in a linguistic one. The article goes on to say that the best examples of the epistolary is unique in its character, peculiarities of written conversations and a set of phraseological units.

Keywords: phraseological unit, epistolary style, phraseology transformation, axiologically oriented phraseological units.

У сучасній лінгвістиці значний інтерес викликає семантика фразеологізмів і закономірності їх вживання в процесі організації висловлювання, що пов'язано із загальною тенденцією наукових студій – розробкою моделей мовного синтезу.

Серед вагомих досліджень з української фразеології потрібно виділити праці таких науковців як М. Ф. Алефіренко [2], Н. Д. Бабич [3], В. М. Білоноженко [5], І. С. Гнатюк [9], М. П. Коломієць [10], К. І. Мізін [11], І. С. Олійник [12], Ю. Ф. Прадід [13] та ін.

В українському мовознавстві визначено обсяг фразеології, розроблено основні концепції (Л. Г. Авксентьев [1], Л. Г. Скрипник [14], В. Д. Ужченко [16] та ін.); створено низку фразеологічних словників, авторами яких є Н. О. Батюк [4], І. О. Вирган, М. М. Пилинська [6], С. А. Ганжа [7], М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський [10], І. С. Олійник, М. М. Сидоренко [12], Г. М. Удовиченко [15] та інші).

Проте, на нашу думку, цього недостатньо для виявлення тенденцій розвитку й формування функційних норм у вживанні фразеологізмів та для теоретичного обґрунтування відповідних рекомендацій із проблем текстотворення і слововживання всього фразеологічного матеріалу.

Саме тому *метою* нашого дослідження є вивчення традицій функціонування фразеологізмів та їх розвиток у сучасному мовленні. Науковий пошук здійснено на матеріалі приватних листів Т. Г. Шевченка, де автор розкривається повніше та глибше, дає вихід тим засобам текстотворення, які стримував, приховував від великої аудиторії в художніх творах.

Епістолографія Т. Г. Шевченка у кращих своїх зразках має історико-культурне значення, до неї частіше звертаються представники найрізноманітніших галузей науки: літературознавства, філософії, психології, методики літератури. Листування письменника є не менш важливим і для мовознавчих студій, адже листовна спадщина поета своїм корінням глибоко входить у живомовну стихію українського народу: основні мовні джерела письменник черпав із скарбів фольклору й живої розмовної мови. Отже, саме в листах якнайчастіше спостережено народнорозмовну лексику, прислів'я, фразеологізми.

Фразеологізми в приватному листуванні найперше служать для того, щоб задовольнити потреби автора в характеристиці якогось поняття, у вираженні ставлення до нього, у наданні йому належної оцінки, а також щоб викликати відповідні емоції в адресата. Цей аксіологічний аспект фразеологізмів надто важливий для епістолярних текстів.

Про аксіологічні проблеми йдеться переважно в працях філософів, логіків, соціологів. Пошуки ж науковців у галузі лінгвістичної аксіології активізувалися протягом останніх років, проте аксіологічна фразеологія, як зазначає мовознавець К. І. Мізін, усе ще залишається поза увагою сучасних фразеологів: вона належить до нової, зовсім не опрацьованої галузі лінгвістики, незважаючи на те, що фразеологізми наскрізь пронизано оцінкою [11].

«Фразеологічні одиниці виникають не стільки, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та виражати до нього суб'єктивне ставлення», – вважає мовознавець К. І. Мізін [11]. Саме тому дібрані нами фразеологічні одиниці (далі – ФО) з епістолярію Т. Г. Шевченка розглядаємо за різними антропоцентричними напрямками. У центрі цього дослідження – аксіологічний аспект фразеологічної мікросистеми «поведінка людей».

Цікавими з наукового погляду є ФО, що передають **морально-етичну оцінку**, оскільки, указуючи на дії особи, пов'язані із закріпленими в суспільстві моральними принципами. Вони, по-перше, узагальнюють таку оцінку. По-друге, указуючи на емоційний стан суб'єкта оцінки, його ставлення до особи, ФО обов'язково містять у собі емоційно-чуттєву оцінку. Такі ФО в листовній спадщині Т. Г. Шевченка містять, зазвичай, позитивну чи негативну оцінку. До цієї групи потрібно віднести ФО: *дерти за вуха, скубти за чуб, дати березової каші, очей не спускати, спати на одне око, виводити в люди, носити на руках, дати рушники, накинути оком*.

Спеціальних праць із педагогіки Т. Г. Шевченко не залишив, але його листи насичені проблемами навчання та виховання, вони мають вагомий виховний потенціал. Так, до фразеологізмів, що презентують названі поняття, належить ФО *виводити в люди* – «допомагати, сприяти кому-небудь, створюючи умови для досягнення ним певного становища в суспільстві» [17, с. 82]. У листах Т. Г. Шевченка цей фразеологізм є регулярним, указуючи проте на різну мету чи результат оцінної педагогічної діяльності мовця. Так, в епістолі 1841 року до Л. Г. Ткаченка читаємо: *Я, бачте, хочу **вивести** його (Федота. – С. Г.) в люди, як кацап сказав; хочу всьому доброму його навчить* [18, с. 16].

Не можна не звернути уваги на ФО *спати на одне око*, що в поєднанні з ФО *будуть люде* повніше передає градацію відчуття неспокою та тривоги за виховання дітей. У листі Т. Г. Шевченко застерігає брата: *Якщо притокмив, то молися Богу та лягай спати: з хлопців **будуть люде** ... тільки треба **спати на одне око*** [18, с. 235].

Такі ФО, з усього видно, указують на дії особи, пов'язані із закріпленими в суспільстві моральними принципами, виступають узагальненням морально-етичної оцінки.

ФО *дерти за чуба* та *дерти за вуха* – близькі за значенням, окреслюючи поняття «бити кого-небудь, скубти, смикати за волосся; смикати за вуха, критикувати» [17, с. 232]. У листі до А. І. Толстої із Новопетровського укріплення Т. Г. Шевченко застерігав: *Флорен-*

тійський вигнанець **видер** би вас за **вуха** за таку чепуху [18, с. 147]. Проте в епістолі до Ф. М. Лазаревського від 22 квітня 1848 року в такої ФО не лише повністю стирається значеннєва негативна категорична оцінка, а й помітною стає авторська семантична трансформація – ‘передати вітання’ із жартівливим відтінком: *Та ще **поскубїть** за **чуб** отого ледачого Левицького і поклонїться землякам моїм в Оренбурге суцїм* [18, с. 54]. ФО *дати березової кашї* також містить елемент погрози й трактується як «покритикувати, дуже вилаяти, покарати» [17, с. 221]. Утім у листах до В. Г. Шевченка ФО, трансформуючись, набуває відтінку доброго виховного гумору: *Поцілуй за мене Васю і скажи їй, що як буде добре вчитися, то я їй і намисто, і серги, і перстень привезу, а як же ні, то **привезу березової кашї*** [18, с. 255]; *Йосипкові я думав прислати доброго сукна на штанці ... а то й **березової кашї** пришлю* [18, с. 275].

Продовжує низку ФО з морально-етичною оцінкою фразема *носити на руках* – «дуже добре ставитися, виявляти велику прихильність, увагу до кого-небудь» [17, с. 558]. У листі до Г. О. Ускова автор повідомляє: *Квартирую я поки в самій Академії, товариші-художники мене полюбили, а земляки мої щирі просто **на руках носять*** [18, с. 219].

Десять років солдатського побуту остаточно скалічили особисте життя поета. Коли новий імператор підписав указ про помилування, Т. Г. Шевченкові минав 44-й рік, проте поет почував себе страшенно старим чоловіком. Однак мріяв про створення своєї сім’ї, про дружину, поряд з якою хотів би прожити життя, свідченням чого є лист до М. О. Максимовича від 10 травня 1959 року, де Т. Г. Шевченко просить підшукати наречену, яка б не відмовилася згодом вийти за нього заміж: *А тим часом одній найкращій скажіть тихенько, щоб **рушники** дбала та щоб на своєму огороді **гарбузів** не сажала. Так що ж, позичить, як на своєму не посадить. О! Бодай таки сусіди одцурались! Оставайтесь здорові, мій любий, єдиний друже! В маї або в іюні побачимось, а поки що, де набачите, що **гарбузи посажені**, то так з **коренем виривайте*** [18, с. 231]. Емоційно-експресивним центром висловлення, як бачимо, у Шевченковому листі стало майстерно обігране слово-натяк *гарбуз* у ФО *дати гарбуза*, тобто «рішуче відмовити кому-небудь в залицянні» [17, с. 204]. А вдале поєднання у ФО *дбати рушники* дало змогу авторові досягти значного градаційного ефекту, унаслідок чого морально-етичний оцінний аспект взаємодіє із психологічним та етичним.

У листі до В. Г. Шевченка, щоб виразити прохання, автор використовує ФО *накинути оком* («час від часу дивитися, поглядати на кого, що-небудь» [17, с. 526]). У тексті читаємо: *То попроси сестру Катерину і Ярину, чи не **накинуть** вони **оком** у Кирилівці яку огрядну та чепурну дівчину* [18, с. 257].

Кохання в житті Т. Г. Шевченка – чи не найболючіша сторінка, бо не мав він сімейного щастя, родинного тепла, люблячої дружини, проте жінку боготворив, у ній бачив ідеальне створіння природи, ніжну вразливу істоту. Але доля розпоряджалася з ним інакше. На шляху поета ставали жінки, кожна з яких незаслужено приносила лише гострий, пекучий біль розчарування. Однією з претенденток на шлюб з поетом була наймичка – Харитя Довгополенко, але 19-річна селянка вважала Т. Г. Шевченка занадто великим паном і через те не погоджувалася на шлюб. Та все ж майстер українського слова не втрачав надії на щасливе життя з Харитею. Ось цитата з листа до брата: *Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Якщо ні, то спитай у неї нишком, чи не **дала б** вона **за мене рушників?*** [18, с. 239]. У листі ФО *давати рушники* позначає «згоду на одруження» [17, с. 215]. *Чи так, чи сяк, а я повинен оженитися, а то проклята нудьга **зжене мене зі світа*** [18, с. 188]. Використана ФО *зжене зі світа* в контексті адресанта виражає негативне оцінне значення всього вислову.

В іншому листі до брата Т. Г. Шевченка, послуговуючись ФО *очей не спускати* («постійно пильно дивитися на кого, що-небудь» [17, с. 854]), наказує: *А ти все-таки з **очей її не спускай**, може, ще що-небудь і буде* [18, с. 255].

У період заслання листуватися для Т. Г. Шевченка було однією з найбільших потреб, засобом не лише самовираження, а й зв'язку із зовнішнім світом. Щоб передати свій стан, свої погляди на дійсність, Т. Г. Шевченко використовує у листах ФО, що мають **емоційно-чуттєву оцінку** і водночас указують на емоційний стан суб'єкта оцінки, його ставлення до особи, яку оцінюють. За своєю семантикою такі ФО частіше мають негативне значення. До цієї групи відносимо фразеологізми: *і в сні не бачити, скуштувати меду, біс батька знає, лихий його знає, Бог його знає, чорт носить, водити за ніс, крутити голову, сидіти в печінках, матері його ковінька, піймати облизня* тощо.

З оцінним значенням осуду, обурення функціонує ФО *і в сні не бачити* («хто-небудь навіть уявити не може чогось») [17, с. 20].

У листі від 9 січня 1857 року до А. І. Толстої адресант повідомляє: *І це я називаю істинним, справжнім щастям, якого шатобріанам і в сні не побачити* [18, с. 148].

Варто зазначити, що в листі до Г. Л. Ткаченка така ФО набуває нових семантичних відтінків ‘незадоволення, небажання про щось говорити чи згадувати’, що досягається за допомогою розширення структури ФО спонукальною часткою *бодай*: *Та цур йому, минуло, бодай і в сні не бачити* [18, с. 16].

У лінгвостилістичному плані цікавою є розгорнута метафора: поряд із традиційною фразеомою в епістолярному тексті повторюються окремі її компоненти, які мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. Так, ФО *скуштувати меду* традиційно трактується як «зазнати чого-небудь (неприємного) на власному досвіді, відчути щось самому» [17, с. 482]. В епістолі до Г. С. Тарнавського Т. Г. Шевченко нарікає: *Ви, спасибі вам, боїтесь мені розказувати про людей – цур їм, покуштував уже цього меду, щоб він скис* [18, с. 23]. Як бачимо, така трансформація ФО вносить у контекст значні оцінні елементи докору та осуду.

Згаданій модифікації зазнає і ФО *чорт несе*, яка «вживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийогось-небудь небажаного відправлення кудись» [11, с. 953]. У листі до М. М. Лазаревського від 29 листопада 1857 року ФО завдяки розгорнутій метафорі набуває нового образно-метафоричного та емоційно-оцінного значення, навіть – жартівливого звучання: *Позавчора чортові не було чого робить, то він носив мене в Балахну, трохи за тридцять верств од Нижнього* [18, с. 182].

Емоційно-експресивним центром висловлення в епістолах Т. Г. Шевченка почасти стає майстерно обігране слово-натяк на широко вживаний фразеологізм *піймати облизня*, чим адресант передає відчуття досади, крайнього ступеня незадоволення – «нічого не отримати того, на що сподівався» [17, с. 849]. У листі до М. С. Щепкіна читаємо: *Та вже така моя вдача, що я замість грошей тільки облизався. Такий-то облизень і заставив мене потурбувати тебе* [18, с. 222].

Коли Т. Г. Шевченко перебував у Новопетровській фортеці, стало відомо, що до Астрахані має прибути хтось із царської сім'ї. Негайно було оголошено наказ про посилену муштру солдатів. Щоденні тривалі муштри зовсім знесилювали письменника. ФО *ледве ноги несуть, тягнуть жили* у листах яскравіше передають фізичне та моральне виснаження поета: *Із мене, тепер 50-літнього старця,*

тягнуть жили, – писав поет Б. Ф. Залеському, навіть збільшивши свій вік; *Того вечора вертався до казарми і ледве ноги тягнув* [18, с. 58].

Як синонім до аналізованих фразеологізмів функціонує ФО *не знати де дітися* («хто-небудь дуже погано себе почуває») [17, с. 342]. Використовуючи таку ФО у приватному листі, Т. Г. Шевченко ніби просить розради в М. М. Лазаревського: *Ревматизм, цингу перетернів, слава Богу, а тепер зуби болять, що не знаю де дітись* [18, с. 48].

У 1855 році Т. Г. Шевченко захворів ще й на виснажливу малярію. У листі до Б. Ф. Залеського від 10 лютого 1855 року поет, описуючи свої фізичні недуги, уживає ФО *кістки зложити* («померти, занедужати») [17, с. 338]: *Вірши чи ні, а мені інколи здається, що я кістки тут свої зложу* [18, с. 109]. Використовуючи таку ФО, адресант передає повний відчай, втрату надії на майбутнє.

Епістолярій Т. Г. Шевченка, як жоден інший документ, дозволяє визначити емоційну доміную Кобзаря – людини й митця. Той внутрішній драматизм «роботи душі», розвитку його самобутньої індивідуальності може бути охарактеризований найвлучніше градацією ФО, до якої часто вдається митець. Так, у листі до Я. Г. Кухаренка 1842 року адресант ніби просить поради: *Що нам робить, отамане брате? Прать против рожна чи закопатся заживо в землю...* [18, с. 20]. Пор.: трансформована ФО *закопатись заживо в землю* та ФО-інваріант *закопатись живцем* – «нещадно покарати, призвести до загибелі» [17, с. 308].

У цьому ж листі адресант продовжує: *Лізти в халепу чи закопатись заживо в землю – не хочеться* [18, с. 20]. Тут є очевидною градація ФО *лізти в халепу* («потрапляти в неприємне становище, наражати себе на неприємність») [17, с. 436] + трансформована ФО *закопатись заживо в землю*. Така модифікація дає нове життя ФО і служить, з усього видно, для підсилення інтенсивності дії та її негативної оцінки.

Розглядаючи трансформовані ФО з психологічним оцінним значенням, потрібно звернутися до листа, адресованого М. Г. Шевченкові від 15 листопада 1839 року, де використано ФО *плакати гіркими слізьми* («гірко, невтішно плакати») [17, с. 570]. Проте адресант, модифікуючи структуру ФО методом заміни компонентів, надає ФО індивідуального значення, повідомляє про невтрачені надії на можливе щастя, поєднуючи психологічну оцінку згаданої ФО з емоційно-чуттєвою: *Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово,*

нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу во сні, що тебе, Кирилівку, та рідню, та бур'яни (ті бур'яни, що колись ховався од школи); весело стане, прокинусь, заплачу [18, с. 10].

В одному з Шевченкових листів натрапляємо на авторську фразему *не тільки очі, серце заплакало* («переживати за когось-небудь, страждати з якогось приводу»). В епістолі до Я. Г. Кухаренка від 5 червня 1857 року читаємо: *Довго я читав твій лист, та дочитався до того, що в мене не тільки очі, серце заплакало...*» [18, с. 165]. У цій ліричній цидулі авторський вислів має помітно виражене психологічне оцінне значення, тісно переплітене з емоційно-чуттєвим.

Як бачимо, в епістолярії Т. Г. Шевченка ФО часто зазнають не лише власне семантичних та структурно-семантичних перетворень, а й аксіологічних змін: кілька оцінних значень ФО переплітаються одне з одним, досягаючи значного градаційного ефекту, у результаті чого традиційний, відомий усім вираз перетворюється на особливий, несподіваний, такий, що концентрує на собі увагу адресата.

Отже, в епістолярії Т. Г. Шевченка аксіологічні ФО використано як засіб соціокультурної ідентифікації особистості. Найчастіше такі ФО мають прагматичну оцінку, характеризуючи осіб за їхньою корисністю й потребою іншим людям або суспільству, подекуди – раціональну оцінку, відображаючи рівень розумових здібностей особи чи даючи інтелектуальну характеристику. Також містять морально-етичну оцінку, указуючи на риси особи, пов'язані із закріпленими в суспільстві моральними принципами. Емоційно-чуттєва оцінка таких ФО указує на емоційний стан суб'єкта оцінки, його ставлення до особи. Для підсилення оцінного значення такі ФО найчастіше зазнають семантичних та структурно-семантичних змін.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Авксентьєв Л. Г.** Сучасна українська мова : Фразеологія / Л. Г. Авксентьєв. – Х. : Вища школа, 1983. – 137 с.
2. **Алефіренко М. Ф.** Моделювання фразеосемантичної системи як лінгвістична проблема / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 21–26.
3. **Бабич Н. Д.** Антонімія у фразеології східнослов'янських мов / Н. Д. Бабич // Українське мовознавство. – 1984. – № 12. – С. 25–32.
4. **Батюк Н. О.** Фразеологічний словник / Н. О. Батюк. – К. : Рад. школа, 1966. – 235 с.

5. **Білоноженко В. М.** Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 155 с.
6. **Вирган І. О.** Російсько-український фразеологічний словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Х. : Прапор, 2000. – 864 с.
7. **Ганжа С. А.** Словник фразеологічних одиниць епістолярної спадщини Лесі Українки / С. А. Ганжа, В. В. Войтенко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 36 с.
8. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини (на матеріалі приватного листування українських письменників-класиків ХІХ – початку ХХ століття) / С. А. Ганжа. – Дніпропетровськ : Пороги, 2011. – 192 с.
9. **Гнатюк І. С.** Фразеологічний натяк як різновид структурно-семантичних трансформацій / І. С. Гнатюк, В. М. Білоноженко // Структура і семантика мовних одиниць : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 140–143.
10. **Коломієць М. П.** Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Рад. школа, 1988. – 198 с.
11. **Мізін К. І.** Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 67–79.
12. **Олійник І. С.** Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – [2-е вид.]. – К. : Рад. школа, 1978. – 446 с.
13. **Прадід Ю. Ф.** Із спостережень над українською діалектною фразеологією / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44–47.
14. **Скрипник Л. Г.** Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
15. **Удовиченко Г. М.** Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984.
16. **Ужченко В. Д.** Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
17. **Фразеологічний** словник української мови : у 2 кн. / Уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 980 с.
18. **Шевченко Т. Г.** Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. 6 : Листи. – С. 9–303.

Надійшла до редколегії 07.10.2015

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОНІМІЧНИХ НОМІНАЦІЙ (на матеріалі українськомовного тексту газети)

Зосереджено увагу на принципах класифікації метонімічних номінацій у мові сучасної українськомовної газети. Розглянуто основні типи метонімічних перенесень, які стали об'єктом лінгвоукраїністики.

Ключові слова: метонімічні перенесення, мова газети, просторові відношення, часові відношення, атрибутивні відношення, причиново-наслідкові відношення.

В статье сосредоточено внимание на принципах классификации метонимической номинации в языке современной украиноязычной газеты. Рассмотрены основные типы метонимических переносов, которые стали объектом лингвоукраинистики.

Ключевые слова: метонимический перенос, язык газеты, пространственные отношения, временные отношения, атрибутивные отношения, причинно-следственные отношения.

The article deals with the classification of the categories of metonymy in the language of the modern Ukrainian-written newspaper. The basic types of metonymy transfer that have become Ukrainian linguostylistic objects are investigated.

Keywords: metonic transfer, the newspaper language, spatial, temporal, attributive, causal relationships.

Метонімія як одна з лінгвістичних універсалій становить тип семантичного зсуву, перенесення назви одного предмета на інший за ознакою суміжності асоціацій. В асиметричній природі мовного знака закладено можливості використання суміжних у просторі й часі, у семантичних відношеннях причини й наслідку понять як явищ вторинної номінації.

Найадекватнішим терміном для найменування досліджуваного явища вважаємо поняття метонімічного перенесення. Це термінологічне поняття дає змогу об'єднати різні підходи до вивчення явища метонімії в сучасній українській мові. Кожний історичний період розвитку мови, зокрема функціонування газетного інформаційного жанру, пов'язаний з активізацією певних груп лексики, яка зазнає метонімічного перенесення.

Метонімія як об'єкт уваги в дослідженнях з лексикології, стилістики, теорії літератури потребує відповідних класифікацій. Цим і визначається актуальність нашого дослідження.

У статті маємо на меті висвітлити деякі аспекти класифікації видів метонімічного перенесення.

Однією з перших була класифікація Г. Пауля, який визначив метонімію як «перенесення назви на основі просторових, часових або каузальних зв'язків» [11].

Виокремлення просторової та часової (або локальної і темпоральної) метонімії як двох основних типів характерне для багатьох досліджень, а також для навчальних посібників.

Про природу локальних і темпоральних слів, семантика яких формується завжди метонімією, писав М. М. Покровський. Уявлення про предмети або дії, що прив'язані культурно-історичними або природними умовами до певного місця, викликають уявлення про це місце (асоціація уявлень за суміжністю); як наслідок й імена, що відповідають цим предметам або діям, можуть, на думку дослідника, використовуватися у мові як імена *локальні* [12, с. 30–32]. У такий спосіб М. М. Покровський визначає *просторові* відношення, завдяки яким відбуваються зміни значень слів. Пор. також: «Повсюди, де умови життя або зовнішня природа пов'язують предмети та дії з певним часом і які відповідають цим предметам і діям, або використовуються як темпоральні імена, або переходять у суто темпоральні слова» [12, с. 36].

Деталізуючи часову метонімію, дослідники, зокрема, зауважують, що «при суміжності часовій те саме слово називає як процес, дію, так і результат цієї дії, процесу: «робота розпочиналась о 9 годині» (*робота* – «дія») – «курсова *робота* лежить на столі» (*робота* – «твір», тобто предмет з підсумком роботи як дії). «Під час *диктанту* в класі було тихо» (*диктант* – «процес диктування») – «учень здав свій *диктант*» (*диктант* – «те, що написано як результат диктування») [8, с. 111]. Наведені приклади метонімічних перенесень базуються на причиново-наслідкових відношеннях, тобто належать до каузальної метонімії.

За класифікацією С. Ульмана, розрізняють темпоральний і атрибутивний типи метонімії, а також окремі моделі каузального типу, наприклад «автор» → «винахід», «дія» → «результат» [16, с. 17–19].

У класифікації І. В. Арнольд поряд із названими причиново-наслідковим, локальним, темпоральним типами зв'язків подано генетивний тип зв'язку як самостійний [2, с. 58].

Аналогічні типи метонімічних перенесень виокремлює С. С. Маслова-Лашанська, яка до просторової, часової і каузальної метонімії

зараховує просторову метонімію: «місткість» – «вміст» (tilbunk) «дерев'яна миска, в якій готують молоко» – «кисляк»; причиново-наслідкову метонімію: «дія» – «результат дії» («будівництво» – «спору-да»); estiny «гравірування» – «гравюра»; «ім'я винахідника» – «винахід»; часову метонімію: midday – «полудень» – «обід» [9, с. 147–148].

Такий принцип класифікації метонімічного перенесення, в основу якого покладено асоціації за суміжністю й відповідно до якого випадки метонімії кваліфікуються за їхнім відношенням до певного типу – каузального, локального, темпорального, атрибутивного, використовують також М. В. Бондаренко [5], О. К. Біріх [3], Л. П. Єфремов [6].

Частина класифікацій метонімії ґрунтується переважно на логіко-психологічних засадах, що зумовлює різну кількість виділених типів метонімічного перенесення.

Крім аналізу метонімії за типом асоціативних зв'язків суміжності, фіксуємо аналіз власне лінгвістичної природи явища метонімічності на різних мовних рівнях. Зокрема О. О. Тараненко відзначає, що «відповідно до того, на якому рівні виявляється метонімічний процес, виділяються: 1) лексична метонімія, при якій точками підрахунку для подання ситуації є її сирконстанти та при якій змінюється лише лексичне значення (чи принаймні логіко-комунікативний акцент у його висвітленні) цієї одиниці, 2) лексико-синтаксична метонімія, коли точками підрахунку є актанти й коли змінюється як лексичне, так і синтаксичне значення цієї одиниці: *Кров стікає з солдата – Солдат стікає кров'ю, Іван позичає Петру – Петро позичає в Івана*, 3) синтаксична метонімія, при якій точками підрахунку також є актанти, але семантичне відношення між ними, конвертуючись, заповнюється або тією самою лексемою, проте без зміни її лексичного значення (*Сосна стоїть коло берези – Береза стоїть коло сосни, Іван одружується з Марією – Марія одружується з Іваном*), або різними суплетивними одиницями (*Сосна стоїть коло шляху – Шлях пролягає коло сосни; Іван бере заміж Марію – Марія іде заміж за Івана*)» [14, с. 33].

У роботі Г. М. Поспелова запропоновано типологію метонімічного перенесення, що має у своїй основі протиставлення якісної (власне метонімія) та кількісної (традиційно – синекдоха) метонімії. До першої групи належить метонімія місця (*місто спало*), часу (*важкий рік*), матеріал–виріб (*мідь у кишені*), до другої – частина–ціле (*не вистачає рук*), одне–багато (*медвідь у цих лісах не водиться*) [13, с. 56].

Аналізуючи лінгвістичну природу метонімії, Д. М. Шмельов зауважує: «Численні факти, які подаються як наслідок метонімічних змін значень, насправді такими не є» [17, с. 220]. Дослідник вважає, що метонімічні зсуви в багатьох випадках пов'язані зі скороченням словосполучень (вироби зі скла – *скло* і под.), тобто зовнішньо подібні до тих змін у значеннях, які зумовлено контекстуальними зв'язками слів. Сам факт існування в мові «метонімічних формул» – потреба розв'язання питання про доцільність словникових тлумачень, які подані широкими групами слів, у зв'язку з виділенням для них самостійних, метонімічних за своєю сутністю значень [18, с. 24]. На прикладі регулярної і нерегулярної полісемії Д. М. Шмельов розвиває думку про те, що регулярність – риса, притаманна саме метонімії. На характер класифікації метонімії впливає сфера функціонування мови, стиль досліджуваних текстів.

На думку Б. В. Томашевського, типів метонімії так багато, що «було б безглуздо їх класифікувати» [15, с. 40]. За цього підходу, як зазначає О. Л. Новиков, є два основних аспекти: «1) типи метонімії справді численні, якщо мати на увазі різноманітні контекстуальні умови їх уживання (наприклад, у художніх творах), і навряд чи їх можна заздалегідь прогнозувати, перерахувати, 2) але вони все ж, принаймні основні з них, мають бути так чи інакше виявлені як регулярні, основні, опорні, на тлі яких осмислюється стилістична контекстуальна метонімія» [10, с. 15]. Ураховуючи системні погляди на природу метонімії, О. Л. Новиков пропонує виділяти такі її структурні типи:

1) одне в/на іншому, до того ж конструкція має кілька виявів і є найбільш поширеною в мові.

Про це свідчать ілюстрації газетних текстів, які ми досліджували: **Черкащина** намолотила другий мільйон тонн зерна (ГУ, 01. 08. 15) – перенесення відбувається за моделлю «місто (регіон)» → «хлібороби цього регіону»; **Об'єднана Європа** всерйоз розглядає можливість космічних експедицій (ГУ, 27. 12. 14) – перенесення відбувається за моделлю «назва частини континенту» → «певна організація чи політична сила»; **Наприкінці минулого тижня дві обласні газети «Вечірні Черкаси» та «Молодь Черкащини» надрукували інформації про скоєння проти журналістів редакцій протиправних дій** (ГУ, 20. 07. 15) – перенесення відбувається за моделлю «назва організації» → «працівники (керівництво) цієї організації»; **Товарна марка «Злагода»**

вирішила ще раз здивувати своїх споживачів (НМ, 28. 05. 15) – перенесення відбувається за моделлю «назва організації» → «працівники (керівництво) цієї організації»;

2) одне з/від іншого. Наприклад: *Супермозок плете нову «павутину»* (УМ, 04. 10. 14) – перенесення відбувається за схемою «павутина, яку плете павук» → «павутина як сіть, у якій можна заплутатися» → «мережа Інтернет»; *Закон бумеранга* (УМ, 06. 10. 15) – перенесення відбувається за схемою «предмет бумеранг, здатність повертатися як його ознака» → «закон його дії»;

3) одне – частина іншого. Наприклад: *Розстріляний сміх* (КіЖ, 04. 10. 14) – перенесення відбувається за схемою «сміх як особливість людини, характерна риса» → «ознака творчості митця» (йдеться про Остапа Вишню) → «сам митець».

Крім того, дослідник виділяє певні типи метонімії на основі віддієслівних іменників, прикметників тощо, тобто базуючись на частиномовній специфіці тих чи тих типів метонімічних перенесень.

У своїй дисертаційній роботі «Функціонально-стилістичний аспект лексичних перенесень у публіцистичних текстах І. Я. Франка (1878–1907 рр.)» Н. М. Блінова також зробила спробу класифікувати метонімію, що функціонує у Франковому публіцистичному тексті. Авторка розрізняє суспільно-політичну, суспільно-історичну, соціально-економічну та соціокультурну метонімію, створюючи тематичну класифікацію явищ метонімічного перенесення й виокремлюючи групи лексем, що виступають як метонімії: це лексеми на позначення суспільних станів, прошарків і титулів, посад, санів [4, с. 16]. Спроба тематично класифікувати метонімічні перенесення – цікава для дослідження цього мовного явища саме з погляду семантичного групування, однак поділ на тематичні групи не є вичерпним, досконалим й остаточним, оскільки різні лексеми виявляють здатність до функціонування в кількох тематичних групах. На наш погляд, в основі згаданої класифікації лежать не семантичні процеси, не типи семантичних зсувів чи типи асоціацій, а, власне, тематичний розподіл лексики.

Незважаючи на досить ґрунтовне осмислення, проблему класифікації метонімічного перенесення залежно від типів асоціації між суміжними поняттями не можна вважати остаточно розв'язаною, оскільки часто дослідники обмежуються перерахуванням метонімічних моделей на зразок «автор – твір», «дія – результат», не виділяючи каузальний тип як такий [1, с. 115].

У нашому дослідженні спираємося на класифікацію, запропоновану С. С. Масловою-Лашанською, принцип якої полягає у виділенні основних типів перенесення найменування за асоціацією суміжності, а саме каузального, локального, атрибутивного, темпорального типів. Перенесення ці, відображаючи той чи той зв'язок між поняттями конкретних класів, групують у підтипи, що відображають відношення між родовими поняттями щодо понять конкретних об'єктів, але видовими стосовно загальних понять, асоціація між якими виражається моделями певного типу.

Отже, метонімію в лінгвістичній літературі розглядають за належністю до певного типу – каузального, локального, темпорального, атрибутивного, кожен із яких відображає семантичні зв'язки різного характеру. Конкретні реалізації того чи того типу зв'язку поєднують у підтипи на підставі спільності змісту й обсягу понять, що визначають.

Таким чином, спостерігаємо різні підходи й принципи типологізації метонімічного перенесення, однак серед них помітно переважають такі, що базуються на моделях асоціацій, на семантичних зсувах.

Класифікуючи метонімічні номінації, маємо врахувати сферу поширення, а також найпродуктивніші типи метонімічних перенесень.

Традиційно в мовознавчій літературі розрізняють кілька типів метонімії.

1. Метонімія місця (в основі – заміщення назв різних об'єктів із вказівкою на місце їх розташування). Наприклад: *Греція з двотисячного року стала повноправним членом Шенгенської зони* (ГУ, 29.03. 15). Особливий випадок – заміна назви того, що міститься, вказівкою на предмет, що вміщує його: *Зал аплодував стоячи. Михайлович був зворушений до сліз* (ОУ, 2015, № 89); *Збори сказали: «Не вийде!»* (ЛУ, 2014, № 51) – у всіх наведених прикладах ідеться про людей, які заповнюють певні приміщення.

2. Метонімія часу (в основі – заміщення назви події вказівкою на час, коли вона відбувалася, або навпаки). Наприклад: *Яка Ганна (22 грудня) до ніченьки – така зима до весноньки* (СВ, 01.09. 15); *На Платона і Романа (1 грудня) тепло – зима буде теплою, холодно – холодною* (СВ, 01.09. 15); *Якщо на Спиридона (25 грудня) світло, ясно, то Новий рік буде морозний і ясний* (СВ, 01.09. 15).

3. Метонімія засобу (в основі – заміщення назви дії вказівкою на знаряддя, яким її було здійснено). Наприклад: *На старому «Харлей» – до симбіозу мистецтв* (ГУ, 31.01. 15).

4. Метонімія належності (в основі – заміщення назви предмета вказівкою на ім'я його творця). Наприклад: *Раніше знайти Булгакова в Києві було важко* (УМ, 01. 10. 14).

5. Метонімія матеріалу (в основі – заміщення предмета вказівкою на матеріал, з якого цей предмет зроблено). Наприклад: *Єдиний твір, якому пощастило і який зберігся, – це акварель «Визволення Апостола Петра з темниці»* (ЛУ, 2015, № 9).

Вивчення особливостей реалізації метонімічного перенесення потребує комплексного підходу до використання традиційного принципу класифікації метонімії, який базується на зв'язках між суміжними явищами, предметами тощо. Ураховуючи розглянуті вище класифікації, розуміємо метонімію як номінацію, логічну основу якої становить ухвалення обсягу одного поняття до обсягу іншого на підставі психологічних асоціацій, що відображають каузальні, атрибутивні, просторові, темпоральні та кількісні зв'язки між суміжними поняттями.

Зауважимо, що асоціації, які зумовлюють формування різних підтипів метонімічного перенесення, неоднакові за своєю спрямованістю, тобто в одних випадках зв'язок між суміжними поняттями має взаємообернений, симетричний характер і репрезентує метонімічну модель, а в інших – зв'язок спрямований лише в один бік, тобто модель – несиметрична.

Отже, сьогодні сучасна українськомовна газета широко по-луговується метонімічними моделями, зумовленими просторовими, часовими, атрибутивними, причиново-наслідковими відношеннями між родовими поняттями щодо понять конкретних об'єктів і видовими стосовно загальних понять, асоціація між якими виражається моделями певного типу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Аллендорф К. А.** Значение и изменения значений слов / К. А. Аллендорф // Ученые записки Московского гос. пед. ин-та иностранных языков им. М. Тореца. – 1965. – Т. 32. – С. 83–187.
2. **Арнольд И. В.** Лексикология современного английского языка : учеб. / И. В. Арнольд. – [2-е изд.]. – М. : Высш. школа, 1973. – 304 с.
3. **Бирих А. К.** Метонимия в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / А. К. Бирих. – Л., 1987. – 17 с.

4. **Блинова Н. М.** Функціонально-стилістичний аспект лексичних перенесень у публіцистичних текстах І. Я. Франка (1878–1907 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. М. Блинова. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.
5. **Бондаренко М. В.** Типы метонимического переноса и проблемы их системного описания (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / М. В. Бондаренко. – Л., 1980. – 20 с.
6. **Ефремов Л. П.** Специфика и роль метонимического переноса наименований / Л. П. Ефремов // Республиканская конференция по вопросам языкознания и методы преподавания иностранных языков : тезисы докладов. – Алма-Ата, 1964. – Вып. 1. – С. 13–15.
7. **Иванов А. Н.** Лексическая номинация как деятельность (построение системы активной лексической номинации современного английского языка) / А. Н. Иванов // Функционирование и развитие лексической системы английского языка : сб. статей / ред. кол.: Г. Ю. Князева (отв. ред.) и др. – М. : Московский гос. пед. ин-т иностранных языков, 1983. – С. 72–82.
8. **Калинин А. В.** Лексика русского языка: учеб. пособ. / А. В. Калинин. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1971. – 231 с.
9. **Маслова-Лашанская С. С.** Лексикология шведского языка / С. С. Маслова-Лашанская. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1973. – 208 с.
10. **Новиков А. Л.** Семантика русского языка : учеб. пособ. / А. Л. Новиков. – М.: Высш. школа, 1982. – 272 с.
11. **Пауль Г.** Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
12. **Покровский М. М.** Избранные работы по языкознанию / М. М. Покровский. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
13. **Поспелов Г. Н.** Художественная речь : лекции по курсу «Введение в литературоведение» / Г. Н. Поспелов. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1974. – Вып. 4. – 237 с.
14. **Тараненко О. О.** Метонімія як шлях зміни векторних відношень у семантиці (на рівні лексичних і синтаксичних одиниць) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 32–41.
15. **Томашевський Б. В.** Стилистика и стихосложение: курс лекций / Б. В. Томашевский. – Л. : Учпедгиз, 1959. – 535 с.

16. **Ульман С.** Дескриптивная семантика и лингвистическая типология / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1962. – Вып. 2. – С. 17–44.
17. **Шмелев Д. Н.** Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 243 с.
18. **Шмелев Д. Н.** Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

ДЖЕРЕЛА

1. «Голос України» – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 року.
2. «Культура і життя» – українська щотижнева газета, виходить з квітня 1995 року.
3. «Літературна Україна» – газета письменників України, заснована в грудні 1927 року.
4. «Наше місто» – міська газета жителів Дніпропетровська, заснована в 1994 році.
5. «Освіта України» – газета-тижневик Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук, ВАК України, виходить з 1972 року.
6. «Сільські вісті» – газета захисту інтересів селян України, виходить з 1934 року.
7. «Україна молода» – щоденна інформаційно-політична газета, заснована в 1991 році.

Надійшла до редколегії 20.10.2015

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ КОНКРЕТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МОВЛЕННЯ (обставинні та з'ясувальні)

Проаналізовано функційне навантаження складнопідрядних конструкцій зі з'ясувальним та обставинним підрядним компонентом у політичному дискурсі. Визначено особливості синтаксичної будови таких конструкцій у мовленні громадських діячів. Окреслено семантичні особливості вживання складнопідрядних конструкцій із з'ясувальним та обставинним підрядними компонентами.

Ключові слова: політичне мовлення, мовленнєвий вплив, складнопідрядне речення із з'ясувальним та обставинним підрядними компонентами.

Проанализировано функциональное значение сложноподчиненных конструкций с обстоятельственным придаточным и изъяснительным придаточным в политическом дискурсе. Определены особенности синтаксического строения таких конструкций в речи общественных деятелей. Разграничены семантические и идеологические особенности употребления сложноподчиненных конструкций с обстоятельственным придаточным и изъяснительным придаточным.

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения с обстоятельственным придаточным, сложноподчиненное предложение с изъяснительным придаточным, политическая речь, речевое воздействие.

The article deals with the functional meaning of complex structures with an adverbial clause and an object clause in a political discourse. The features of the syntactic structure in speeches by public figures are defined in this article. Semantic and ideological features of the use of complex structures with the adverbial clause and the object clause are differentiated.

Keywords: complex sentences with an adverbial clause, complex sentences with an object clause, political speech, speech influence.

Електоратові потрібне змістовне, доступне та переконливе політичне мовлення. Зазвичай політичні діячі намагаються не обтяжувати свої промови складними синтаксичними конструкціями, утім у деяких випадках такі конструкції надають промовам особливо концентрованого змісту, увиразнюють їх, роблять повідомлення доступним та зрозумілим. Саме тому громадські діячі активно послуговуються складнопідрядними реченнями з означальним, обставинним та з'ясувальним підрядними компонентами.

Складнопідрядні речення з означальним компонентом покликані зазвичай насичувати мовлення детальними образами, що легко та

швидко сприймаються уявою реципієнта та засвоюються в ній. Такі конструкції розширюють образність політичного дискурсу.

З метою ж конкретизації та чіткості вираження емоцій, переконань та позиції політики послуговуються складнопідрядними реченнями із з'ясувальним та обставинним компонентами. Такі конструкції, навпаки, покликані не узагальнювати образ, а деталізувати його, уточнювати.

Текстотвірний і виражальний потенціал різних типів складних речень вивчали вітчизняні й зарубіжні лінгвісти. З-поміж праць цього напрямку виділяють, зокрема, наукові розвідки М. Бахтіна [1], В. Виноградова [3], С. Дорошенка [5], С. Єрмоленко [6], Ю. Левицького [8], Ю. Лотмана [9], В. Лукіна [10], І. Моїсєєвої [11], Г. Москальчука [12], Л. Теньєра [14], Я. Тестельця [15] та ін.

Особливості ж функціонування складнопідрядних конструкцій з підрядним з'ясувальним та обставинним компонентами в політичному дискурсі досі не стали об'єктом лінгвістичного дослідження.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки українськомовного політичного дискурсу через розкриття його структурно-синтаксичних характеристик, зокрема особливостей функціонування в політичному дискурсі Дніпропетровщини складнопідрядних конструкцій із з'ясувальним та обставинним підрядним компонентами.

Об'єктом дослідження є українськомовні тексти, що належать до політичного дискурсу Дніпропетровщини.

Предметом вивчення стали структурно-синтаксичні особливості складнопідрядних речень із з'ясувальним та обставинним підрядними компонентами в мовленні політиків Дніпропетровщини.

Джерелом дослідження слугували висловлення політиків Дніпропетровщини, опубліковані в новинних статтях на офіційному сайті Дніпропетровської облдержадміністрації.

На думку Г. Гаврилової, підрядне речення має подвійну інформативність: «номінативну, ґрунтовану на його речовинному реальному значенні, та інформативність синтаксичного знака, що будується на семантико-синтаксичному та функційно-синтаксичному значенні» [4, с. 93].

Підтримує ідею подвійної інформативності підрядного речення й Г. Філіппов, відзначаючи, що «у відношеннях залежного й головного предиката мовець відбиває не лише відображення двох дій, а й ставлення суб'єкта (або суб'єктів) через них» [17]. У виборі оповідачем мовних засобів, зокрема й певних типів і структур складного речення,

виявляється його ставлення до подій. У політичному мовленні такі складнопідрядні речення дають мовцю змогу не лише тримати слухача в стані постійної підвищеної уваги, а й передавати бажану картину світу та потрібні емоції. Це сприяє збільшенню прихильності електорату, а також ефективному впливу на свідомість виборців.

Подвійна інформативність складнопідрядного речення забезпечує цим синтаксичним конструкціям можливість реалізовувати в політичних промовах текстотвірний та виражальний потенціал.

Аналізований різновид речень найяскравіше виявляє свій текстотвірний потенціал на рівні «локальної зв'язності» (термін Н. Валгіної [2]), засвідчуючи можливості певної залежності в структурному внутрішньотекстовому зв'язку.

Виступаючи одиницею, що покликана переконувати електорат та безпосередньо впливати на свідомість реципієнта, його внутрішній стан, емоції та відчуття, складнопідрядні речення із з'ясувальним та обставинним компонентами реалізують у мовленні політичних діячів свої виражальні можливості.

До того ж складнопідрядні речення із з'ясувальним підрядним у політичному дискурсі вибудовано так, що головна частина речення переважно виконує виражальну функцію, а підрядна – текстотвірну.

Громадські діячі послуговуються такими конструкціями переважно для висвітлення своєї діяльності або ж своєї позиції. Зазвичай головна частина таких речень складається з підмета, вираженого займенником першої особи однини чи множини, та присудка, вираженого модальним дієсловом із семантикою волевиявлення: *сподіватися, вимагати, бути впевненим, хотіти* та ін. Підрядна частина речення містить певний сигнал, указівку, що переадресовує реципієнта до попереднього речення або ж дає підґрунтя для розуміння смислу наступного, наприклад: *Я впевнений, що цьогорічний валовий збір зерна дасть змогу забезпечити область продовольчим зерном, насіннєвим матеріалом, фуражем та розрахуватися за земельні паї. До кінця року завдяки збільшенню валового збору у галузі рослинництва та запровадженню нових проектів у галузі тваринництва Дніпропетровщина вийде на позитивні показники росту сільськогосподарської продукції (1); Сьогодні регіон-лідер України – Дніпропетровщина – проводить зустріч з регіоном-лідером Італії – Ломбардією. Я впевнений, що вона стане початком нового етапу в історії взаємовідносин між нашими регіонами (2); Фестиваль «Стопудівка», який проходить*

у Синельниківському районі, збирає людей з усіх куточків не лише нашої області, але й країни. Ми сподіваємося, що **цей фестиваль** стане одним із символів нашої області і згодом переформатується у міжнародний (3); Директору Придніпровської ТЕС вручили **«чорну мітку»**. Таке **попередження** зробила обласна влада та громадськість підприємству – найбільшому забруднювачу Дніпропетровська. Ми хочемо, щоб **ці «чорні мітки»** стали для керівництва ПТЕС приводом замислитися над діяльністю підприємства (4); Не мені актуальною для України є **проблема СНІДу**. Тренінги, які планують провести німецькі фахівці для наших лікарів, вже мають і матимуть ще більший вплив на **показники смертності цієї категорії хворих**. Ми розраховуємо, що **ці показники** будуть знижені як мінімум на 10–15 % (5); Латвія прийме на безкоштовне лікування **двох поранених українських військових**. Ми сподіваємося, що латвійські лікарі допоможуть колегам з України та спільними зусиллями зможуть повернути **хлопців** до максимально повноцінного життя (6); Наразі вже **зібрано 1 млн грн**. Середній внесок складає близько 50 грн. Це означає, що близько **20 тис. осіб** зробили пожертвування. І я впевнений, **що ця кількість** ще подвоїться, а то і потроїться (7).

За допомогою підрядної частини таких речень мовець актуалізує своє послання, уводить нове повідомлення в систему вже відомої інформації. Головна ж частина речення передає нову інформацію – наміри політиків, впливаючи безпосередньо на сприйняття повідомлення реципієнтом. У такий спосіб політичні діячі м'яко (прохання) чи жорстко (вимога, наказ) повідомляють електоратові свої побажання, а отже, й інформують про напрям своєї діяльності та плани на майбутнє.

У політичному мовленні безпосередній мовленнєвий вплив на реципієнта відбувається за допомогою складнопідрядних речень зі з'ясувальним підрядним компонентом, у яких головне є односкладною непоширеною конструкцією із головним членом речення, вираженим модальним дієсловом зі значенням волевиявлення або прислівником. У таких синтаксичних конструкціях головна частина речення, що покликана реалізувати виражальний потенціал, передає інформацію на емоційному рівні, підрядна частина, що виконує переважно текстотвірну функцію, акцентує увагу слухача на важливих меседжах, наприклад: *Президент України високо оцінив професійну підготовку та роботу медичних спеціалістів Дніпропетровщини...* Впевнений, що з **такими професіоналами** своєї справи ми досягнемо дійсно високих стандартів у медицині (8); Дуже важливо, що **люди**

бачать результат. Часто до нас підходять **жителі міста** з вдячністю, кажуть, що тепер можуть бути спокійні за своїх дітей (9); Люди **вільно приходили** на дільниці і **робили свій вибір**. Показово, що за такої **відкритості** вибори пройшли в один тур (10); Дуже важливо, що допомога надається **адресно**. Ми всіх відстежуємо, беремо телефони. Дзвонимо в територіальні центри міграційної служби, говоримо, що до вас приїде **конкретна людина**, і вони її вже чекають і обслуговують (11); Нам довелося **тікати**, адже **було дуже страшно...** Сподіваємося, що **все буде добре** (12); На XVII Всеукраїнському фестивалі фільмів і телепрограм для дітей та юнацтва **серіал «Школа»** отримав диплом переможця в номінації «Кращий автор і режисер фільмів для дітей» за фільм «Гаманець». Бажаю, щоб у **серіалі «Школа»** і його творців **попереду було ще багато перемог** (13) тощо.

До того ж конструкції, де головне речення складається лише з головного члена, вираженого прислівником, дають можливість мовцю переконати реципієнта у важливості виголошеної думки, а також на підсвідомому рівні повідомити про начебто велику кількість людей, що згодні з нею. Такий ефект виникає через безособовість прислівника. Головний член речення, виражений прислівником, указує не на конкретну особу чи групу людей, що виконують дію, а на будь-кого.

Потрібно відзначити, що складнопідрядні речення з обставинним підрядним компонентом мають протилежно відмінну реалізацію текстотвірної та виражальної функції. У таких реченнях виражальну функцію найчастіше виконує підрядна частина, а текстотвірну – головна.

Головне речення таких конструкцій переважно складається з підмета, вираженого займенником першої особи множини, рідше – іменником на позначення органів влади, та присудка, вираженого дієсловом, подекуди факультативні й другорядні члени речення. Підрядний компонент складного речення зазвичай – повне поширене речення, що приєднується до головної частини за допомогою сполучників підрядності *щоб* та *аби*, наприклад: **Ми створюємо можливості, аби** будь-яка дитина могла зайняти гідне місце в житті. **У роботі зі створення можливостей** для дітей та молоді влада розраховує на їх активну участь у цьому процесі (17); **Влада** продовжує відновлювати колісь закриті дитячі садки. **Ми працюємо над тим, аби** кожна дитина нашого регіону мала рівні можливості у вихованні та розвитку (18); **Моделювання** наближає **юних**

конструкторів до реалізації себе у майбутній професії, яка й надалі прославлятиме наш регіон. Обласна влада підтримує нашу **творчу молодь**, щоб наші юні мешканці мали змогу повною мірою розкрити свої таланти та досягти нових висот у спорті та творчості (22); **Люди**, які залишаються тут, забезпечені житлом. Ми максимально сприяємо **людям**, щоб вони відчували себе тут, як вдома (23); **Спеціально для контакту з «просунутою» частиною населення, для контакту з молоддю** ми розробили спеціальний сайт комітету. Ми будемо активно вести **діалог, дискусію з молоддю** через соціальні мережі, щоб їх залучити до організації цих реформ (24) та ін.

Зміна функційного навантаження головної та підрядної частин речення уможлиблює, незважаючи на граматичну й семантичну цілісність складнопідрядного речення, його поділ на два окремі ідеологічні повідомлення. Такі складнопідрядні речення перетворюються на своєрідні гасла, що повинні закріпитися у свідомості електорату у двох меседжах: влада постійно працює, вирішує складні питання; усе це вона робить для того, щоб життя змінилося на краще.

Цей перерозподіл сприяє міцнішій зв'язності тексту, що дає змогу політичним діячам підвищувати впливовість свого мовлення на реципієнтів. У таких реченнях майже завжди названо суб'єкт дії. Передусім це представник влади, рідше жителі регіону, інші структури, діяльність яких так чи так залежить від діяльності політиків, наприклад: **В Україні діє проект, який дає можливість за рецептом від лікаря купувати ліки від цієї хвороби (гіпертонії. – К. К.) зі знижками 15–70 % (залежно від виробника). Така робота проводиться для того, аби мешканці як великих міст, так і найвіддаленіших селищ області могли придбати ліки від гіпертонії за доступними цінами (25); Дніпропетровщина – це регіон можливостей. В області створені всі умови, щоб діти могли всебічно розвиватися та втілювати у життя власні мрії (26); Здоровий спосіб життя відкриває перед людиною додаткові можливості для досягнення успіху в житті. Для того, щоб молодь Дніпропетровщини розвивалася, в області забезпечуються можливості для занять фізичною культурою і спортом (27); Проаналізувавши нашу роботу, ми повернулися до того, що необхідно думати про організацію госпіталів для легкопоранених. Вони потрібні для того, щоб не везти таких військових у тил, не витратити ресурси, а лікувати на місці (29) та ін.**

Головна частина в таких реченнях реалізує їхній текстотвірний потенціал, підрядна – виражає мету діяльності владних структур,

розширюючи смислове навантаження речення. Переважно в реченнях ідеться про певні досягнення представників влади, а суб'єкт, що виконує дію в головному реченні, – це вже результат діяльності органів владних структур.

Політичні діячі послуговуються складнопідрядними реченнями з обставинним підрядним компонентом також для того, щоб конкретизувати умови своєї діяльності та засвідчити реципієнтам конкретні факти, що вказують на виконану роботу, місце, час тощо. Підрядну частину таких речень із функційного погляду можна порівняти з обставиною в простому реченні. Але такі конструкції подають інформацію детальніше, малюючи багатогранну та яскраву ілюзорну картину світу для електорату. Підрядна частина цих речень реалізує виражальну функцію та обґрунтовує причину, мету, час та місце діяльності тощо. Наприклад: *Ми періодично розсилаємо подібні повідомлення, особливо коли починається спека* (обставинне часу) (31); *І навіть зараз, коли ми нагороджуємо їх, слово «помертньо» відзивається болем у серці* (обставинне часу) (32); *Тим паче це стає актуальним у той час, коли до Дніпропетровська одразу великими групами прибувають поранені під час АТО військові* (обставинне часу) (33); *Вже сьогодні о 19 годині все обладнання буде доставлено в Донецьку область на блокпости, туди, де спецпідрозділи виконують свої завдання* (обставинне місця) (34); *Наразі у нас діти тренуються на базі загальноосвітніх шкіл, тому що ми не можемо прийняти всіх одночасно* (обставинне причини) (35); *Справді, були певні складнощі, тому що необхідно з різних областей доставити ці об'єкти сюди* (обставинне причини), *потім проводилося дослідження* (36); *Нам довелося тікати, адже було дуже страшно* (обставинне причини) (12) та ін.

Такі конструкції в головній частині речення, що виконує текстотвірну функцію, окреслюють проблему, що є в суспільстві, у підрядній частині, яка виконує виражальну функцію, пояснюються витoki, причина цієї проблеми. У такий спосіб політичні діячі максимально знімають із себе відповідальність, перекладаючи її на певні обставини, що не залежать начебто від них.

Проаналізувавши особливості функціонування в політичному мовленні складнопідрядних конструкцій, можна дійти висновку, що громадські діячі активно послуговуються складними реченнями з підрядним з'ясувальним та підрядним обставинним компонентами.

Складні конструкції зі з'ясувальною підрядною частиною, зокрема, дають можливість політикам максимально відсторонитися від своєї діяльності. Це уможлиблює нав'язування реципієнтові хибної думки про те, що висловлювана позиція не належить безпосередньо політикові чи органам влади, такої позиції начебто дотримується багато хто з представників електорату.

Такі конструкції зазвичай складаються з головної частини – односкладне непоширене речення, що має у своїй структурі переважно лише головний член речення, виражений дієсловом зі значенням волевиявлення, а також із підрядної з'ясувальної, що передає зміст повідомлення. До того ж головна частина складного речення передає зміст безособово, що створює ефект невизначеності та загальності адресанта. Це на підсвідомому рівні впливає на реципієнта та примушує зайняти ту саму позицію, адже індивід зазвичай дослухається до думки загалу та приймає позицію більшості.

Якщо складнопідрядні речення зі з'ясувальним підрядним компонентом покликані в політичному дискурсі впливати на реципієнта на підсвідомому рівні, то складні речення з обставинним підрядним, навпаки, мають за мету переконувати реципієнта на рівні аргументів та доказів. Такі конструкції майже завжди інформують про діяльність органів влади, обґрунтовуючи їхні дії умовами, що склалися, визначаючи мету напряду діяльності, конкретизуючи місце та час подій. Особливість таких конструкцій політичного дискурсу полягає в тому, що складнопідрядне речення, незважаючи на його граматичну і семантичну цілісність, під час мовлення політиків розпадається на два окремі ідеологічні повідомлення.

Важлива відмінність у функційному навантаженні складнопідрядних речень з обставинним та з'ясувальним компонентом полягає в реалізації текстотвірної та виражальної функцій. У складнопідрядних реченнях зі з'ясувальним компонентом текстотвірну функцію виконує підрядна частина, а виражальну – головна, у складнопідрядних реченнях з обставинним компонентом навпаки. Це зумовлено відмінним функційним навантаженням, емоційним забарвленням та метою вживання.

Такі складнопідрядні конструкції є ефективним інструментом політичного мовлення, що дає змогу громадським діячам впливати на свідомість електорату та вибудовувати в його уяві бажаний ілюзорний світ.

У подальшому було б цікаво встановити специфіку вживання в політичному дискурсі складносурядних та безсполучникових

синтаксичних конструкцій, вивчити природу їх функціонування в політичному мовленні та встановити особливості мовленнєвого впливу на реципієнта.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – [2-е изд.]. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
2. **Валгина Н.** Теория текста / Н. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
3. **Виноградов В. В.** О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высш. школа, 1971. – 239 с.
4. **Гаврилова Г. Ф.** Усложнённые сложные предложения в русском языке / Г. Ф. Гаврилова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1979. – 228 с.
5. **Дорошенко С. І.** Граматична стилістика української мови / С. І. Дорошенко. – К. : Рад. школа, 1985. – 200 с.
6. **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
7. **Загнітко А. П.** Типологія семантико-синтаксичних відношень / А. П. Загнітко // Східноукраїнський лінгвістичний збірник. – Донецьк : Вид-во Донецького держ. ун-ту, 1997. – Вип. 3. – С. 22–34.
8. **Левицкий Ю. А.** Основы теории синтаксиса / Ю. А. Левицкий. – [3-е изд.]. – М. : КомКнига, 2005. – 368 с.
9. **Лотман Ю. М.** Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
10. **Лукин В. А.** Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа / В. А. Лукин. – М. : Ось-89, 1999. – 192 с.
11. **Моисеева И. Ю.** Синергетическая модель текстообразования : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук / И. Ю. Моисеева. – Челябинск, 2007. – 38 с.
12. **Москальчук Г. Г.** Структурная организация и самоорганизация текста / Г. Г. Москальчук. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – 240 с.
13. **Ножин Е. А.** Проблемы теории публичной речи / Е. А. Ножин : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук. – М., 1974. – 47 с.
14. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с франц. ред. : Г. В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
15. **Тестелец Я. Г.** Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : РГГУ, 2001. – 798 с.

16. **Федоров А. В.** Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М. : Высш. школа, 1968. – 202 с.
17. **Филиппов Г. Г.** Причастие будущего времени на -ях и -ья в якутском языке / Г. Г. Филиппов. – Якутск : Якутский гос. ун-т, 1996. – 200 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Новинні статті на сайті Дніпропетровської облдержадміністрації // Режим доступу: <http://adm.dp.ua>

1. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/3B44245A4137AE0DC2257B95003B129E?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/3B44245A4137AE0DC2257B95003B129E?OpenDocument)
2. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/0409D9994D02CD13C2257B86003146F6?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/0409D9994D02CD13C2257B86003146F6?OpenDocument)
3. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=D7968E032A84A6BDC2257D2600275305>
4. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=ACD6B2104658A628C2257D0F00591CAC>
5. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=8B51999F8A752DB0C2257D11004A3C52>
6. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=47E2E6D818B573D9C2257D20003F4CBE>
7. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=B8CD220C1119C32DC2257D200044C266>
8. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/74FB20E9B54D6EB4C2257B8D005A3F7A?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/74FB20E9B54D6EB4C2257B8D005A3F7A?OpenDocument)
9. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/6D6AE91297D38DDCC2257B7F004F3E67?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/6D6AE91297D38DDCC2257B7F004F3E67?OpenDocument)
10. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=E7F5021E7B1EB150C2257D2600533510>
11. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=401FBD90ACC04D67C2257D1C003548CC>
12. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=5A6EADAA54FAB484C2257D1F00326E37>
13. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/7347A72AF4C9D931C2257B830047B19D?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/7347A72AF4C9D931C2257B830047B19D?OpenDocument)
14. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/78FDF47E4676EFB1C2257B8B003940BA?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/78FDF47E4676EFB1C2257B8B003940BA?OpenDocument)
15. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/CA984D963FD83494C2257B8B002E7522?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/CA984D963FD83494C2257B8B002E7522?OpenDocument)
16. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/779DF347F187DB22C2257B80002F0163?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/779DF347F187DB22C2257B80002F0163?OpenDocument)

17. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/DCB4EC420D2E29A3C2257B8E0033CEB9?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/DCB4EC420D2E29A3C2257B8E0033CEB9?OpenDocument)
18. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/2B0EF2948F877747C2257B8E004657F9?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/2B0EF2948F877747C2257B8E004657F9?OpenDocument)
19. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/C2E92BD083F77513C2257B8E004F5E0F?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/C2E92BD083F77513C2257B8E004F5E0F?OpenDocument)
20. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/0B14FEF3D5656CF5C2257B820034BB09?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/0B14FEF3D5656CF5C2257B820034BB09?OpenDocument)
21. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/F3DAFF48DCA40E84C2257B86002A21AD?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/F3DAFF48DCA40E84C2257B86002A21AD?OpenDocument)
22. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/E52F8C4268BD42EAC2257B8700227B33?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/E52F8C4268BD42EAC2257B8700227B33?OpenDocument)
23. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=5A6EADAA54FAB484C2257D1F00326E37>
24. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=0FC63FD7310A0620C2257D0E004ECCA3>
25. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/550A5D7465933BACC2257B8100460D5C?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/550A5D7465933BACC2257B8100460D5C?OpenDocument)
26. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/295E2A1B9764296FC2257B900055D520?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/295E2A1B9764296FC2257B900055D520?OpenDocument)
27. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/2488C75FC9C24037C2257B99005564CC?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/2488C75FC9C24037C2257B99005564CC?OpenDocument)
28. [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/\(docweb\)/779DF347F187DB22C2257B80002F0163?OpenDocument](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(docweb)/779DF347F187DB22C2257B80002F0163?OpenDocument)
29. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=A10EC8AF7A57E35BC2257D2600271A18>
30. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=DFD63BA05C191F7DC2257D1800364516>
31. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=7B932466141D4551C2257D2400652D71>
32. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=F02347722547DF25C2257D08004BA058>
33. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=297FB61BE1A2D959C2257D1C0044E80A>
34. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=5103062A69B645A7C2257D120049B23E>
35. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=1E15AF4AAECBF29FC2257D1F0033FD03>
36. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=F87AC1829EE1A693C2257D1E002E6BD4>

Надійшла до редколегії 05.11.2015

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Проаналізовано окремі лексичні аспекти рекламних повідомлень, розглянуто їх комунікативно-прагматичну спрямованість. Прагматичний аспект рекламного тексту зумовлює особливі вимоги до його лексичного наповнення. З'ясовано специфіку прямого і непрямого впливу на споживача. Описано комплекс лексичних засобів та їх мотиваційне використання в рекламі.

Ключові слова: рекламний текст, комунікативно-прагматична спрямованість, лексичні засоби, семантика.

Проанализированы некоторые лексические аспекты рекламных сообщений, рассмотрена их коммуникативно-прагматическая направленность. Прагматический аспект рекламного текста выдвигает особенные требования к его лексическому наполнению. Определена специфика прямого и непрямого влияния рекламного текста на потребителя. Описан комплекс лексических средств и их мотивационное использование в рекламе.

Ключевые слова: рекламный текст, коммуникативно-прагматическая направленность, лексические средства, семантика.

The article is devoted to some lexical aspects of advertising messages and their communicative and pragmatic orientation is considered. The pragmatic aspect of advertising text defines the special requirements for its lexical filling. The specificity of direct and indirect influence of the advertising text on the consumer is specified. The complex of lexical means and their motivated use in advertising are identified.

Keywords: advertising text, communicative and pragmatic orientation, lexical means, semantics.

Реклама в будь-якій країні світу – складне і багатогранне явище не лише соціально-економічної, а й мовної дійсності. Вона різноманітна за змістом та внутрішньою спрямованістю і функціонує на різних часових та просторових рівнях – від локального до міжнародного. Мовні засоби, за допомогою яких формується привабливий для потенційних споживачів імідж запропонованих товарів, послуг, ідей, різнопланові. Реклама та інформаційно-реklamний текст мають свій метазміст – концептуальний образ товару чи послуги, і всі метасеміотичні ефекти працюють на його реалізацію. Рекламний текст належить до засобів масового впливу, які розв'язують комунікативно-прагматичне

завдання, спрямоване на забезпечення надійності, ефективності комунікативного процесу.

Існування реклами на межі науки, техніки і виробництва, мистецтва та щоденної мовленнєвої практики постійно збагачує її, а водночас і мову в усіх її виявах, зумовлює інтерес до вивчення мови реклами.

Зацікавлення науковців мовою реклами видається своєчасним, оскільки якість мовного наповнення рекламних звернень істотно впливає на ефективність рекламування, а також опосередковано формує мовне середовище сучасного українця.

Дослідження рекламних текстів проводилося в таких напрямках: аналіз стилістичних, лексико-синтаксичних, прагматичних, фонетичних особливостей рекламних текстів; провідні тенденції розвитку лінгво-креативного аспекту реклами; опис найуживаніших помилок в українських рекламних текстах; вивчення вербальних компонентів рекламних текстів: заголовків, рекламних девізів – слоганів, товарних знаків; соціальних та психологічних характеристик мови реклами. Численні рекламознавчі дослідження мають міждисциплінарний характер, значну увагу в них приділено проблемам та правилам створення рекламних текстів [3; 5; 6].

Однак, на нашу думку, мовні особливості українських рекламних текстів, особливо лексичний аспект, потребують пильнішої уваги науковців.

Мета статті – дослідити особливості функціонування комплексу лексичних засобів у рекламному тексті, виявити їх комунікативно-прагматичну спрямованість, визначити екстралінгвальні чинники, що зумовлюють використання тих чи тих лексичних одиниць.

Рекламний текст, як відомо, має нормативний характер, тобто конструюється відповідно до багаторівневих норм: мовних, стильових та композиційних. У сучасному мовознавстві рекламний текст розглядають як завершену структурно цілісну інформаційну одиницю, утворену автором для здійснення його комунікативно-прагматичного наміру. Складаючи рекламний текст, потрібно враховувати багато моментів, серед яких оптимальна композиційна структура, психологія сприйняття реклами, національно-культурні чинники, лексичне наповнення рекламного тексту тощо.

Отже, реклама – живе явище, що активно розвивається і в якому використовується найрізноманітніша лексика як основний засіб впливу на реципієнта.

Суть рекламної пропозиції виражає слоган, який називають останнім штрихом, що узагальнює інформацію, це «комунікативне повідомлення, що має прагматичну настанову передати правдиву інформацію про предмет реклами найбільшій кількості людей з метою спонукання їх до активної дії – скористатися і придбати рекламований товар/послугу» [2, с. 13]. Слогани формують потрібний для створення позитивного іміджу товару чи послуги асоціативний зв'язок ідей. Варто зазначити, що повне розуміння слогана, як і реклами загалом, ускладнюється або навіть унеможлиблюється без знання певних соціокультурних реалій, без звернення до екстралінгвальних чинників та аналізу засобів невербальної комунікації.

Прагматичний аспект рекламного тексту проявляється в його особливій організації (вибір граматичних і лексичних одиниць, стилістичних прийомів, організація друкованого матеріалу, використання елементів різних знакових систем тощо). Рекламне повідомлення належить до тих видів текстів, що покликані здійснити прямий і безпосередній вплив на реципієнта [7]. Тому, говорячи про лексичні засоби рекламних текстів, потрібно виділити два типи прагматичного впливу: пряме спонукання адресата до дії та непряме. Якщо пряме спонукання виражається за допомогою різноманітних дієслів у формі наказового способу, то непряме створюється за допомогою різноманітних лексичних і лексико-стилістичних засобів і прийомів, які впливають на пам'ять і підсвідомість, переконуючи споживача купити певний товар або скористатися послугою.

У результаті аналізу рекламних текстів можна зробити висновок, що основними особливостями реклами на лексичному рівні є:

- специфічний добір лексики, якій властива велика кількість значень;
- стилістично забарвлені лексеми;
- уживання лексики в переносному значенні;
- використання термінологічної лексики тощо.

Якщо за непрямого спонукання товар подають як спокусливий і потрібний, то під час прямого спонукання автор закликає адресата

до дії, указуючи, що йому треба зробити, аби скористатися товаром/послугою.

Засобом спонукання є дієслова у формі наказового способу:

Морський банк. Прислухайся: ми радимо діло.

Авоп. Туш «Вражаючий ефект». Поговорімо... про магію погляду.

Ця модель є однією із найпродуктивніших (понад 30 % опрацьованих текстів реклами).

Дієслова, використовувані в рекламі, з погляду семантики можна поділити на дві основні підгрупи:

1. Дієслова, що показують, як товар здатний вирішити проблеми покупця або ж як покупець здатний вирішити свої проблеми за допомогою рекламованого товару/послуги:

Консультації спеціалістів з лікування головного болю та мігрені. Позбався страху болю.

Косметика Brosard. Полюбте у світ здоров'я.

2. Дієслова, що позначають не пов'язані безпосередньо з товаром процеси:

Сигарети Sobranie. Розшир свої горизонти.

Крем-фарба для волосся Wellaton. Будьте неперевершеною! Новий Wellaton з есенцією кокосового горіха.

Укрсиббанк. Фаст-кредити на житло. Обери свою начинку.

Здебільшого в такій моделі використовують дієслова з позитивною семантикою, яка викликає у покупця такі ж емоції і сприяє запам'ятовуванню тексту.

Помічено, що найчастіше використовують дієслова у формі 2 особи однини наказового способу. Така конструкція особливо сильно впливає, переконуючи реципієнта, що саме він отримає все, обіцяне рекламним текстом:

Сигарети Pall Mall. Запали ніч.

Сигарети Vogue. Подивись... Спробуй... Відчуй різницю.

В окремих текстах спонукання не спрямоване власне на реципієнта. Такий прийом використовують тоді, коли ефект від рекламованого товару є опосередкованим. Найчастіше тут уживають дієслова у формі третьої особи наказового способу із часткою *нехай*:

Косметика Savitri. І нехай чоловіки роблять вам компліменти.

Фарба для волосся Wellaflex Shiny Gold. Нехай твій стиль засяє по-новому.

Часто дієслова в наказовому способі стають ядром для створення яскравого образу, метафори:

*Лікарський препарат «Клімадинон». **Не здавайся** в полон рокам!*

У другій групі текстів заохочення створюється непрямим шляхом. Тут головною метою є не просто спонукати споживача до негайної дії, але й створити такий яскравий образ, який запам'ятається, відкладеться у підсвідомості:

*Офтальмологічні клініки «Ексімер». **Яскравий світ** для дорослих та дітей!*

*Мульти-табс Сім'я. **Корисні вітаміни** для всієї родини!*

Засобами непрямого впливу є різноманітні каламбури, метафори, маніпулятивна гра, алюзія тощо. Рекламисти використовують різноманітні тропи, порушення мовної норми, що стає типовим явищем у сучасних рекламних текстах [1; 4]:

*Туш Maxfactor. **Хай живе новий чудовий гребінець!***

*М'ясорубка Vitek. **На старт! Увага! Фарш!***

*Холодильник «Nord». **Справжній арієць. Характер нордичний, твердий.***

*Українська військово-медична академія. **Клініка стоматології. Озбройся до зубів.***

*Coca-Cola: «**Все буде Coca-Cola**».*

*Шоколадний батончик Mars. **Все буде в шоколаді.***

Серед лексичних засобів, які покликані впливати на реципієнта опосередковано, виділяємо також багатозначні слова, синоніми, антоніми.

Слово в рекламі може бути стилістично нейтральне й експресивно забарвлене, емоційно виразне. Перше – виконує в мові нейтрально-інформативну функцію, тобто дає лише об'єктивну інформацію про предмет реклами. Такий тип інформації ще не є рекламою в повному розумінні цього слова, а швидше її першим етапом, першою сходинкою, першим кроком до неї:

*Bosh. **Два роки повної гарантії.***

*Стоматофіт – **це здорові ясна та свіжий подих.***

*Біфі-форм **відновлює флору кишечника.***

Крім об'єктивних фактів, реклама потребує інформації про переваги, якості предмета реклами, його унікальності. Є потреба викликати

в реципієнта інтерес, позитивну реакцію, бажання активно відреагувати на користь рекламованої речі. Для виконання цього завдання стилістично нейтральної лексики не достатньо. Тут вступають у свої права зображально-виражальні засоби, емоційно-експресивна лексика, яка діє вже не тільки на розум, а й на почуття людини, її позитивні емоції.

Рекламисти прагнуть у своєму тексті, у стилі викладу бути коректними, вишуканими, інтелектуально привабливими, тому з'являються конструкції з ознаками евфемізму, іноді перифрази з ознаками прихованої реклами:

Niveabody. Єдине, чого по-справжньому боїться «апельсинова шкірка».

Chisso. Любов, що піклується.

Faberlic. Я знаю, що буде завтра!

Одним із широко вживаних у рекламі засобів виразності, емоційності, експресії є епітети, за допомогою яких автор прагне виділити якусь провідну, суттєву рису, якість:

Life. Життя стає цікавішим.

Coca-cola Light. Освіжаюча, іскриста, легка!

Фарба для волосся «Шварцкоф». Твій зоряний блиск.

Добре вписуються в рекламні тексти означення у формі найвищого ступеня порівняння:

Vibchen. Для найніжнішої шкіри.

Таку лексику часто використовують у спонукальних структурах:

Лазолназал плюс. Для носа вашого найкращий блюз!

Найзручніша сухість від Pampers!

Для увиразнення тексту реклами використовують також лексеми з різноманітними суфіксами, що передають суб'єктивну оцінку:

Троксивазин. Гарні ніжки – це обличчя жінки!

Еспумізан. Спокійна мама: малюк спить, животик більше не болить!

Називін. Для носів та носиків.

Дитячі ліжка Geoby. Для моєї крихітки.

Такі тексти додають рекламі м'якості, ніжності. Їх автори використовують такий прийом, щоб залучити й дітей як аудиторію для реклами.

Часто емоційне забарвлення передають також ключові слова, які у своєму значенні вже містять позитивну оцінку. Це, зокрема, такі слова, як *чудо, подарунок, щастя, енергія, свято, натхнення* тощо:

Герімакс. Енергія активного життя.

Ксенікал. Мистецтво правильно худнути.

Лактовіт Форте. Перемога правильного травлення.

Вдалим ходом є повтори ключових слів, яким часто послугуються автори. Такі повтори дозволяють побудувати цілісний образ рекламованого товару:

Ніпп. Найкраще від природи. Найкраще для природи.

Біфі-форм. Здорове травлення – здоровий імунітет.

Велику групу лексичних засобів у рекламі складають антоніми, які виражають градуальну протилежність і протилежність координатних понять:

Туристична фірма «Трайдент» – із зими в літо.

Зміни літо на зиму – соки Jaffa.

Магазини мобільних телефонів «Алло!» Обмін старого телефону на новий!

Пральний порошок Tide. Чи може чорне стати білим?

Фервекс. Теплий засіб у холодну пору.

У рекламних текстах спостережено певну семантичну модифікацію лексем, яка охоплює власні назви, ужиті в переносному, узагальненому значенні. Вони виконують насамперед естетичну функцію і привертають увагу споживачів реклами:

Кафе-бар «Каприз». Світ задоволення та будь-який каприз!

Горілка «Вдала». Вдалої весни!

Сигарети «Особливі». Будь особливим!

Такий прийом надає рекламі оригінальності, стилістичної витонченості, грайливості, певного звукового ефекту. Іноді його навіть підсилюють, використовуючи омофони:

Пральний порошок Rex. Білизна́ вашої білізні.

Завдяки таким прийомам рекламне повідомлення стає яскравим, його експресивний зміст інтригує споживача, викликає інтерес до рекламованого товару/послуги.

Отже, рекламне повідомлення має комунікативно-прагматичну спрямованість і конструюється відповідно до стильових, композиційних і мовних норм. Проаналізовані лексичні особливості в рекламних

текстах є дієвими засобами впливу на споживача, їхній прагматичний аспект спрямовано на вибір особливих лексичних одиниць і стилістичних прийомів, які прямо чи опосередковано викликають певну реакцію адресата.

Перспективою дослідження є з'ясування лексичних особливостей формування оцінки рекламованого товару чи послуги.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Зірка В. В.** Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / В. В. Зірка. – К., 2005. – 32 с.
2. **Коваленко Н. Л.** Лінгвістична позначеність слогана в структурі рекламного тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. Л. Коваленко. – Дніпропетровськ, 2006. – 17 с.
3. **Мутовина М. А.** Прагматическая специфика предложений и текстов научно-технической рекламы / М. А. Мутовина // Предложение и текст : семантика, прагматика и синтаксис : межвузовский сб. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1988. – 182 с.
4. **М'ясянкін Л. І.** Образність газетної реклами / Л. І. М'ясянкін // Пам'ять століть: історичний науковий та літературний журнал. – 2004. – № 3–4. – С. 210–214.
5. **Пономарів О. Д.** Мова української реклами / О. Д. Пономарів // Журналістика. Преса, телебачення, радіо. – 1990. – Вип. 22. – С. 119–127.
6. **Теременко Б. С.** Реклама и современная культура : аспект взаимодействия / Б. С. Теременко // Общественные науки и современность. – 2002. – № 1. – С. 184–191.
7. **Фурдуй М.** Мовні засоби увиразнення рекламних текстів [Електронний ресурс] / М. Фурдуй. – Режим доступу : <http://www.journalib.univ.kiev.ua>

Надійшла до редколегії 25.09.2015

СПЕЦИФІКА МЕХАНІЗМІВ ТВОРЕННЯ ВТОРИННИХ НОМІНАЦІЙ ВІД РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ

Окреслено основні механізми семантичної деривації, яка відбувається в структурах релігійних лексем, залучених до різностильового українського мовлення. Автор стверджує, що з-поміж метонімічного, гіпонімічного та метафорного типів саме метафорний найефективніше сприяє референційній відкритості релігійної лексики до широкого залучення її не лише до релігійних, а й до позарелігійних дискурсів завдяки актуалізації нових семантичних ознак у будь-якій частині значення (архісемній, диференційній та периферійній).

Ключові слова: лексема, сема, архісема, диференційна/периферійна сема, ядро/периферія значення, актуалізація/деактуалізація сем.

В статье обозначены основные механизмы семантической деривации, которая осуществляется в структурах религиозных лексем, вовлеченных в разностилевую украинскую речь. Автор утверждает, что из метонимийного, гипонимийного и метафорического типов именно метафорический наиболее эффективно способствует референционной открытости религиозной лексики к широкому вовлечению ее не только в религиозные, но и внерелигиозные дискурсы благодаря актуализации новых семантических признаков в любой части значения (архисемной, дифференциальной и периферической).

Ключевые слова: лексема, сема, архисема, дифференциальная/периферическая сема, ядро/периферия значения, актуализация/деактуализация сем.

The article outlines the key mechanisms of semantic derivation, which takes place in the structures of religious lexemes involved in the Ukrainian speech of different styles. The author claims that among metonymic, hyponymic and metaphor types only the metaphor type which, through the actualization of new semantic features in every part of the meaning (archiseme, differential and peripheral), effectively contributes to the referential transparency of the religious vocabulary in terms of its involvement not only in the religious discourses but the non-religious ones.

Keywords: lexeme, seme, archiseme, differential/peripheral seme, core/periphery of meaning, actualization/deactualization of semes.

Сучасна мовознавча наука активно спрямовує свої дослідження на пошуки спільних для багатьох мов універсалій у трьох напрямках: 1) лексико-семантичному, 2) когнітивному, 3) синтаксичному. Теоретичною базою дослідження лексико-семантичного аспекту стали праці О. Тараненка [9], М. Нікітіна [4], В. Гака [2], Л. Новікова [5], Г. Склярєвської [8], Л. Кудрявцевої [3], О. Огуя [6] та ін., висновки

яких стосуються полісемії. Дослідники звертають увагу на потребу аналізу в межах парадигмальних відношень вихідної та похідної семантики.

Справді, семантичний потенціал слова – це реалізація можливостей, наданих мовцеві вихідним значенням і пов'язаними з ним різнотипними ситуаціями, на які воно може поширюватися. Мовці утворюють нові значення через уже відомі, моделюючи нові елементи досвіду за вже засвоєними схемами семантичних структур. У результаті семантичного розвитку нагромаджується низка значень – семантична парадигма, що має «кореневу» (основну) лексему, від якої через певні перетворення за певними правилами утворилися інші значення [7]. «Слово у прямому значенні осмислюють по пам'яті. Слово в переносному значенні осмислюють за правилами варіювання прямого значення. Для того, аби знати, що означає слово в прямому значенні, потрібно пам'ятати його значення. Для того, аби знати, що значить слово у переносному значенні, потрібно знати його вихідне пряме значення, а ще знати дещо про світ, його сутності, їхні зв'язки, про закономірності асоціювання понять» [4, с. 238–239].

Вихідне значення передає вторинному свої семантичні характеристики (постійні або тимчасові) [1, с. 357], і відбувається цей процес по-різному. У мовознавстві найрозповсюдженішою є позиція дослідників про доцільність зосередження уваги на вивченні трьох типів семантичного зв'язку – гіпонімічного, метафорного та імплікаційного (метонімічного) [11, с. 25]. Якщо розглядати вторинні номінації не як словникові одиниці мови, а як одиниці, залежні від контексту, що перетворюють мову на систему вільних зв'язків знака і значення, то можна стверджувати, що слово має безліч значень. Мовець, засвоївши кілька моделей вторинних значень, утворених змістовим варіюванням первинного (вихідного), може вибудовувати й розуміти набагато більше вторинних оказіональних значень. Саме тому першочерговим завданням дослідників є пошук механізмів семантичних деривацій, які й визначають різні типи мовної структури.

Маємо на *меті* окреслити основні механізми семантичної деривації, яка відбувається в структурах релігійних лексем. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що метонімію, метафору та гіпонімію як семантичні універсали розглядаємо вперше на матеріалі релігійної лексики, ужитої в українському художньому та публіцистичному

мовленні, з'ясовуючи специфіку трансформацій семантичного ядра й периферії.

Похідні метоніміїні (МнЗ), метафорні (МфЗ) та гіпоніміїні (ГпЗ) значення, утворені у структурах лексем із релігійними значеннями (РЗ), – це результат різних семантичних зрушень архісем та диференційних сем РЗ. Ці три процеси перетворень релігійних значень спробуємо схематизувати. Літерами *a*, *b*, *c*, *d* тощо позначаємо семи. Якщо семи РЗ та похідного збігаються, то зображуємо їх однаковими літерами. Для розрізнення частин ядра значення (архісемної, диференційної та периферійної) використовуємо скісну риску, де зліва розміщуємо архісеми, а справа – диференційні семи. Якщо актуалізовано й периферійні семи, то їх реєструємо після диференційних. Запис матиме приблизний вигляд: *a / b / c* або *a / b + c / d* та інші варіанти.

З'ясуємо механізми семантичної деривації трьох типів зв'язку (МнЗ, МфЗ та ГпЗ), характерних для творення похідних значень від релігійних лексем, виокремивши в кожному релігійні та нерелігійні похідні значення.

Метонімію прийнято визначати як семантичне перенесення, започатковане асоціацією за суміжністю: «Метонімія – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці чи оформлення категорії переноситься з одного об'єкта на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру) при відображенні в свідомості мовця» [10, с. 339]. Проаналізуємо видозміну семантичних компонентів РЗ у похідних релігійних метоніміїних значеннях (РМнЗ) на кількох прикладах. Лексема *хрест*: від її РЗ 'предмет (*a*) у вигляді стрижня з поперечкою у верхній половині (*b*), що є культом християнського віросповідання (*c*)' (РЗ *a-нереліг.* / *b-нереліг.* + *c-реліг.*), утворилися, наприклад, такі РМнЗ:

РМнЗ 'жест (*d*), схожий на предмет (*a*) у вигляді стрижня з поперечкою у верхній половині (*b*), що є культом християнського віросповідання (*c*)' (РМнЗ *d-нереліг.* / *a-нереліг.* + *b-нереліг.* + *c-реліг.*; компоненти, перенесені з РЗ у похідні значення в цій схемі і далі підкреслюємо, виокремлюючи напівжирним шрифтом релігійні компоненти): ...*челядник* *кладає* *поклінного хреста* *на чоло* (М. Дочинець);

РМнЗ 'віра в ідею (*d*), яку уособлює предмет (*a*) у вигляді стрижня з поперечкою у верхній половині (*b*), що є культом християнського віросповідання (*c*)' (РМнЗ *d-нереліг.* / *a-нереліг.* + *b-нереліг.* + *c-реліг.*):

Як же ми без **хреста** будемо?! Без плеча Божого; **Хрест** під себе стелимо, **хрестом** вкриваємося і все зле від себе відганяємо (М. Дочинець).

Від РЗ зменшено-пестливого варіанту **хрестик** ‘предмет (a) у вигляді стрижня з поперечкою у верхній половині (b) невеликого розміру (f), що є культом християнського віросповідування (c)’ (РЗ *a-нереліг. / b-нереліг. + f-нереліг. + c-реліг.*), розвинулося РМнЗ – ‘особа (d), яку характеризує предмет (a) невеликого розміру (f) у вигляді стрижня з поперечкою у верхній половині (b), що є культом християнського віросповідування (c)’ (*d-нереліг. / a-нереліг. + b-нереліг. + f-нереліг. + c-реліг.*): *А хіба я не той же припутник біля стін Господа, податливо готовий узнати його розмисел? Малий живий хрестик у дикому лоні гори* (М. Дочинець).

Аналіз внутрішньогалузевого семантичного перетворення РМнЗ дає такі особливості: 1) усі семи РЗ перенесено в РМнЗ до його диференційної частини, 2) архісемами РМнЗ стають нові семантичні ознаки (‘жест’, ‘віра в ідею’, ‘особа’), 3) релігійні семи завжди диференційні. Загальна схема (тут і далі використовуємо такі скорочення: АС – архісеми, ДС – диференційні семи, ПС – периферійні семи): РЗ → РМнЗ: АС: *обов’язкові нові-нереліг. / ДС: усі з РЗ* (тут і релігійні семи).

Розгляньмо видозміну семантичних компонентів РЗ, перенесених у похідні нерелігійні метоніміїні значення (НМнЗ). Так, наприклад, від РЗ лексеми *спасівка* ‘невживання скоромної їжі (a) на кінець літа (з 1 до 15 серпня за старим стилем) (b), що є одним із церковних законів (c)’ (РЗ *a-нереліг. / b-нереліг. + c-реліг.*) мовці утворили НМнЗ ‘сорт яблук, груш (d), які дозрівають на кінець літа (з 1 до 15 серпня за старим стилем) (b), коли, за одним із церковних законів (c)’, не вживають скоромну їжу (a) (НМнЗ *d-нереліг. / b-нерел. / c-реліг. + a-нереліг.*): *Сіном-соломою стелиться серпень, Сипле садами сливки, спасівкі* (Н. Хамуда).

Суть цих нерелігійних метоніміїних перетворень полягає у тому, що 1) до НМнЗ перенесено всі семи РЗ, і вони там можуть займати як диференційну, так і периферійну частину значення, 2) архісемами НМнЗ стають нові семантичні ознаки (‘сорт яблук, груш’), 3) релігійні семи НМнЗ – периферійні). Загальна схема: РЗ → НМнЗ: АС: *обов’язкові нові-нереліг. / ДС: з РЗ / ПС: з РЗ* (тут і релігійні).

Спільна ознака всіх МнЗ (і РМнЗ, і НМнЗ) – це обов'язкова актуалізація нових архісем та перенесення семантичних ознак із РЗ до диференційної частини нового значення, а в НМнЗ – ще й у периферію. Семантичні ознаки, пов'язані з релігією, можуть виводити релігійні лексеми з релігійного поля тоді, коли опиняються на периферії МнЗ.

Метафора – це «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [10, с. 334]. Визначмо особливості видозміни семантичних компонентів РЗ у похідних релігійних метафорних значеннях (РМфЗ) на прикладі метафоризації релігійної лексеми *агнець*. Від її РЗ 'істота (а), маля (до одного року) (b) вівці (с) чоловічої статі (d), без вад (e), покірنا (f), призначена для жертвоприношення (g) та ін.' (РЗ *a-нереліг.* + *b-нереліг.* + *c-нереліг.* / *d-нереліг.* + *e-нереліг.* + *f-нереліг.* + ***g-реліг.*** та ін.) розвинулися такі РМфЗ:

РМфЗ 'істота (а), має людську подобу (h), чоловічої статі (d), Син Божий та Діви Марії (i), володіє надприродною (божественною) силою (j), без вад (недоліків) (e), покірна (f) у Божому Законі (k), вірна Отцю (l), призначена для жертвоприношення (викуплення людських гріхів власним життям) (g), жертвна (m), добра (n), чуйна (o) та ін.' (РМфЗ *a-нереліг.* + *h-нереліг.* / *d-нереліг.* + ***i-реліг.*** + ***j-реліг.*** + *e-нереліг.* + *f-нереліг.* + ***k-реліг.*** + ***l-реліг.*** + ***g-реліг.*** + *m-нереліг.* + *n-нереліг.* + *o-нереліг.* та ін.): – *І я глянув, – і ось серед престолу й чотирьох тварин і серед старців стоїть Агнець, як заколений* (Об. 5: 6; переклад Біблії І. Огієнка);

РМфЗ 'істота (а), має людську подобу (h), чоловічої статі (d), без вад (недоліків) (e), покірна (f) у Божому Законі (k), вірна Отцю (l), призначена для жертвоприношення (викуплення Небесного Царства задля власного життя після смерті через обмеження релігійного характеру, наприклад земних утіх) (g), жертвна (m), добра (n), чуйна (o), та ін.' (РМфЗ *a-нереліг.* + *h-нереліг.* / *d-нереліг.* + *e-нереліг.* + *f-нереліг.* + ***k-реліг.*** + ***l-реліг.*** + ***g-реліг.*** + *m-нереліг.* + *n-нереліг.* + *o-нереліг.* та ін.): *Як пастир Він буде пасти стадо Своє; агнів буде брати на руки і носити на грудях своїх, і водити дійних* (Іс. 40: 11); переклад Біблії Митрополита Філарета).

Подані внутрішньогалузеві метафорні перетворення мають такі особливості: 1) більшість сем РЗ у різних комбінаціях може бути

перенесена до РМфЗ у такі самі семантичні частини, у яких вони були в РЗ (архісемну чи диференційну), 2) їх доповнюють нові архісеми й диференційні семи (наприклад, ‘Син Божий та Діви Марії’ (*i*), ‘жертвний’ (*m*), 3) релігійні семи завжди диференційні. Загальна схема: РЗ → РМфЗ: АС: з РЗ та нові-нереліг. / ДС: з РЗ та нові (тут і релігійні).

З’ясуємо механізм видозміни семантичних компонентів РЗ у похідних нерелігійних метафорних значеннях (НМфЗ) на прикладі лексеми *ангел* (*янгол*). Від її РЗ ‘істота (*a*), безтілеса (*b*), з висоти (*c*), пов’язана з Богом (*d*), наділена надприродною силою (властивостями) (*e*), є вістівником (*f*), охоронцем (*g*), помічником (*h*), робить щось хороше, приємне (*i*), добра й лагідна (*j*), чиста і щира (*k*), за уявленнями людей ‘вродлива (*l*), має крила (*m*) та ін.’ (РЗ *a*-нереліг. + *b*-нереліг. / *c*-нереліг. + *d*-реліг. + *e*-реліг. + *f*-нереліг. + *g*-нереліг. + *h*-нереліг. + *i*-нереліг. + *j*-нереліг. + *k*-нереліг. + *l*-нереліг. та ін.) утворилися НМфЗ:

НМфЗ ‘матеріальна (*m*) розумна (*n*) істота (*a*), яка робить щось хороше, приємне (*i*), добра й лагідна (*j*)’ (НМфЗ *m*-нереліг. + *n*-нереліг. + *a*-нереліг. / *i*-нереліг. + *j*-нереліг.): *Я не можу корчити з себе янгола, а як той архангел Гавриїл, сповідую правду, хоч би яка ганебна вона була* (М. Лукаш);

НМфЗ ‘матеріальна (*m*), розумна (*n*) істота (*a*), яка надає допомогу, підтримує (*h*), робить щось хороше, приємне (*i*)’ (НМфЗ *m*-нереліг. + *n*-нереліг. + *a*-нереліг. / *h*-нереліг. + *i*-нереліг.): *...янгол в білому халаті і капронових чулках теж відлетів* (С. Жадан);

НМфЗ ‘абстрактна (*r*) неістота (*s*), що сповіщає новини (*f*), застерігаючи від небезпеки (*u*), охороняє (*g*), допомагає, підтримує (*h*)’ (НМфЗ *r*-нереліг. + *s*-нереліг. / *f*-нереліг. + *u*-нереліг. + *g*-нереліг. + *h*-нереліг.): *А розум інстинктові не ангел, не брат і навіть не звір* (М. Дзюба);

НМфЗ ‘матеріальна (*m*) розумна (*n*) істота (*a*), яка охороняє (*g*), надає допомогу, підтримує (*h*), але робить це нещиро (*q*)’ (НМфЗ *m*-нереліг. + *n*-нереліг. + *a*-нереліг. / *g*-нереліг. + *h*-нереліг. / *q*-нереліг.): *Справді, звідки мені знати, може, якраз худі й цибаті янголи в есе-сівських шоломах збирають і здорових, й інвалідів перед величезною осяйною брамою...* (С. Жадан).

Від РЗ лексеми *ангел-охоронець*, яка містить такі самі семантичні ознаки, що й *ангел*, утворилися, наприклад, такі НМфЗ:

НМфЗ ‘матеріальна (*m*), розумна (*n*) істота (*a*), яка надає допомогу, підтримує (*h*), є доброю і лагідною (*j*), робить щось хороше, приємне (*i*)’ (НМфЗ *m-нереліг.* + *n-нереліг.* + *a-нереліг.* / *h-нереліг.* + *j-нереліг.* + *i-нереліг.*): *Валя весь час зі мною в палаті. Ангел-охоронець* (О. Гончар);

НМфЗ ‘матеріальна (*r*) неістота (*s*), що є електронним винаходом людства (*t*), який сповіщає новини (*f*), охороняє (*g*), допомагає, підтримує (*h*)’ (НМфЗ *r-нереліг.* + *s-нереліг.* / *t-нереліг.* + *f-нереліг.* + *g-нереліг.* + *h-нереліг.*): *Весь у чинах електронних, у прогресі піку круглим вмер мій ангел-охоронець, бо не знав закону джунглів* (М. Дзюба).

Від РЗ лексеми *янголиця* (має той самий набір сем, що й лексема *ангел*, та ознаку ‘жіноча стать’ (*v*) розвинулося НМфЗ ‘матеріальна (*m*) розумна (*n*) істота (*a*) жіночої статі (*v*), яка робить щось хороше, приємне (*i*), гарно співає (*p*), фізично перебуваючи вище за інших (*c*)’: (НМфЗ *m-нереліг.* + *n-нереліг.* + *a-нереліг.* / *v-нереліг.* + *i-нерел.* + *p-нереліг.* + *c-нереліг.*): *Данський собор. Концерт органної музики... Органіст виходить кланятись і співачка – їй квіти (ледь видно) вручають в тому піднебессі, голоплечій, «під хлопчика» стриженій янголиці* (О. Гончар).

Від РЗ лексеми *янголя* (має ті ж семантичні ознаки, що й *ангел*, а також конкретизатор ‘недоросла’ (*w*), утворилося НМфЗ ‘матеріальна (*m*) розумна (*n*) недоросла (*w*) істота (*a*), яка робить щось хороше, приємне (*i*), має привабливий голос (*o*), добра, лагідна (*j*), чиста й щира (*k*)’ (НМфЗ *m-нереліг.* + *n-нереліг.* + *w-нереліг.* + *-a-нереліг.* / *i-нерел.* + *o-нереліг.* + *j-нереліг.* + *k-нереліг.*): *Леся (малолітня донька. – А. К.) прощобетала вранці в телефонну трубку, привітала щирим, правдивим своїм голоском янголяти: – Приїжджай* (О. Гончар).

У метафорних перетвореннях, що виходять за межі релігійної сфери, відбуваються такі процеси: 1) більшість сем з РЗ, окрім релігійних, може бути перенесено в ті самі семантичні частини НМфЗ, у яких вони були в РЗ (архісемну чи диференційну), 2) їх доповнюють нові архі-, диференційні та/або периферійні семи (наприклад, ‘неістота’ (*s*), 3) архісеми РЗ та НМфЗ можуть як збігатися, так і не збігатися, 4) релігійні семи у НМфЗ відсутні. Загальна схема: РЗ → НМфЗ: з РЗ та/або нові-нереліг. / з РЗ та нові / нові (релігійні відсутні).

Спільною ознакою всіх МфЗ є великий діапазон семантичного варіювання. Це пов'язано з тим, що всі семантичні частини МфЗ можуть наповнюватися вільно (чи лише новими семами, чи лише перенесеними, чи новими й перенесеними одночасно), зокрема перенесені ознаки займають ті самі семантичні позиції, що і в РЗ, а релігійні семи в НМфЗ неактуальні.

Гіпонімічний зв'язок у семантичних структурах полісемантів – одне із фундаментальних смислових відношень, яке відображає ієрархію загального й конкретного, пов'язує поняття різного рівня узагальнення [4, с. 228]. Залежно від напрямку зв'язку розрізняють родо-видовий та видо-родовий зв'язки. Релігійні гіпонімічні похідні від РЗ (РГпЗ) є родо-видовим різновидом гіпонімічного зв'язку (конкретизацією спеціальних значень), а нерелігійні гіпонімічні (НГпЗ) – видо-родовим (генералізацією спеціальних значень). Проілюструймо ці два різновиди ГнЗ.

Спочатку розглянемо видозміну семантичних компонентів РЗ у релігійних ГнЗ (РГнЗ). Від РЗ лексеми *посвячувати* 'здійснювати обряд (а) церковного очищення від гріховності (b)' (РЗ *a-нереліг.* / *b-реліг.*) утворилося РГнЗ 'здійснювати обряд (а) церковного очищення від гріховності (b), надаючи кому-небудь духовного сану, звання і т. ін. (с)' (РГнЗ *a-нереліг.* / *b-реліг.* + *с-реліг.*): «**Посвятіть жінок!**» *З такими транспорантами на пікет Ватикану вийшли американки-учасниці конференції за посвячення жінок у духовний сан* (з газ.). Або від РЗ лексеми *поминати* 'просити (а) в молитві до Бога (b) за упокій душі померлого (с)' (РЗ *a-нереліг.* / *b-реліг.* + *с-реліг.*) розвинулося РГнЗ 'просити (а) за упокій померлого (с) в молитві до Бога (b) у формі поминок (d)' (РЗ *a-нереліг.* / *b-реліг.* + *с-реліг.* + *d-реліг.*): *Прийшли проводи. Треба, думаю, пом'янути свого покійника* (І. Нечуй-Левицький). Отже, для РГнЗ притаманні такі семантичні процеси: 1) перенесення всіх сем РЗ – архісемних до архісемної частини ядра, диференційних – до диференційної, 2) нарощення нових релігійних сем-конкретизаторів у диференційній частині ядра ('у формі поминок' (d). Загальна схема: РЗ → РГнЗ: АС: усі з РЗ / ДС: усі з РЗ та нові релігійні.

Видозміна семантичних компонентів РЗ, перенесених у нерелігійні ГнЗ (НГнЗ), відбувається у зворотному напрямі: похідне нерелігійне значення – це лише частина РЗ. Так, від РЗ 'як годиться (а) для набожної людини (b)' (РЗ *a-нереліг.* / *b-реліг.*) лексеми *по-божому* утворилося НГпЗ 'як годиться (а)' (НГпЗ *a-нереліг.*), чому послугувала

нерелігійна архісемна частина первинного РЗ: *Весілля першого дня – ото тільки весілля!.. Все якось по-божому: весело, гарно, неначе веснянок дівчата грають* (І. Нечуй-Левицький) – уважають, що кожному весіллю годиться бути гарним; *Хто вік по-божому прожив, Нікому зла і кривди не чинив, Того до смерті будуть поважати І добрим словом поминати* (Л. Глібов) – загальновідомо: усім потрібно жити по совісті; *Крав він по-божому, якийсь фунт-два на пудові, не більше* (М. Стельмах) – мовець висловлює думку, сформовану в його оточенні: якщо в діях кого-небудь є щось погане, але його небагато, то це ще норма; тому, наприклад, дрібне злодійство мовець не засуджує.

Ще кілька прикладів. Від РЗ лексеми *іменини* ‘особисте свято кого-небудь (а) у православних і католиків (b), що припадає на день, у який церква відзначає пам’ять однойменного святого (с) (РЗ *a-нереліг.* / *b-реліг.* + *b-реліг.*) розвинулося НГнЗ ‘особисте свято кого-небудь (а)’ (НГнЗ *a-нереліг.*): *Скільки іменин, скільки іменинниць, скільки подарунків, візитів, прийомів!..* (Леся Українка). Від РЗ лексеми *посвячувати* ‘урочистий обряд (а) присвоєння кому-небудь певного звання (b) духовної особи (с)’ (РЗ *a-нереліг.* / *b-нереліг.* + *c-реліг.*) утворилося НГнЗ ‘урочистий обряд (а) присвоєння кому-небудь певного звання (b)’ (НГнЗ *a-нереліг.* / *b-нереліг.*): *Стало вже традицією в нашій школі, 6 грудня в День Збройних сил України, учнів 2 класу посвячувати в козачата* (з газ.). Характерні риси НГнЗ: 1) перенесення до похідного значення частини (архісемної чи архісемно-диференційної) РЗ, 2) відсутність у НГнЗ релігійних сем. Загальна схема: РЗ → НГнЗ: АС: усі з РЗ (релігійні семи відсутні), або всі з РЗ / окремі з РЗ (релігійні семи відсутні).

Усі випадки ГнЗ (РГнЗ та НГнЗ) забезпечені: 1) актуалізацією спільної нерелігійної частини ядра, 2) поглинанням одного зі значень іншим, 3) нарощенням у РГнЗ нових релігійних сем, а в НГнЗ – втраченою релігійних сем.

Отже, якщо семантичні ознаки, перенесені з релігійних значень до метафорних та гіпонімійних, зберігають звичні для них значеннєві статуси (архісемний, диференційний), то в метонімійних значеннях перенесені семи зосереджено лише за межею архісемної частини. Гіпонімійний тип за творення нерелігійних значень передбачає дезактуалізацію частини сем РЗ, за творення релігійних – актуалізацію нових сем, кожен метонімійний – обов’язкову актуалізацію нових сем в архісемі ядра, а кожен метафорний – у будь-якій частині нового

значення, завдяки чому метафорний тип найефективніше сприяє референційній відкритості релігійної лексики для її широкого залучення не лише до релігійних, а й до позарелігійних (художніх, публіцистичних, розмовних) дискурсів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арутюнова Н. Д.** Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 809 с.
2. **Гак В. Г.** Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
3. **Кудрявцева Л. А.** Моделирование динамики словарного состава языка. – К. : Киевский ун-т, 2004. – 208 с.
4. **Никитин М. В.** Курс лингвистической семантики : учеб. пособ. / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 757 с.
5. **Новиков Л. А.** Семантика русского языка : учеб. пособ. / Л. А. Новиков. – М. : Высш. школа, 1982. – 272 с.
6. **Огуй О. Д.** Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії : системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О. Д. Огуй. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.
7. **Падучева Е. В.** О семантической деривации : слово как парадигма лексем / Е. В. Падучева // Русский язык сегодня. – М. : Азбуковник, 2000. – Вып. 1. – С. 395–417.
8. **Склярёвская Г. Н.** Метафора в системе языка. – СПб. : Наука, 1993. – 151 с.
9. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в ее динамических аспектах : монография. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
10. **Українська мова : енциклопедія** / [редкол. Русанівський В. М. (співгол.), Тараненко О. О. (співгол.), Зяблюк М. П. та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. енциклоп., 2004. – 824 с.
11. **Hansen K.** Englische Lexikologie. Einführung in Wortbildung und lexikalische Semantik / K. Hansen, A. Neubert, M. Schentke. – Leipzig, 1982. – 245 s.

Надійшла до редколегії 23.09.2015

ВІДТОПОГРАФІЧНІ ОЙКОНІМИ-ПЛЮРАТИВИ

Проаналізовано архаїчні ойконіми-плюративи, в основах яких засвідчено географічну номенклатуру: гідрографічні, орографічні та геоботанічні терміни, лексеми, пов'язані із загальною характеристикою території та ознакою ґрунту.

Ключові слова: архаїчна ойконімія, географічна номенклатура, оніми *pluralia tantum*, географічна назва на **-itji*, ойконім на **-any/*-jany*, твірна основа.

Проанализированы архаические ойконимы-плюративы, в основах которых репрезентировано географическую номенклатуру: гидрографические, орографические и геоботанические термины, лексемы, отображающие общую характеристику территории и признаки почвы.

Ключевые слова: архаическая ойконимия, географическая номенклатура, онимы *pluralia tantum*, географические названия на **-itji*, ойконимы на **-any/*-jany*, производная основа.

The article deals with the analysis of the archaic plurative placenames which derivation stems represent the geographical nomenclature: hydrographic, orographic and geobotanical terms, lexical items denoting the common characteristic of the territory and soil peculiarities.

Keywords: archaic placename, geographical nomenclature, *pluralia tantum* proper names, geographical names ending in **-itji*, placenames ending in **-any/*-jany*, derivation stem.

До архаїчної ойконімії належать оніми *pluralia tantum*. Розглянемо лише два типи назв-плюративів: ойконіми на **-itji* та **-any/*-jany*. Серед них вагома частина мотиваційно пов'язана з географічною номенклатурою. Це не випадково, адже традиційно первинне значення цих онімів визначаємо як таке, що вказує на ознаку території за різними параметрами. Аналіз твірних основ архаїчної ойконімії з цими формантами свідчить про те, що апелятиви, які вказували на групу людей, мали зв'язок із семантикою географічних реалій, часто їх ознакою (згадаймо етноніми: бужане, деревляне, поляне, дрегьвичи, кривичи тощо), тому абсолютно доречним цю частину ойконімів-*pluralia tantum* називати відтопографічними.

Мета статті – дослідити ті географічні назви-плюративи на **-itji* та **-any/*-jany*, в основах яких виявлено топографічні апелятиви,

з'ясувати різновиди географічної номенклатури, що послужила формуванню цих пропріативів.

Виділяємо такі види географічної номенклатури як

Гідрографічні терміни:

Вікно – невеличке озерце, заглиблення в драговині, болоті (СУМ, I, 671) > вікняни – люди, які поселилися поряд вікна тощо > **Вікняни**; І-Фр., Тлумацький; **2011**, ЕДУАТУ; **1441**, AGZ, XIII, 99 (*тут і далі подаємо найпізнішу та найранішу фіксації ойконіма*). **Okosznicze**; Галицька земля – Грималів; **1457**, AGZ, XII, 253.

Кал – болото, бруд (ЕСУМ, II, 345) > люди, які поселилися на такому місці, де кал був ознакою території > **Calnicze**; Летичівський пов.; **1545**, MRPS, IV, III, № 22175. **Кальничі**; Кременецький пов.; **1596**, СРУкр., 413.

Калуга – болото, драговина, бруд, калюжа (Ф., II, 170) > калужани – люди, які живуть на болоті тощо > **Калужани**; Львів – Мостиська – Судова Вишня; **1893**, SORG, 353; **1785–1788**, ЙФМ, 138.

Корито – те саме, що річище. Частина ґрунту, по якій тече річка, зветься річище, або корито (СУМ, IV, 291) > коритняни – люди, які живуть у кориті тощо > **Коритняни**; Зк., Ужгородський; **2011**, ЕДУАТУ; **1387**, ЕДУАТУ.

Криниця – колодязь, джерело > криничани – люди, які живуть біля криниці тощо > **Криничани**; Хм., Дунаєвецький; **2011**, ЕДУАТУ; **1441**, AGZ, XIV, 504.

Мерва – м'ята, терта або попріла солома, гній; грузьке болото (ЕСУМ, III, 438) > люди, які поселилися на мерві > **Мервичі**; Льв., Жовківський; **2011**, ЕДУАТУ; **1377**, AGZ, II, 11.

Мокра/Моква/Мокляк – моква, мокре місце (СУМ, IV, 781) > люди, які поселилися на мокрому місці > **Мокряни**; Льв., Дрогобицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1441**, AGZ, XIII, 109. **Мокряни Великі**; Льв., Мостиський; **2011**, ЕДУАТУ; **1531**, AS, V, 259. **Мокряни Малі**; Льв., Мостиський; **2011**, ЕДУАТУ; **1531**, AS, V, 259. **Mokratycze**; Житомир; **1618**, ŻDz, XXI, 246; **1545**, Арх., VII, I, 126–127.

Озеро > люди, які осіли біля озера тощо > **Озеряни**; Вл., Луцький; **2011**, ЕДУАТУ; **1583**, ŻDz, XIX, 85. **Озеряни**; Вл., Сенкевичівський; **1946**, УкрАТП, 1938. **Озеряни**; Вл., Турійський; **2011**, ЕДУАТУ; **1569**, ВГС, I, №4, 109. **Озеряни**; Жт., Брусилівський; **1946**, УкрАТП, 361; **1579**, АЗР, III, 250. **Озеряни**; Жт., Олевський; **1946**, УкрАТП,

1275; **1662**, Арх., VII, III, 126. **Озеряни**; І-Фр., Галицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1649**, Ж, V, 4, 5, 33. **Озеряни**; І-Фр., Тлумацький; **2011**, ЕДУАТУ; **1452**, MRPS, IV, III, № 398. **Озеряни**; Рв., Дубенський; **2011**, ЕДУАТУ; **1396**, AS, I, 20. **Озеряни**; Тр., Борщівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1565**, ŻDz, XIX, 193, 222. **Озеряни**; Тр., Бучацький; **2011**, ЕДУАТУ; **XVII–XVIII ст.**, Скочиляс, 30, 123, 232. **Озеряни**; Тр., Зборівський; **1946**, УкрАТП, 754. **Озеряни**, (кол. н. Болград); Хрс., Генічеський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 280. **Озеряни**; Чрг., Бобровицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1764**, ГУКПереяслав, 166. **Озеряни**; Чрг., Варвинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1799–1801**, ОЛУ, 157. **Озеряни**, х.; Рв., Дубнівський; **1946**, УкрАТП, 625. **Jezierzany**; Жидачів; **1770**, AGZ, XXIII, 606. **Озеряни-Лаврівські**; Вл., Луцький; **1946**, УкрАТП, 1035. **Озеряни Нові**; Вл., Луцький; **1946**, УкрАТП, 1033. **Озеряни Нові**; Жт., Брусилівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1460**, ЕДУАТУ. **Озеране**, к.; Луцький у.; **1911**, СпВолГ, 284. **Озеране**, пос.; Луцький у.; **1911**, СпВолГ, 284. Можливо, **Ozarowicze**; Київське воєвод.; **1618**, ŻDz, XXI, 303. **Озаричі**; См., Конотопський; **2011**, ЕДУАТУ; **1676**, Борисенко, 175. **Озаричи**; Любешів; **1559**, Рев., 1.

Ночви – довгаста посудина для домашнього вжитку: виготовлення тіста, прання білизни, купання тощо (СУМ, V, 448). Очевидно, метафорично (пор., корито – Коритяни) > люди, які поселилися у/при ночвах тощо > **Ночвань**; Луцьк; **1604**, Арх., VI, I, 292.

Потік > люди, які поселилися біля потоку тощо > **Поточани**; Тр., Бережанський; **2011**, ЕДУАТУ; **1375**, ЕДУАТУ.

Став – водоймище з непроточною водою; місце розлиття річки, струмка перед загатою (СУМ, IX, 624) > люди, які живуть біля ставка тощо > **Ставичани**; Хм., Славутський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 134. **Ставчани**; Льв., Пустомитівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1396**, AGZ, II, 37, 96, 97, 137. **Ставчани**; Хм., Новоушицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1616**, ЕДУАТУ. **Ставчани**; Чрц., Кіцманський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 373; **Ставчани**; Чрц., Хотинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 645.

Ставище – місце, де був ставок (СУМ, IX, 633) > люди, які поселилися на ставищі > **Ставищани**; Хм., Білогірський; **2011**, ЕДУАТУ; **1576**, ЕДУАТУ.

Орографічні терміни:

Берег – край землі, що межує з поверхнею річки, озера; узбіччя, обочина (шляху, провалля, ущелини тощо) (СУМ, I, 158) > люди, які поселилися на березі чогось > **Бережани**; Льв., Пустомитівський;

2011, ЕДУАТУ; **1515**, *ŹDz*, XVIII, I, 156. **Бережаны**; Луцьк – Квасилів; **1690–1698**, Арх., I, IX, 740; **1470**, AS, I, 65. **Бережани**; Тр., Бережанський; **1946**, УкрАТП, 4; **1375**, ЕДУАТУ. **Brzeszany**; Коломийський пов.; **1475**, AGZ, VI, 184. **Бережыче**; Любешів – р.Стохід; **1646**, АВАК, XXVIII, 238; **1555–1556**, ПКПКК, 81. **Brzesnycze**; Самбір; **1521**, MRPS, IV, I, № 3925.

Брижа/і – дрібні хвилі; складки на одязі, халявах чобіт; зморшки (СУМ, I, 234). Очевидно, метафорично > люди, які поселилися на нерівній території > **Брижани**; Пл., Новосанджарський; **1946**, УкрАТП, 2184.

Вижній > люди, які поселилися вище порівняно з іншими нижніми > **Вижняни**; Льв., Золочівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1389**, ZDM, 67.

Горб > люди, які поселилися на/при горбі > **Горбани**, с.; Переяславський у.; **1904**, СпПолтГ, 842; **1787**, ОКН, 246. **Горбани**, х.; Кременчуцький у.; **1904**, СпПолтГ, 448. **Горбани**, х.; Кременчуцький у.; **1904**, СпПолтГ, 460. **Горбовичі**; Кв.; Києво-Святошинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1624**, *ŹDz*, XXI, 373. **Горбовичи**; Кременецький пов.; **1650**, Арх., III, IV, 404.

Гора > люди, які поселилися на/при горі > **Горяни**; Зк., Ужгородська округа; **1946**, УкрАТП, 436. **Горяни**; Льв., Жовківський; **2011**, ЕДУАТУ; **1893**, SORG, 427. **Горяни**; Вн., Барський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 258. **Нориче**; Олевськ – Рокитне – Словечне; **1613**, *ŹDz*, XXI, 197; **1545**, Арх., IV, I, 46, 48. Пор., **Погоричі**; См., Глухівський; **2001**, ІСОУ, 246; **1946**, УкрАТП, 2304.

Дебра – зарослі місця (СУМ, II, 228), первинне значення – заглибина, яма, долина, яр (ЕСУМ, II, 20) > люди, які поселилися в такому місці > **Debriany**; Борщів; **1893**, SORG, 40.

Долина > люди, які поселилися в долині > **Долиняни**; І Фр., Рогатинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1440**, AGZ, XIV, 79. **Долиняни**; Льв., Городоцький; **2011**, ЕДУАТУ; **1443**, ЕДУАТУ. **Долиняни**; Чрц., Хотинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 625. **Долиняни**; Вн., Мурованокуриловецький; **2011**, ЕДУАТУ; **1530**, *ŹDz*, XIX, 170.

Кривий > люди, які поселилися на нерівному, кривому місці > **Кривичі**; Льв., Золочівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1453**, AGZ, XIV, 368. **Кривичі**; Рв., Рівненський; **2011**, ЕДУАТУ; **1552**, Арх., VII, I, 159. **Kriwicze**; Більшівці – р.Нараївка; **1421**, AGZ, II, 66. **Krzywicze**; Перемишль; **1509**, АДГВК, 844. **Кривичи**; Ковель; **1848**, **1838**, ВТКВол, 8; **1570**, *ŹDz*, XIX, 22.

Кут > люди, які поселилися в куті//углі > **Cutkowicze**; Сатанів; **1542, 1530**, *ŻDz*, XIX, 164; **1469**, *ŻDz*, XVIII, I, дод. 51. Пор., **Pokutnycze**; Поділля; **1545**, Арх., VIII, I, 115; **1469**, *ŻDz*, XVIII, I, дод. 40. **Uhlany** (Uhly); Київська земля; кін. XVI–поч. XVII ст., *ŻDz*, XXII, 614.

Луг – низина (СУМ, IV, 552) > люди, які поселилися на лузі > **Лужани**; Чрц., Кіцманський; **2011**, ЕДУАТУ; **1728**, Гал. л., II, 108.

Лука – рівна місцевість, укрита трав'янистою рослинністю, дуго-подібний вигин русла річки або берега річки, моря (СУМ, IV, 553) > люди, які поселилися на луці > **Лучани**; Льв., Жидачівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1461**, AGZ, VI, 66. **Łuczycze**; Корець; поч. XIX ст., ГОВГ, 12–13; **1765**, Арх., V, II, 1, 73. **Łuczycze**; Сокаль; **1751**, ЦДІАЛ, II, I, 219/157; **1495**, AGZ, XIX, 434. **Лучицы**; Луцьк; поч. XIX ст., ГОВГ, 25; **1437**, АЛМ, № 6. **Лучичі**; Вл., Ратнівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1628**, *ŻDz*, V, 160. **Łuczycze**; Овруч; **1718**, ЦДІАК, II, I, 17/33 зв.

Поділ – низько розташована місцевість, низина (СУМ, VI, 746) > люди, які поселилися на подолі > **Подоляни**; Льв., Бродівський; **1946**, УкрАТП, 139; **1524**, MRPS, IV, II, №13989, 22811. **Подоляни**; Рв., Гощанський; **2011**, ЕДУАТУ; **1545**, ЕДУАТУ. **Подоляни**; Тр., Шумський; **1946**, УкрАТП, 1686; **1507**, AS, III, 47. **Подоляни**; Хм., Кам'янець-Подільський; **2011**, ЕДУАТУ; **1491**, ЕДУАТУ. **Подоляни**; Хм., Старосинявський; **2011**, ЕДУАТУ; XVII ст., Кр., 518.

Поляна – рівнина, невеликий луг (СУМ, VII, 107) > люди, які поселилися на поляні > **Поляни**; Льв., Жовківський; **2011**, ЕДУАТУ; **1674**, AGZ, X, 325. **Поляни**; Льв., Золочівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1848**, СРУкр., 451. **Поляни**; Рв., Березнівський; **1946**, УкрАТП, 52; **1571**, Арх., VIII, IV, 131. **Поляни**; Тр., Збаразький; **2011**, ЕДУАТУ; **1703**, Арх., III, II, 525. **Поляни**; Хм., Волочиський; **2011**, ЕДУАТУ; **1623**, *ŻDz*, XXI, 637. **Поляни**; Чрц., Сторожинецький; **1946**, УкрАТП, 600. **Поляны**, д.; Староконстантинівський у., **1911**, СпВолГ, 320. **Поляны**, к., Ровенський у.; **1911**, СпВолГ, 320.

Розсоха/Росоха – місце, де що-небудь розгалужується (звичайно, надвоє) (СУМ, VIII, 813) > люди, які поселилися на такому місці > **Росошани**; Чрц., Кельменецький; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 344; **1622**, ККДокКАК, 41.

Геоботанічні терміни:

Береза > люди, які поселилися на такому місці, де береза була ознакою території > **Березани**; Поділля – Кам'янець – р. Прут; **1565**,

Арх., VII, II, 214; **1416**, AGZ, V, 39. **Brzesczyany**; Галицька земля – Перемишль; **1438**, AGZ, VIII, 62. **Berezowicze**; Коростишів; **1618**, *ŻDz*, XXI, 217, 228, 258, 274. **Березовичі**; Вл.; Володимир-Волинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1287**, Ипат., II, 215.

Берест – листяне дерево (СУМ, I, 160) > люди, які поселилися на такому місці, де берест був ознакою території > **Берестяне**; Вл., Цуманський; **1946**, УкрАТП, 2217; **1570**, Ж, VII, 35, 40. **Берестяни**; Др., Старосамбірський; **1946**, УкрАТП, 870; **1497**, MRPS, II, №773. **Berestowicze**; Костопіль; **1765**, Арх., V, II, 1, 74.

Біб//бібсько – місце, де ріс/росте біб > люди, які поселилися на такому місці > **Бібщани**; Льв., Золочівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1454**, ЕДУАТУ.

Верба > люди, які поселилися на такому місці, де верба була ознакою території > **Вербани**; Од., Великомихайлівський; **2001**, СГНУ, 66. **Вербляни**; Льв., Буський; **2011**, ЕДУАТУ; **1456**, AGZ, V, 196. **Верб'яни**; Льв., Куликівський; **1946**, УкрАТП, 984; **1515**, *ŻDz*, XVIII, I, 164. **Вербичі**; Чрг.; Ріпкинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1583**, *ŻDz*, XIX, 148. **Вербичі**; Луцький пов.; **1576**, СРУкр., 372.

Вільха//ольха > люди, які поселилися на такому місці, де вільха була ознакою території > **Вільшани**; Вл., Горохівський; **1946**, УкрАТП, 264. **Вільшани**; Зк., Хустський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 493. **Вільшани**; Лг., Троїцький; **2011**, ЕДУАТУ. **Вільшани**; Пл., Полтавський; **1946**, УкрАТП, 2789. **Вільшани**; Хм., Волочиський; **2011**, ЕДУАТУ; **1880**, ЕДУАТУ. **Вільшани**; Хрк., Дергачівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1650**, ЕДУАТУ. **Вільшани**; Чрг., Іваницький; **1946**, УкрАТП, 410. **Вільшани Вищі**; Пл., Полтавський; **2001**, СГНУ, 77. **Вільшани Нижні**; Пл., Полтавський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 2730. **Ольшани**; Вл., Камінь-Каширський; **2011**, ЕДУАТУ. **Ольшани**; Вл., Луцький; **1946**, УкрАТП, 1046; **1468**, AGZ, X, 9, 266, 270. **Ольшани**; Вл., Торчинський; **1946**, УкрАТП, 2101. **Ольшани**; Вр., Лозно-Олександрівський; **1946**, УкрАТП, 605. (z) **Olchowicz**; Подільська земля; **1469**, *ŻDz*, XVII, I, дод. 46. **Вільховичі**; Львівська єпархія; **1775**, Скочиляс Льв, 308.

Греча/гречка > люди, які поселилися на такому місці, де гречка була ознакою території > **Гречани**; Льв., Краковецький; **1946**, УкрАТП, 865. **Гречани**; Поділля; XVIII ст., Кр., 495; **1661**, Арх., VII, II, 516. **Гречани**; Пл., Кишеньківський; **1946**, УкрАТП, 1135.

Дерево > люди, які поселилися на такому місці, де дерева були ознакою території > **Деревляни**; Льв., Кам'янка-Бузький; **2011**, ЕДУАТУ; **1464**, AGZ, VII, 105. **Деревчаны**; Луцьк; **1536**, Арх.Сб., 75. **Деревичи**; Полонне; **1848**, **1838**, ВТКВол, 27. **Деревичі Великі**; Жт., Любарський; **2011**, ЕД УАТУ; **1573**, ЦДІАК, XXV, I, 14/435.

Дуб > люди, які поселилися на такому місці, де дуб був ознакою території > **Dambrowlany**; Галич; **1444**, AGZ, XII, 123, 130, 201. **Добрівляни**; Льв., Дрогобицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1470**, AGZ, XVIII, 18, 24, 38, 141, 327. **Добрівляни**; Льв., Жидачівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1549**, AGZ, X, 56. **Добрівляни**; Льв., Стрийський; **2011**, ЕДУАТУ; **1589**, ŻDz, XVIII, 41. **Добрівляни**; Тр., Заліщицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1440**, ЕДУАТУ. **Добровляни**; І-Фр., Калуський; **2011**, ЕДУАТУ; **1450**, AGZ, XIV, 298, 497. **Добровляни**; І-Фр., Тисменицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1378**, ЕДУАТУ. **Дубляни**; Льв., Жовківський; **2011**, ЕДУАТУ; **1442**, AGZ, XIV, 50, 278, 477. **Дубляни**; Льв., Самбірський; **2011**, ЕДУАТУ; **1447**, AGZ, XIII, 231, 282, 304. **Дубляни**; Рв., Демидівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1432**, ЕДУАТУ. **Дубовичи**, с.; Глухівський пов.; **1799–1801**, ОЛУ, 151. **Dubovycze**; Калуш; **1515**, ŻDz, XVIII, I, 169. **Dubice**; Константанів – р. Білка; **1650**, АВАК, XXXIII, 376. **Дубовичі**; См., Кролевецький, Дубовицька сільрада; **2011**, ЕДУАТУ; **1687**, Лаз., II, 394. Пор., **Dubrzelicze**; Самбір; **1535**, MRPS, IV, II, № 17173. **Дубриничі**; Зк.; Перечинський; **2011**, ЕДУАТУ. **Дубчичи**; Сосницька сотня; **1730**, **1729**, ГСЧП, 125.

Комиш > люди, які поселилися на такому місці, де комиш був ознакою території > **Комишани**; Хрс., м. Херсон, Комсомольський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 66.

Корчі > люди, які поселилися на такому місці, де корчі були ознакою території > **Корчани**; См., Лебединський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 812.

Куст > люди, які поселилися на такому місці, де кущі були ознакою території > **Кустичи**; Брацлавське воєв.; **1599**, Кр. II, 723. **Кустичи**, с.; Стародуб; **1716**, УПП, 450. **Кустичи Бряновы**, с.; Стародубський пов.; **1799–1801**, ОЛУ, 143. **Кустичи Волокитины**; Стародубський пов.; **1799–1801**, ОЛУ, 143; **1713**, УПП, 443. **Кустичі**; Вл., Турійський; **2011**, ЕДУАТУ; **1494**, AS, III, 25.

Липа > люди, які поселилися на такому місці, де липа була ознакою території > **Липаны**, пос., Луцький у., **1911**, СпВолГ, 214. **Липляни**;

Вл., Ківерцівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1545**, Арх., IV, I, 49. **Липляни**; Жт., Малинський; **1946**, УкрАТП, 1672; **1578**, Арх., V, II, 383. **Липляны Старые**; Київ; **1691**, Арх., VI, I, пр. 207. **Липовани**; Чрц., Вижницький; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 98. **Липчани**; Вн., Могилів-Подільський; **1946**, УкрАТП, 1716; **1622**, Кр., 473. **Липяне**, с., Овруцький у., **1911**, СпВолГ, 214. **Липяны**, д., Луцький у., **1911**, СпВолГ, 214. **Липичи**; Камінь-Каширський; **1848**, **1838**, ВТК Вол, 3. **Липичи**; Житомирщина; **1652**, Арх., III, IV, 656, 670. **Lipowicze**; Гологори – Зашків; **1628**, AGZ, XX, 255. **Lipowicze**; Подільське староство; **1566**, *ŻDz*, XIX, 201.

Лопух > люди, які поселилися на такому місці, де лопух був ознакою території > **Лопушани**; Тр., Зборівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1545**, MRPS, IV, III, № 21931.

Луб//луб'я – внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною (СУМ, IV, 551) > люди, які поселилися на такому місці, де луб був ознакою території > **Lubiana**; Львів – Щирець; **1893**, SORG, 308; **1444**, AGZ, XIV, 145. **Łubiany**; Київ; **1618**, *ŻDz*, XXI, 246. **Łubiany Wielkie**; Львівська земля; **1692**, AGZ, X, 367.

Мох > люди, які поселилися на такому місці, де мох був ознакою території > **Имшане**; Глухів; **1779**, ОНСН, 456. **Мшани**; Ратно; **1565**, Арх., VII, II, 313. **Мшани**; Тр., Зборівський; **1946**, УкрАТП, 565.

Плісень > люди, які поселилися на такому місці, де плісень була ознакою території > **Плісняни**; Тр., Зборівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1649**, Ж, V, 225. Пор., **Плешевичі**; Льв., Мостиський; **2011**, ЕДУАТУ; **1385**, AGZ, VII, 34.

Рогоза – багаторічна трав'яниста рослина родини рогозових (СУМ, VIII, 591) > люди, які поселилися на рогозі > **Рогожани**; Вл., Володимир-Волинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1566**, ВГС, I, № 1, 59.

Ясен > люди, які поселилися на такому місці, де ясен був ознакою території > **Ясеничі**; Рв.; Рівненський; **2011**, ЕДУАТУ; **1545**, Пам., IV, 2, 81, 105. **Jasienice**; Дрогобич – Турка; **1629**, ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, 1072/378; **1436**, AGZ, XIII, 14.

Географічна номенклатура, пов'язана із загальною характеристикою території:

Бір > люди, які поселилися біля/в бору > **Боровичі**; Вл., Маневицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1570**, *ŻDz*, XIX, 9. **Боровичі**; См., Середино-Будський;

2011, ЕДУАТУ; **1654**, АЮЗР, X, 824. **Боровичі**; Черкаси; **1644**, ГУК, 59.

Гай > люди, які поселилися біля/в гаю > **Гасвичі**; Жт., Овруцький; **2011**, ЕДУАТУ; **1571**, *ŹDz*, XX, 37.

Лан > люди, які поселилися біля/на лану > **Лановичі**; Льв., Самбірський; **2011**, ЕДУАТУ; **1425**, AGZ, XIX, 573.

Ліс > люди, які поселилися біля лісу чи в лісі > **Лісовичі**; Кв., Таращанський; **2011**, ЕДУАТУ; **1665**, АЮЗР, VI, 25. **Лісневичі**; Льв., Пустомитівський; **2001**, ІСОУ, 242; **1396**, AGZ, II, 37. **Лісничі**; Вінниця; **1765**, Арх., V, II, 2, 192. **Лісовичі**; Кв., Вишгородський; **2011**, ЕДУАТУ; **1700**, ЕДУАТУ.

Острів > люди, які поселилися на острові, на відокремленому місці > **Ostrowice**; Сокаль; **1787**, ЦДІАЛ, XIX, 117.

Географічна номенклатура, пов'язана із характеристикою ґрунту:

Глина > люди, які поселилися на глині > **Глиняни**; Льв., Золочівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1395**, ZDM, 133.

Жужело/жужелиця – залишки після згоряння твердого палива; нагар (СУМ, II, 545) > люди, які поселилися на згарищі > **Жужеляни**; Житомирський пов., **1633**, СРУкр., 460. **Жужеляни**; Льв., Сокальський; **2011**, ЕДУАТУ; **2001**, СГНУ, 152.

Зола – деревний попіл (СУМ, III, 679) > люди, які поселилися на такому місці, де зола була ознакою землі/території > **Zolany**; Київське воєвод.; **1624**, *ŹDz*, XXI, 371.

Камінь > люди, які поселилися на кам'янистій землі > **Кам'янчани**; Дн., Криничанський; **2011**, ЕДУАТУ; **2001**, СГНУ, 188.

Короста – струп, короста, парші (ЕСУМ, III, 41) > люди, які поселилися на такому місці, де короста була ознакою території > **Corostenicze**; Галицька земля; **1444**, AGZ, XII, 122. Пор., **Коростовичі**; І-Фр., Галицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1535**, **1407**, AGZ, VII, 50.

Пісок > люди, які поселилися на піщаній землі > **Піщани**; Льв., Стрийський; **2011**, ЕДУАТУ; **1946**, УкрАТП, 967. **Пищане**; Брацлав – Черкаси; **1734**, Арх., III, III, 104; XVII ст., Арх., VII, III, 315.

Попіл > люди, які поселилися на попелищі > **Попеляни**; Льв., Пустомитівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1564**, **1565**, Ж, III, 368.

Рижий > люди, які поселилися на такому місці, де земля була руда тощо > **Рижани** Жт., Володарсько-Волинський; **1946**, УкрАТП, 425.

Рижани; Жт., Володарсько-Волинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1537**, AS, IV, 573, 579. **Рижани**; Лв., Буський; **2011**, ЕДУАТУ; **1893**, SORG, 670.

Орати/розорювати > люди, які поселилися на ораній/розораній землі > **Розворяни**; Лв., Золочівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1389**, ZDM, 68. **Оране**; Кв., Іванківський; **1946**, УкрАТП, 717; **1600**, *ŹDz*, XXI, 47, 333, 507. **Орани**; Лв., Бродівський; **2011**, ЕДУАТУ; **1600**, ЕДУАТУ. **Орані**; Вл., Володимир-Волинський; **2011**, ЕДУАТУ; **1545**, Пам., IV, II, 26, 115. **Orenicze**; Київське воєвод.; **1631**, Арх., VII, I, 392. **Orinniczy**; Брацлавський пов.; **1545**, Арх., VI, I, 26.

Сох/Сух(ий) > люди, які поселилися сухому місці > **Сохани**; См., Білопільський; **1946**, УкрАТП, 81. **Сохани**; См., Білопільський; **1946**, УкрАТП, 103. **Sochany**; Львів – Рава-Руська; **1893**, SORG, 432; **1473**, AGZ, XVII, 431. **Сушани**; Жт., Олевський; **2011**, ЕДУАТУ; **1445**, ЕДУАТУ. **Сушаны**, д.; Новгород-Сіверський пов.; **1799–1801**, ОЛУ, 141. **Суцани**; Кв., Кагарлицький; **2011**, ЕДУАТУ; **1628**, *ŹDz*, XX, 66, 184. **Sochowicze**; Київське воєвод.; **1688**, ЦДІАК, ф.2, оп.1, 4/119 зв. **Сошичи**; Кременець; **1694**, ЛДМУМ, Бібл., 200416/88. **Сушивичи**, х.; Новоградволинський; **1911**, СпВолГ, 388. **Szuszyce**; Добромиль; **1676**, ЦДІАЛ, ф.13, оп.1, 1073/28; **1508**, *ŹDz*, XVIII, I, 112.

Черлений/червлений – темно-червоний (СУМ, XI, 296) > люди, які поселилися на такому місці, де земля була червона, руда тощо > **Черляни**; Лв., Городоцький; **2011**, ЕДУАТУ; **1408**, AGZ, IX, 17.

До відтопографічних зараховуємо і так звані назви-орієтири, які вказували на розташування об'єкта на території за допомогою прийменників-префіксів (за-, на-, під-, по- тощо): *Загоряни, Нагоряне, Підгіряни, Залужани, Підлужани, Zaluczany, Замшани, Залешане, Зарічани, Порічани, Зарожани, Zablutowicze, Заворичі, Zadubrowicze, Zamoszczzi, Zaprudyczy, Zawadzycze, Zawadnice, Zawalowicze* та ін.

Географічна номенклатура є вагомою частиною твірних основ ойконімів на ***-itji** та ***-any/*-jany**. Це закономірно, адже в минулому в назвотворенні людина акцентувала увагу на тому, що її оточує, що було важливим у її життєдіяльності, а важливішим, ніж природні реалії, не було нічого. Отже, усе, пов'язане із водою, рельєфом, якістю та обробітком землі, рослинністю та місцем у цьому природному просторі самої людини, зреалізовано в назвах на ***-itji** та ***-any/*-jany**, які творилися насамперед семантичним способом у переважній більшості від номінацій групи людей за якоюсь ознакою, і аж після цього відбувався перехід назви колективу на назву території, де він осів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ЇХНІХ СКОРОЧЕНЬ

- АВАК Акты, издаваемые комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне : в 12 т. – Вильно : Тип. Губ. правл., 1865–1883. – Т. 2 : Акты Брестского земского суда. – Х., 1867. – 361 с.; 1870. – Т. 3 : Акты Брестского гродского суда. – Х., 1870. – 416 с.
- АДГВК Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – 1284 с.
- АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1863–1892. – Т. I–XV.
- АЛМ Акты литовской метрики [собр. Ф. И. Леонтовичем]. – Варшава : Тип. Варшавского учебного округа, 1896–1897. – Вып. 1. – 170 с.; Вып. 2. – 200 с.
- Арх. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К. : Университетская тип., 1859–1914. – Ч. 1–6.
- Арх. Сб. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси / Управление Виленского учебного округа. – Вильно, 1867. – Т. 1. – 409 с.
- АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : в 15 т. – СПб., 1863–1892.
- Борисенко Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 264 с.
- ВГС Володимирський Гродський Суд. Подокументні описи актових книг / [наук. ред. Г. Боряк, Л. Демченко]. – К. : Архівні зібрання України. Спеціальні довідники, 2002. – Вип. 1. – Спр. 1–5 (1566–1570). – 226 с.

- ВТК Вол. Военно-топографическая карта Волынской губернии. 1838–1848 гг. / Военно-топогр. отдел Главного Штаба. – М., 1855. – 32 с.
- Гал. л. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год [сост. А. С. Петрушевич]. // Литературный сборник. – Львов, 1874.
- ГОВГ Генеральное описание Волынской губернии. Карта Волынской губернии двенадцати поветов. (Поч. XIX ст.). – Фотокопія № 1721–IV // Наукова бібліотека нац. ун-ту ім. Івана Франка у Львові.
- ГСЧП Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка (1729–1730 гг.) : экстракт 1731 году генваря 10 дня / [ред. А. Лазаревского]. – Чернигов, 1892. – 508 с.
- ГУК Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків / В. Кривошея. – [2-е вид., випр.]. – К. : Стилос, 2004. – 392 с.
- ГУК Переяслав Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк / В. Кривошея. – К. : Стилос, 2004. – 420 с.
- ЕДУАТУ Україна. Адміністративно-територіальний устрій : електронний довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 1. – 632 с.; 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 648 с.; 2006. – Т. V. – 704 с.
- ІСОУ Бучко Д. Інверсійний словник ойконімів України / Д. Бучко. – Люблін, 2001. – 327 с.
- Ипат. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1843. – Т. II. – 938 с.
- ЙФМ Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / [відп. ред. П. Захарчишина]. – К. : Наук. думка, 1965. – 356 с.

- ККДокКАК Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899 / [упоряд. Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька]. – К. : Наук. думка, 1971. – 182 с.
- Кр. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій пол. XVII століття / М. Крикун // Записки НТШ. Праці іст.-філософ. секції. – Львів, 2002. – Т. 243. – С. 374–521.
- Лаз. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления : в 3 т. / А. М. Лазаревский. – Репринт. изд. 1888–1902 гг. – СПб. : Альфарет, 2014. – Т. 1 : Полк Стародубский. Вып. 1–2. – 524 с.; Т. 2 : Полк Нежинский. – 556 с.; Т. 3 : Полк Прилуцкий. – 462 с.
- ЛДМУМ Бібл. Львівський музей українського мистецтва. Фонд рукописів і стародрукованих книг. № 200416, 350812, 350905, 490505.
- ОКН Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. / [за ред. П. С. Соханя]. – К. : Наук. думка, 1989. – 392 с.
- ОЛУ Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / [упоряд. Т. Б. Ананьєва ; ред. кол. П. С. Сохань и др.]. – Репр. воспроизведение изд. – К. : Наук. думка, 1997. – 326 с. : карти, плани.
- ОНСН Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [ред. П. Федоренко ; Археогр. Комісія ВУАН]. – К. : Наук. думка, 1931. – 596 с.
- ПКПКК Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств / [сост. пинским старостой С. Хваличевским в 1552–1555 гг.]. – Вильно : Тип. А. Г. Сыркина, 1884. – 747 с.
- Рев. Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском с присовокуплением грамот и привилегий на входы в пущи и на земли / [сост. старостою мстибоговским Г. В. Воловичем в 1559 г.]. – Вильно : Типография губернского правления, 1867. – 395 с.

- СГНУ Горпинич В. О. Словник географічних назв України : топоніми та відтопонімні прикметники / В. О. Горпинич. – К. : Довіра, 2001. – 526 с.
- Скочияс Льв Скочияс І. Галицька (Львівська) єпархія XVII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус / І. Скочияс. – Львів : Вид-во Українського католицького ун-ту, 2010. – 832 с.
- Скочияс Скочияс І. Генеральні візитації Київської унійної метрополії XVII–XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія / І. Скочияс. – Львів : Вид-во Українського католицького ун-ту, 2004. – Т. 2 : Протоколи генеральних візитацій. – 512 с.
- СпВолГ Списокъ населенныхъ мість Волынской губерні / изд. Волынскаго губерн. стат. ком. – Житомиръ, 1911. – 454 с.
- СпПолтГ Список населенных мест Полтавской губернии (по обществам и на землях сельских сословий) за 1900 год. – Полтава : Губерн. земство, 1904. – 92 с. : карта.
- СУМ Словник української мови : в 11 т. [редкол. : І. К. Білодід (голов. ред) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
- СРУкр. Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. : зб. документів і матеріалів / Боряк Г. В., Віслобоков К. А., Гирич Т. Ю. та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 536 с.
- УкрАТП Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1062 с.
- УПП Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / [упоряд. В. Риневич ; голова ред. кол. П. Сохань]. – К. : ВІПОЛ, 2008. – 720 с.
- Ф. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1. – 573 с.; 1986. – Т. 2. – 671 с.; 1987. – Т. 3. – 830 с.; 1987. – Т. 4. – 860 с.
- ЦДІАК Центральний державний історичний архів України в Києві.

- ЦДІАЛ   Центральний державний історичний архів України у Львові.
- AGZ .   Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / [wyd. L. Tatomir, F. X. Liske, A. Prochaska]. – Lwów : Nakł. T-wa Naukowego, 1865–1935. – Т. 1–20.
- AS   Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 3. – 556 s.; 1890. – Т. 4. – 647 s.; 1910. – Т. 6. – 305 s.
- MRPS   Marticularum Regni Poloniae summaria... / [wyd. R. Wierzbowski]. – Warszawa, 1905–1908. – Pars. 1–3.
- SORG   Special orts repertorium vom Galizien / herausg. von der K. K. Statistischen central-commission. – Wien : A. Hölder, 1893. – 816 s.
- ZDM   Zbiór dokumentów Małopolskich / [wyd. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś] // Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1386–1417. – Wrocław etc., 1974. – Cz. 6. – 496 s.
- ЇDz   Źródła dziejowe. – Warszawa: Skład glówny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1877–1894. – Т. 5–22.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

воєвод. – воєводство; к. – колонія; кол. н. – колишня назва; пов. – повіт; пор. – порівняти; пос. – поселення; с. – село; у. – уїзд; х. – хутір

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ОБЛАСТЕЙ

Вн. – Вінницька область; Вл. – Волинська область; Вр. – Ворошиловоградська (суч. Луганська) область; Дн. – Дніпропетровська область; Др. – Дрогобицька (частина суч. Львівської) область; Жт. – Житомирська область; Зк. – Закарпатська область; І-Фр. – Івано-Франківська область; Кв. – Київська область; Лг. – Луганська область; Лв. – Львівська область; Пл. – Полтавська область; Рв. – Рівненська область; См. – Сумська область; Тр. – Тернопільська область; Хм. – Хмельницька область; Хрк. – Харківська область; Хрс. – Херсонська область; Чрц. – Чернівецька область; Чрг. – Чернігівська область

Надійшла до редколегії 13.09.2015

СЛОВОТВІРНІ ТИПИ ЧЕРЕЗСТУПЕНЕВИХ ПОХІДНИХ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Проаналізовано словотвірні типи черезступеневих похідних в українській мові, визначено словотворчі форманти, словотвірне значення, продуктивність типу.

Ключові слова: черезступенева (черезкрокове) словотворення, словотвірний тип, словотворчий формант, словотвірне значення, продуктивність типу.

Проанализированы словообразовательные типы черезступенчатых производных в украинском языке, определены словообразовательные форманты, словообразовательное значение, продуктивность типов.

Ключевые слова: черезступенчатое словообразование, словообразовательный тип, словообразовательный формант, словообразовательное значение, продуктивность типа.

The article deals with the overstep word-formation types in the Ukrainian language, defined word-formative means, word-formative value and the type productivity.

Keywords: overstep word-formation, word-formative type, word-formative means, word-formative value and the type productivity.

Дослідники активних словотвірних процесів у слов'янських мовах відзначають зрослу продуктивність черезступеневого творення нових похідних слів [1], яке ще називають черезкроковим, за термінологією А. Нелюби [4]. На думку дослідників, черезкрокове словотворення здавна притаманне мовам [4], однак у лінгвістичних працях має суперечливий статус: його або повністю заперечують [3, с. 88], або визнають об'єктивним, породженим системою, явищем [7, с. 173]. Таке словотворення свідчить про розвинутість словотвірної системи в цілому, оскільки похідне слово наче з'являється поза чергою, раніше за безпосередньо твірне. Таким чином, у словотвірному ланцюжку виявляється пропущеним один (зрідка два) ступінь.

Погляди мовознавців на явище черезступеневого (черезкрокового) творення докладно описано в статті А. Нелюби [4]. Автор праці наголошує, що переважна більшість дослідників визнає об'єктивним явище черезкрокового словотворення, особливо в контексті дослідження проблем okazionalnosti, potentijnosti, innovacijnosti у словотвірній

номінації. Проаналізувавши значну кількість похідних, які виникли від «пропущеного» деривата, А. Нелюба зазначив, що саме структура цього деривата є помітним чинником у черезступеновому словотворенні. Вона буває проста (однослівна) чи складена (двослівна), що зумовлює відмінності в загальних наслідках. Як стверджує автор, у випадку, коли пропущена ланка має структуру словосполучення, постають (абро)префіксальні (*літдетектор, політневдаха, спецбарахло*) і конфіксальні – інтерфіксально-суфіксальні деривати (*кнопкодав, п'ятиканальник, сонцегрозовий*); коли ж твірною основою є одне слово, утворюються нові суфіксальні (*автомобілізований, селянізація*) й конфіксальні – префіксально-суфіксальні деривати (*закомуністичити, онімбити, по-хакерськи, співорденець*, які традиційно зараховують до так званих okazionalizmів) [4, с. 203].

Таке трактування процесів черезступенового словотворення дозволило виділити, крім типової двокомпонентної (основоформантної) словотвірної моделі, ще два її різновиди – модель словотвірної ланцюжка та парадигматичну модель. Усвідомлення й визнання наявності парадигматичної моделі словотвору, як стверджує автор, уможливорює пропускання ланки, не порушуючи парадигматичних відношень в одному конкретному випадку, а орієнтуючись на ідеальну модель-парадигму [4, с. 207].

В іншій статті [5] А. Нелюба розглядає черезкрокове словотворення як один з проявів мовної економії, зокрема імпліцитної, яка поряд з дією утримувачів і обмежувачів, парадигматичним вирівнюванням, римейковими явищами виявляється і в черезкроковому словотворенні.

Черезступеневе словотворення як специфічний спосіб незузальної деривації проаналізовано у статті Ж. Колоїз [2].

Попри певні здобутки мовознавців у дослідженні черезступенового (черезкрокового) словотворення, залишається низка питань, які потребують поглибленого вивчення, зокрема опис словотвірних типів черезступенових дериватів, вияв мотиваційних зв'язків, сформованих під час черезступенового словотворення, характеристика функційно-стилістичних особливостей названих утворень.

Мета нашого дослідження – проаналізувати словотвірні типи черезступенових дериватів в українській мові, визначивши продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні. Фактичним матеріалом слугували похідні слова, трактовані авторами словника «Словотворчість

незалежної України. 1991–2011» [6] як черезступеневі утворення, на що вказує подана в лапках пропущена ланка (не зматеріалізована або дотепер не зафіксована). Загальна кількість таких слів – більше 500 лексем. У всьому масиві лексичного матеріалу названого словника черезступеневі деривати становлять, за нашими підрахунками, несподівано велику кількість – приблизно 20 %. Майже кожна п'ята лексична інновація – це результат черезступеневого словотворення. Такий значний за обсягом фактичний матеріал, безсумнівно, потребує наукового аналізу, глибокого осмислення процесів творення номенів за аналогією, за зразками узуальної деривації.

За нашими спостереженнями, черезступеневі деривати найчастіше творяться від іменникових основ, поминувши один або (рідко) два-три словотвірні ступені, за такими схемами: «іменник → відсубстантивне дієслово (пропущено) → віддієслівний іменник», «іменник → відсубстантивне дієслово (пропущено) → дієприкметник», «іменник → відсубстантивний прикметник (пропущено) → відад'єктивний іменник».

Словотвірний аналіз черезступеневих дериватів засвідчив значну продуктивність окремих словотвірних типів. До таких належать словотвірні відіменні типи з формантами *-изаціј(а)/-ізаціј(а), -ован(ий), -ен(ий), -нн(я), -енн(я)*, структурно пов'язані з відсутнім (пропущеним, потенційним) дієсловом, а семантично мотивовані іменником, розташованим на початку словотвірного ланцюжка.

Словотвірний тип (СТ) з формантом *-изаціј(а)/-ізаціј(а)* продуктивний в абстрактних іменниках – назвах дій, занять, процесів, станів; активний у дієйменниках, утворених за аналогією, без мотивування відповідними дієсловами, зокрема

– від іменників – загальних назв предметів: *бадмінтон* – «бадмінтонізувати» – *бадмінтонізація*; *глобус* – «глобусизувати» – *глобусизація*; *джинси* – «джинсизувати» – *джинсизація*; *долар* – «доларизувати» – *доларизація*; *книжка* – «книжкизувати» – *книжкизація*; *мобілка* – «мобілізувати» – *мобілізація*; *бренд* – «брендизувати» – *брендизація*; *гібрид* – «гібридизувати» – *гібридизація*; *гугл* – «гуглізувати» – *гуглізація*; *кайф* – «кайфізувати» – *кайфізація*; *кантон* – «кантонізувати» – *кантонізація*; назв людей: *буржуа* – «буржуанізувати» – *буржуанізація*; *вундеркінд* – «вундеркінізути» – *вундеркінізація*; *кілер* – «кілеризувати» – *кілеризація*; *космополіт* – «космополітизувати» – *космополітизація*; *кретин* – «кретинізувати» – *кретинізація*; *кумир* –

«кумиризувати» – кумиризація; люмпен – «люмпенізувати» – люмпенізація; малорос – «малоросизувати» – малоросизація; мафіозі – «мафіонізувати» – мафіонізація; монгол – «монголізувати» – монголізація; олігарх – «олігархізувати» – олігархізація;

– від іменників – власних назв: Балкани – «балканізувати» – балканізація, Ірландія – «ірландизувати» – ірландизація; Кісельов – «кіселізувати» – кіселізація; Майдан (Помаранчева революція) – «майданізувати» – майданізація; від аббревіатур: КаДеБе – «кадебізувати» – «декадебізувати» – декадебізація; КаДеБе – «кадебізувати» – кадебізація; ЄЕП (Єдиний економічний простір) – «ЄЕПізувати» – ЄЕПізація; комсомол – «комсомолізувати» – комсомолізація;

– від прикметників: банальний – «баналізувати» – баналізація; дебільний – «дебілізувати» – дебілізація; кочовий – «кочовизувати» – кочовизація; легендарний – «легендаризувати» – легендаризація; меркантильний – «меркантилізувати» – меркантилізація.

У словотвірному ланцюжку можуть бути пропущеними два кроки, наприклад: Ющенко – «ющенкізувати» – «ющенкізація» – деющенкізація.

СТ з суфіксом **-ован(ий)** продуктивний у дієприкметниках на позначення ознаки за дією. Пропущені в словотвірному ланцюжку дієслова – це потенційні відсубстантивні похідні, мотивовані

– іменниками – загальними назвами предметів і людей: автомобіль – «автомобілізувати» – автомобілізований; гетеросексуал – «гетеросексуалізувати» – гетеросексуалізований; байка – «збайкувати» – збайкований; вестерн – «вестернізувати» – вестернізований; гарбуз – «згарбузувати» – згарбузований; дірка – «діркувати» – діркований; доктор – «докторувати» – докторований; зірка – «зіркувати» – зіркований; штука – «штукувати» – «доштукувати» – доштукований; манкурт – «зманкуртизувати» – зманкуртизований; метис – «зметисувати» – зметисований; мобілка – «мобілізувати» – мобілізований; олігарх – «олігархізувати» – олігархізований; фундація – «зафундувати» – зафундований; цукор – «зацукрувати» – зацукрований; а також іменниками з абстрактним значення: антагонізм – «антагонізувати» – «зантагонізувати» – зантагонізований; гламур – «гламуризувати» – гламуризований; ейфорія – «заейфорувати» – заейфорований;

– іменниками – власними назвами: Герман – «германізувати» – германізований; Гулаг – «гулагізувати» – гулагізований;

– прикметниками: *банальний* – «баналізувати» – «збаналізувати» – *збаналізований*; *емоціональний* – «емоціоналізувати» – *емоціоналізований*; *мобільний* (телефон) – «змобілізувати» – *змобілізований*;

– абрєвіатурами: *КаДеБе* – «кадебізувати» – *кадебізований*.

СТ з суфіксом **-ен(ий)** продуктивний у пасивних дієприкметниках на позначення ознаки за дією, спрямованою на об'єкт. Для пропущених у ланцюжку дієслів, які структурно пов'язані з черезступневими дериватами, мотивувальними виступають

– іменники – загальні та власні назви, наприклад: *багнюка* – «забагнючити» – *забагнючений*; *копійка* – «окопійчити» – *окопійчений*; *мафіозі* – «замафіозити» – *замафіознений*; *наркотик* – «знаркотити» – *знаркочений*; *озеро* – «знеозерити» – *знеозерений*; *обруч* – «зобручити» – *зобручений*; *татари* – «зататарити» – *зататарений*; *татари* – «отатарити» – *отатарений*; *тиша* – «витишити» – *витишений*; *тіло* – «знетілити» – *знетілений*; *храм* – «охрамити» – *охрамлений*; *чумак* – «вчумачити» – *вчумачений*; *Нерон* – «онеронити» – *онеронений*;

– зрідка прикметники: *демократичний* – «задемократичити» – *задемократичений*; *агресивний* – «наагресивити» – *наагресивлений* або прислівники, наприклад: *всуціль* – «всуцільнити» – *всуцільнений*.

СТ з суфіксом **-нн(я)**, **-енн(я)** продуктивний в іменниках на позначення предметної дії. Деривати цього типу творяться від іменників, поминувши ступінь відсубстантивного дієслова: *бидло* – «збидліти» – *збидлення*; *віза* – «візувати» – *візування*; *взаємини* – «взаємити» – *взаємлення*; *грейдер* – «грейдерувати» – *грейдерування*; *жебрак* – «ожебрачувати» – *ожебрачення*; *ідіот* – «зідіючувати» – *зідіючування*; *міністр* – «мініструвати» – *міністрування*; *хахлуй* – «хахлуйщити» – «схахлуйщити» – *схахлуйщення*; *член* – «очленювати» – *очленювання*; *Донецьк* – «одонечити» – *одонечнення*.

Зрідка мотивувальними для черезступневих дериватів на **-нн(я)** виступають прикметники чи прикметникові займенники, наприклад: *буйний* – «буйнувати» – *буйнування*; *пухнастий* – «опухнастити» – *опухначення*; *інший* – «іншувати» – *іншування*.

СТ з суфіксом **-л(ий)** малопродуктивний в активних дієприкметниках минулого часу, утворених черезступневим способом від іменних основ: *весна* – «відвесніти» – *відвеснілий*; *золото* – «відзолотити» – *відзолотілий*; *свиня* – «освиніти» – *освинілий*; *майдановий* – «змайдановіти» – *змайдановілий*; *чужий* – «очужіти» – *очужілий*.

СТ з формантом *-ість* продуктивний в абстрактних іменниках на позначення опредметненої ознаки. Деривати цього СТ творяться безпосередньо від іменників, а не прикметників, які в словотвірному ланцюжку «іменник → відсубстантивний прикметник → відад'єктивний іменник» пропущені, становлять лакуну, наприклад: *бал* – «бальний» – *бальність* (одиниця шкали виміру сили поштовху землетрусу); *комуноїд* – «комуноїдальний» – *комуноїдальність*;

– від прийменниково-відмінкової сполуки: *від землі* – «відземлений» – *відземленість*; *без параду* – «безпарадний» – *безпарадність*; *без батьківщини* – «безбатьківщинний» – *безбатьківщинність*;

– від словосполучення: *все можна* – «всеможний» – *всеможність*; *жовтий голос* – «жовтоголосий» – *жовтоголосість*; *легкий підйом* – «легкопідйомний» – *легкопідйомність*; *московський вектор* – «московвекторний» – *московвекторність*;

– від прикметника з пропущеним у ланцюжку префіксальним утворенням: *об'єктивний* – «антиоб'єктивний» – *антиоб'єктивність*; *тональний* – «мультитональний» – *мультитональність*;

– від дієслів: *гальмонути* – «гальмонутий» – *гальмонутість*; *зажадати* – «зажадований» – *зажадованість*;

– від абревіатур: *ГУАМ* – «ГУАМний» – *ГУАМність*.

Особливу продуктивність виявляє СТ відіменникових прикметників у формі найвищого ступеня порівняння, мотивованих іменниками. Формант *най-...-іш(ий)* до семантики таких відносних із походження прикметників уносить якісну сему: *апельсиновий* – «апельсиновіший» – *найапельсиновіший*; *вокальний* – «вокальніший» – *найвокальніший*; *кіношний* – «кіношніший» – *найкіношніший*; *детективний* – «детективніший» – *найдетективніший*. Аналогічну словотвірну будову мають черезступеневі деривати *найбезрукіший*, *найсовковіший*, *найдушогубніший*, *найідіотськіший*, *найкультурівіший*, *найтуберкульозніший*, *найпомідорніший* та ін.

Так само творяться віддієприкметникові похідні *найчитаніший*, *найексплуатованіший*, *найзарядженіший*, *найгарантованіший*, *найрозшукуваніший* тощо.

Великі за обсягом словотвірні ряди утворюють черезступеневі деривати, перша частина яких – скорочений (за абревіатурним типом) прикметник у складі пропущеного твірного атрибутивного словосполучення, наприклад: *літбазікання* ← «літературне базікання» ← *базікання*; аналогічно: *літбомба*, *літвидовище*, *літвіз*, *літвласність*,

літвождь, літворожбит, літгенерал, літнаглядач, літподеницик, літсірятина, літтусівка, літшабаши, літшпана та ін.

Значну продуктивність виявляє аброморфема *політ* (від *політичний*), яка завдяки черезступневому словотворенню формує словотвірний ряд похідних, утворених аналогічно до слова *політвельможя* ← «*політичний вельможя*» ← *вельможя*. Ряд налічує більше двадцяти похідних слів: *політавансцена, політгендляр, політгумор, політдекор, політкидок, політкреативник, політкухар, політперелюбник, політприслуга* та ін.

Утворені черезступневим способом деривати поповнюють склад стилістично нейтральної лексики, наприклад: *Але в Україні процес олігархізації мав свої певні особливості, які тепер ускладнюють боротьбу з олігархами та їхніми імперіями* (ПіК. – 2004. – № 22. – С. 9); *Зразком типового неформального літсайту є сторінка «Чернетка, що поєднує вже занадто аскетичний дизайн з не менш аскетичним наповненням»* (ПіК. – 2004. – № 9. – С. 36). Однак значна частина таких похідних є стилістично забарвленою лексикою, що містить негативну оцінку, наприклад: *Рядову депшантрапу пан Головатий заспокоїв: «Вас заарештовувати не будуть... Вони будуть заарештовувати ключові фігури»* (ЛУ. – 2007. – № 19. – С. 8); *Та ж соловецька геноцидарна антиукраїнська політика спотворила і здебілізувала українську мову* (ЛУ. – 2006. – № 29. – С. 3).

Аналіз словотвірних типів черезступневих похідних дозволяє зробити певні узагальнення. Черезступневі деривати є проявом у мові законів економії. Вони творяться за аналогією до узусних похідних із використанням українських формантів. Серед словотвірних типів черезступневих дериватів вирізняють продуктивні, що налічують десятки похідних, малопродуктивні (*дебаторка, заюлістка, товарознавиця, запитальниця* – СТ фемінітивів, що не мають відповідних назв на позначення чоловіків) та непродуктивні (СТ *кріслократ, нагадайлик, інозвуччя*).

У перспективі науковий інтерес становить аналіз СТ черезступневих прикметників, дієслів і прислівників, аналіз словотвірного значення цих похідних та їхні функційно-стилістичні особливості.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

ПіК – журнал «Політика і культура».

ЛУ – журнал «Літературна Україна».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Земская Е. А.** Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык в конце XX столетия (1985–1995). – М. : Языки русской культуры, 1996. – С. 90–141.
2. **Колоїз Ж. В.** Контамінація та черезступеневе словотворення як специфічні способи неузואальної деривації / Ж. В. Колоїз // Сталий розвиток промисловості та суспільства : матеріали міжнародної науково-технічної конференції (м. Кривий Ріг). – Кривий Ріг : Криворізький нац. ун-т, 2014. – Т. 2. – С. 202–203.
3. **Моисеев А. И.** Обсуждение книги А. Н. Тихонова «Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка» / А. И. Моисеев // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы республиканской научной конференции. – Самарканд, 1972. – Ч. 2. – С. 86–91.
4. **Нелюба А. М.** Черезкрокове словотворення й інноваційні явища в українській мові (на зразках суфіксальних дериватів) / А. М. Нелюба // Вісник Дніпропетровського університету : Сер. «Мовознавство». – 2009. – Т. 17, вип. 15(1). – С. 201–209.
5. **Нелюба А. М.** Прихована економія в словотвірній системі української мови (найзагальніші зауваги) / А. М. Нелюба // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 23. – С. 62 – 66.
6. **Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : словник** [уклад. А. Нелюба]. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
7. **Тихонов А. Н.** Заключительное слово в обсуждении книги А. Н. Тихонова «Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка» / А. Н. Тихонов // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы республиканской научной конференции. – Самарканд, 1972. – Ч. 2. – С. 159–189.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на матеріалі законодавчих актів, що регулюють освітню діяльність)

У статті йдеться про один з аспектів української терміносистеми права – дериваційні процеси. Вивчено юридичні поняття, позначувані іменниковими термінами, та окреслено особливості суфіксального термінотворення в межах іменникових юридичних термінів. Виявлено специфіку і частотність використання суфіксального словотворення термінів та проаналізовано віддієслівні, відіменникові та відприкметникові іменники, утворені суфіксацією. Матеріалом дослідження слугували терміни і тексти законодавчих актів, що регулюють в Україні освітню діяльність.

Ключові слова: терміносистема, юридичний термін, спосіб словотворення, суфіксація.

В статье представлен один из аспектов украинской терминосистемы права – деривационный. Изучены юридические понятия, названные именами существительными, и обозначены особенности суффиксального терминообразования в пределах таких юридических терминов. Выявлена специфика и частотность использования суффиксального словообразования терминов и проанализированы отглагольные, отсубстантивные и отприлагательные существительные, образованные в результате суффиксации. Материалом исследования служили термины и тексты законодательных актов, регулирующих в Украине образовательную деятельность.

Ключевые слова: терминосистема, юридический термин, способ словообразования, суффиксация.

The article is devoted to the analysis of one aspect of the Ukrainian law terminology such as a derivative process in the field of legal terminology. The legal concepts, which are defined as noun terms, are thoroughly scrutinized, and the suffix noun terminology features are identified. The peculiarity and frequency of the suffix derivation terminology usage is determined, and the article focuses on the analysis of verbal nouns and the nouns, derived from nouns and adjectives, which have been formed by means of suffixation. The terms and texts of the legislation governing educational activities in Ukraine are used as the research materials.

Keywords: term system, legal term, way of word formation, suffixation.

Термінологія є невід'ємною частиною лексичної системи мови, яка останніми десятиліттями перебуває в центрі уваги науковців-лінгвістів. Особливо актуальною проблемою вважаємо вивчення

окремих терміносистем, зокрема юридичної. І хоч юридичні терміни неодноразово ставали предметом комплексних мовознавчих досліджень (Н. В. Артикуца [1], М. Б. Вербенец [2], М. І. Любченко [9], М. А. Ляшук [10], Н. П. Яцишин [17] та ін.), проте, на думку М. Б. Вербенец, «створення загального, нормативного словника сучасної української юридичної лексики залишається справою майбутнього» [2, с. 2]. Наукові розвідки з української термінології мають переважно прикладний характер і зосереджені на створенні перекладних словників та визначенні шляхів утворення національної юридичної термінологічної лексики (наприклад, [1, 15, 16] тощо). Юридичну термінологію розглянуто в межах правової системи України, що й зумовлює її дефініцію: «Юридична термінологія – це система юридичних термінів, кожен з яких слугує основною одиницею юридичного тексту, є словом або словосполученням, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, як правило, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю» [9, с. 162]. Юристи аналізують відповідність правових понять та відповідних термінів, розробляють вимоги до термінологізування юридичних понять, вивчають субмову права тощо. У межах мовознавства досліджено «питання входження юридичних термінів до системи літературної мови» та «властивості термінологічного лексикону субмови права з погляду функцій, семантики, структури, способів і історії деривації термінів» [2, с. 3]. Увагу лінгвістів зосереджено на створенні словників юридичної термінології, яких усе ще бракує в україністиці, зокрема ґрунтового тлумачного термінологічного словника, що віддзеркалював би сучасний стан юридичної терміносистеми, зважаючи на її динамічність.

До проблемних аспектів юридичної лінгвістики належить деривація юридичних термінів, зважаючи на це, *мета* нашої статті – дослідити способи творення юридичних термінів, зокрема в межах морфологічного словотворення. Ми зосередили увагу лише на суфіксальному способі словотворення, оскільки він є одним з найпродуктивніших у сучасній українській літературній мові. Мета зумовила розв'язання таких *завдань*: визначити поняття «термін» та виявити сутнісні ознаки юридичного терміна, окреслити питання словотворення

юридичних термінів, проаналізувати дериваційні аспекти сучасних юридичних термінів на матеріалі законодавчих актів.

Матеріалом для аналізу слугували тексти законів та законодавчих актів, що регламентують освітню діяльність в Україні, зокрема закони «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту».

Висвітлення дериваційних процесів під час вивчення юридичної терміносистеми дає можливість простежити закономірності розвитку юридичної термінології, її нормалізації та подальшого збагачення. Дериваційні процеси в юридичній лінгвістиці висвітлено у низці наукових праць (І. М. Гумовська [5], В. О. Горпинич [4], Г. О. Винокур [3], Ф. О. Нікітіна [11] та ін.). Проте проблематика словотворення юридичної терміносистеми все ще належить до актуальних мовознавчих досліджень.

На думку лінгвістів, юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, законодавчих актах, юридичних словниках тощо) [12, с. 482]. Вивчаючи дериваційні особливості юридичних термінів, І. М. Гумовська виокремила такі способи словотворення: утворення похідних слів, скорочень, словосполучень, морфологічна афіксація, запозичення та абсорбція дериватів з інших мов [5]. Інша дослідниця Ф. О. Нікітіна зазначає, що «всі терміни утворюють за допомогою тих чи тих словотворчих засобів, переважна більшість яких слугує не лише для термінологічного словотворення, а й для утворення слів загальнонаціональної мови» [11, с. 9]. Засоби словотворення використовують у межах відповідних словотвірних способів. Професор І. І. Ковалик подає таке визначення способу словотворення: «Під лінгвістичним поняттям «способи словотвору» розуміють структурно різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у мові словотворчих ресурсів. Способи словотворення – це комплексна система використання різних структурних словотворчих засобів і способів утворення дериватом з їхніми словотвірними структурами – словотвірними формами і словотвірними значеннями на всіх етапах розвитку мови» [7, с. 26].

Серед способів словотворення виокремлюють морфологічний як основний у творенні номінативних одиниць різних терміносистем.

Це зумовлено як системою елементів морфологічного словотвору української мови, так і системно-граматичними особливостями творення слів, що дають можливість використовувати однотипні способи словотворення для позначення однотипних юридичних понять. В українському термінознавстві серед морфологічних способів словотворення особливе місце належить суфіксальному [17, с. 100].

Суфіксальний спосіб термінотворення є продуктивним в українській мові загалом та в термінотворенні зокрема. На думку Є. А. Карпіловської, «поява в слові суфікса сигналізує про наявність у нього певного узагальненого значення (семантична функція), вираженого в спеціальній формі (структурна функція), за яким це слово потрапляє до певного лексико-граматичного класу слів (частини мови) і здатне виконувати в реченні певну синтаксичну роль (синтаксична функція)» [6, с. 31]. У термінотворенні основним «засобом номінації дій, процесів та операцій виступають суфікси *-нн(я)*, *-анн(я)*, *-енн(я)*, *-інн(я)*, яким властиве загальне словотвірне значення предметненої дії, процесу та які додають до дієслівних основ. Такі терміни означають не саму дію в її конкретному вияві, а лише назви процесів та дій» [14, с. 45]. За допомогою суфіксів утворюють насамперед іменникові терміни. Аналізуючи особливості творення віддієслівних іменників, Л. М. Колібаба зазначає, що «назви предметненої дії, предметненого процесу чи стану в українській мові утворені за багатьма словотвірними типами (у деяких дослідників – словотвірними моделями) за допомогою питомих слов'янських суфіксів *-нн-*, *-тт-*, *-Ø-*, *-б-/об-*, *-іт-*, *-н-*, *-неч-*, *-няв-*, *-нин-*, *-ок*, *-от-*, *-в-/тв-*, *-ств-/цтв-/ництв-*, *-оц-*, а також суфіксів іншомовного походження, зокрема таких, як *-аціј-*, *-ізаціј-/изаціј-*, *-фікаціј-*, *-аж*, *-ур-*, *-ад-*. Усі згадані іменникові суфікси у структурі віддієслівних іменників виконують спільну функцію – транспозицію дієслівних основ в іменникові, а протиставляючись один одному, вони відрізняються семантикою основ-мотиваторів, до яких приєднуються, значенневими відтінками, експресивністю та стилістичною спеціалізацією» [8, с. 79].

У юридичній термінології поширені номінації процесу та результату діяльності, представлені в законодавчих актах (67 % від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом). Процесуальна семантика переважає в номінаціях *здобування*, *впровадження*, *комплектування*, *декларування*, *квотування*, *створення*, *підкування*, *погодження*, *відшкодування*, *спрямування*,

отримання, формування, позбавлення, регулювання, залучення, оволодіння, що термінологізуються у відповідному контексті, наприклад: діє згідно з виданою ліцензією **на провадження освітньої діяльності** на певних рівнях вищої освіти (Закон України «Про Вищу освіту»); використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою **надання, визнання, підтвердження** кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти (Закон України «Про Вищу освіту»). Процеси, позначувані віддієслівними іменниками предметної дії, розрізняють за ознакою тривалості/нетривалості [14, с. 46]. Тривалість представлено номінаціями *розмежування, навчання, впровадження, оздоровлення*, наприклад: *забезпечується (...) оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома* (Закон України «Про дошкільну освіту»); а нетривалість – номінаціями *задоволення, рішення, призначення, звільнення*, що актуалізують семантику результативності в контексті: *здійснюють добір, призначення на посади та звільнення з посад керівних кадрів у державних і комунальних дошкільних навчальних закладах* (Закон України «Про дошкільну освіту»).

Серед цих термінів особливе місце посідають найменування процесів освітньої діяльності: *ліцензування, навчання, виховання, вивчення, викладання, знання, навантаження, акредитування, координування, оцінювання* тощо, наприклад: *Зарахування учнів до загальноосвітньої санаторної школи (школи-інтернату) проводиться у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади* (Закон України «Про загальну середню освіту»); *Поточне та підсумкове оцінювання знань учнів та вибір їх форм, змісту та способу здійснює загальноосвітній навчальний заклад* (Закон України «Про загальну середню освіту»).

Менш частотними є номінації результативної семантики, наприклад: *завдання, навантаження, вміння* тощо, що вказують на матеріальне втілення відповідних процесів: *Педагогічне навантаження педагогічного працівника у сфері дошкільної освіти – час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу* (Закон України «Про дошкільну освіту»).

Другою за частотністю є група іменникових термінів, утворених за допомогою суфіксів *-ацій-, -ізацій-/изацій-* (14 % від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом).

Модель словотворення в цьому випадку – «дієслово + суфікси *-ацій-, -ізацій-/изацій-*». Термінотворення в межах іменникових термінів здійснюється і за допомогою продуктивних суфіксів *-ацій-, -ізацій-/изацій-*, на чому наголошують сучасні лінгвісти: «Досить помітною є тенденція до європеїзації чи, за іншою термінологією, до інтернаціоналізації словотвірних типів, що виявляється в зростанні активності як твірних основ, так і афіксальних морфем, що мають загальноєвропейський або ширше – інтернаціональний характер» [13, с. 132]. На думку Л. М. Колібаби, такі «девербативи відрізняються від віддієслівних іменників з функціонально тотожним формантом *-нн-* (*руйнування, поетизування, жебракування*) вказівкою на масштабність позначеної ними дії, а тому вживаються для передавання грандіозності певної події чи явища та мають експресивне забарвлення» [8, с. 84]. У проаналізованих законодавчих текстах такі терміни представлено іменниковими лексемами віддієслівного характеру: *комплектація, ліквідація, стабілізація, апеляція, дефляція, дискримінація, конфіскація, монополізація, специфікація, кваліфікація, атестація, соціалізація, реалізація, профілізація, орієнтація, спеціалізація, акредитація, адаптація, інтеграція* тощо. У контексті терміни з такими суфіксами активно вживають і подають поряд з іншими віддієслівними термінологічними лексемами, наприклад: *Атестація педагогічних працівників позашкільного навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності здійснюється, як правило, один раз у п'ять років* (Закон України «Про позашкільну освіту»); *атестація навчальних закладів системи загальної середньої освіти, оприлюднення результатів атестації через засоби масової інформації* (Закон України «Про загальну середню освіту»).

Проте в межах юридичної термінології ця група термінів не має яскраво вираженої семантики масштабності та глобальності, натомість функціонують дублетні терміни із суфіксами *-нн-* та *-ацій-*, наприклад: *комплектування – комплектація, ліквідування – ліквідація, інтегрування – інтеграція* тощо. Останнім часом спостерігаємо тенденцію до активного вживання віддієслівних іменникових термінів із питомими українськими суфіксами *-нн-* та зменшення вживання термінів із запозиченими суфіксами *-ацій-, -ізацій-/изацій-*.

Третю групу за частотністю (11 % від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом) утворюють відприкметникові терміни із суфіксом *-ість*, наприклад: *мобільність*,

наступність, перспективність, результативність, добровільність, здібність, гнучкість, прогностичність, єдність, безперервність, різноманітність тощо. Атрибутивна семантика зберігається в цих термінах, утворених за моделлю «прикметник + суфікс *-ість*». Іменникові терміни, утворені таким способом мають абстрактну семантику, наприклад: *Основними принципами освіти в Україні є: **доступність** для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; **рівність** умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, **пріоритетність** загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями* (Закон України «Про освіту»). Уважаємо, що низьку частотність цієї групи зумовлено саме абстрактним характером, більшою мірою властивого для наукового терміна, ніж для юридичного, який повинен бути конкретним.

Суфікс *-ість* переважно виражає значення якості або властивості, що увиразнюється твірною прикметниковою основою. Цей суфікс є достатньо продуктивним у творенні юридичної термінології, зокрема в межах освітньої законодавчої бази: ***добровільності** вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності* (Закон України «Про позашкільну освіту»). Його використано і для творення одного з ключових термінів законів про освіту – лексеми *особистість*, що має конкретне значення.

Інші іменникові терміни, утворені суфіксальним способом, мають поодинокий характер і низьку частотність уживання. Фіксуємо функціонування лексем, що виникли під впливом російської мови і мають відповідники із суфіксом *-к-* у російській мові: *підготовка, перепідготовка, підтримка, розробка* тощо, з якими співвідносяться українські терміни *підготування, перепідготування, підтримування, розроблення* із питомим суфіксом *-нн-*. Останні вживають не так часто через сталі традиції в юридичному дискурсі, де тривалий час домінувала російська мова. В аналізованих законодавчих актах такі віддієслівні іменникові терміни трапляються зрідка в обмеженій кількості слів: *підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи дошкільної освіти* (Закон України «Про дошкільну освіту»); *Професійно-технічна освіта забезпечує*

здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну **підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації** (Закон України «Про професійно-технічну освіту»).

Непродуктивним у творенні юридичної термінології галузі освіти є суфікс *-тт-*, представлений у лексемі **здобуття**, наприклад: *Громадяни України мають право на **здобуття** повної загальної середньої освіти у приватних навчальних закладах* (Закон України «Про загальну середню освіту»). Інших термінів у проаналізованих текстах не зафіксовано, хоч термінологічна лексика, утворена за допомогою суфікса *-тт-* досить поширена в науковому мовленні: *відкриття, розкриття, злиття* тощо.

Усі розглянуті терміни-іменники називають явища, процеси, властивості та утворено або від дієслів, або від прикметників за допомогою відповідних суфіксів. Остання група термінологічної іменникової лексики є відіменниковою або віддієслівною та має агентивну семантику, позначаючи активного діяча або носія ознаки, тобто суб'єкта дії (6 % від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом). Для утворення цих лексем використовують суфікси *-ець, -ант, -тель, -ник, -ист, -ач, -ор* та ін.: *вихованець, вихователь, курсант, ординатор* тощо. Наприклад, у контексті: ***Вихованці** шкіл-інтернатів усіх типів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні* (Закон України «Про загальну середню освіту»); *...**вихователі-методисти, вихователі, старші вихователі, вчителі** (усіх спеціальностей), **вчителі-дефектологи, вчителі-логопеди, практичні психологи, соціальні педагоги, інструктори з праці, інструктори з фізкультури, інструктори слухового кабінету, музичні керівники, керівники гуртків, студій, секцій, інших форм гурткової роботи та інші спеціалісти...*** (Закон України «Про дошкільну освіту»). Ця група термінів, хоч і має різні форманти, що вказують на семантичне навантаження, не є частотною в аналізованих текстах. Здебільшого номінації осіб використовують для позначення учасників виховного та освітнього процесу різних рівнів освіти, наприклад: *Держава здійснює соціальний захист **вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів,***

докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах (Закон України «Про освіту»).

Остання група номінацій, утворених за допомогою суфіксації, – терміни на позначення приміщень, що використовують в навчальному процесі: *деканат, ректорат*. Такі терміни утворено за допомогою суфікса *-ат*, і вони здатні позначати не лише приміщення, а й метонімізуватися як назви групи людей, яка праце у відповідному приміщенні.

Отже, у термінотворенні іменникових лексем суфіксальний спосіб є високопродуктивним. Під час аналізу законодавчих актів, що регулюють освітню діяльність в Україні, виявлено, що найпродуктивнішим суфіксом є *-нн-* (67 %), менш продуктивними – суфікси *-аціј-*, *-ізаціј-/изаціј-* (14 %), *-ість* (11 %), *-ець*, *-ант*, *-тель*, *-ник*, *-ист*, *-ач*, *-ор* (6 %), інші способи творення становлять поодинокі випадки (2 %). Терміни-іменники утворюють переважно від дієслів – це терміни із семантикою процесуальності, тривалої і нетривалої дії; від прикметників – терміни зі значенням властивостей та якості; від іменників – терміни на позначення суб'єктів дії та приміщень і груп людей. Зафіксовано тенденцію до вживання питомих українських словотвірних формантів на противагу скороченню запозичених і зросійщених форм слів.

Перспективи дослідження полягають у виявленні особливостей термінотворення в межах різних морфологічних класів і семантичних груп.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Артикуца Н. В.** Мова права і юридична термінологія / Н. В. Артикуца. – К. : Стилос, 2004. – 266 с.
2. **Вербенец М. Б.** Юридична термінологія української мови : історія становлення і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. Б. Вербенец. – К., 2004. – 15 с.
3. **Винокур Г. О.** Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. – М. : Наука, 1959. – 421 с.
4. **Горпинич В. О.** Українська словотвірна термінологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т, 1998. – 189 с.

5. **Гумовська І. М.** Англійська юридична термінологія в економічних текстах : генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти 2000 року : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / І. М. Гумовська. – Львів, 2000. – 19 с.
6. **Карпіловська Є. А.** Суфіксальна система сучасної української літературної мови : будова та реалізація : монографія / Є. А. Карпіловська. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1999. – 297 с.
7. **Ковалик І. І.** Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І. І. Ковалик // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 5–56.
8. **Колібаба Л. М.** Функціонально-семантичне розмежування віддієслівних спільнокоренових різносуфіксальних іменників у сучасній українській мові / Л. М. Колібаба // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя : Сер. «Філологічні науки». – 2012. – Кн. 2. – С. 79–85.
9. **Любченко М. І.** Юридична термінологія: поняття, особливості і види : дис. ... канд. юрид. наук / М. І. Любченко. – Х., 2012. – 198 с.
10. **Ляшук А. М.** Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2007. – 22 с.
11. **Нікітіна Ф. О.** Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології : навч. посіб. / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища школа, 1978. – 31 с.
12. **Прадід Ю. Ф.** Юридична лінгвістика (проблематика дослідження) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 21–25.
13. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
14. **Тур О.** Потенціал суфіксального способу творення термінів землеустрою та кадастру / О. Тур // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Сер. «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 45–49.
15. **Юридичні терміни.** Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін. ; [за ред. В. Г. Гончаренка]. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.

16. **Яценко Н. О.** Юридичний термін у словнику [Електронний ресурс] / Н. О. Яценко. – Режим доступу : <http://www.term-in.org>
17. **Яцишин Н. П.** Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять [Електронний ресурс] / Н. П. Яцишин // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(2). – С. 99–103. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua>

ДЖЕРЕЛА

1. **Закон** України «Про освіту» від 23.05.1991. № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
2. **Закон** України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
3. **Закон** України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
4. **Закон** України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
5. **Закон** України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
6. **Закон** України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>

Надійшла до редколегії 05.10.2015

МОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЮ

Розглянуто мовні чинники, що можуть впливати на затемнення етимології слів: історичні чергування, розходження в звуковому оформленні слів, пов'язані з асиміляцією та дисиміляцією, зміни етимології слова внаслідок різної артикуляції запозиченого звука, зміни звукової форми запозичень унаслідок впливу шляхів проникнення слова, залежність від безпосереднього або опосередкованого проникнення слів, зміни у морфемному складі слів, які відбиваються на їх етимології, зокрема спрощення, перерозклад, ускладнення.

Ключові слова: етимологія, фонетичні зміни, історичні чергування, асиміляція, дисиміляція, контамінація, артикуляція звуків, усна форма, писемна форма, мова-посередник, безпосереднє проникнення слова, деетимологізація, морфемний склад слова, спрощення, перерозклад, ускладнення.

Рассматриваются факторы, которые могут влиять на затемнение этимологии слов: исторические чередования, различия в звуковом оформлении слов, связанные с ассимиляцией и диссимилиацией, изменения этимологии слова вследствие различной артикуляции заимствованного звука, изменения звуковой формы заимствований вследствие влияния путей проникновения слова, зависимость от непосредственного или опосредованного проникновения слов, изменения в морфемном составе слов, которые влияют на их этимологию, в частности упрощение, переразложение, осложнение.

Ключевые слова: этимология, фонетические изменения, исторические чередования, ассимиляция, диссимилиация, контаминация, артикуляция звуков, устная форма, письменная форма, язык-посредник, непосредственное проникновение слова, деетимологизация, морфемный состав слова, упрощение, переразложение, осложнение.

The article deals with phonetic factors that could affect the eclipse of the etymology of words: historical alternation, the differences in sound form of words related to the assimilation and dissimilation, changes of the word etymology due to different borrowed sound articulation, changes in sound form of the borrowings because of the impact of the word penetration routes, the dependence on direct or indirect penetration of words, changes in morphemic structure of words which affect their etymology, in particular simplification, redecomposition, complication.

Keywords: etymology, phonetic changes, historical alternations, assimilation, dissimilation, contamination, articulation of sounds, verbal form, written form, language-mediator, direct penetration of word, deetimologization, morphemic structure of the word, simplification, redecomposition, complication.

Внутрішня форма слова давно потрапила у сферу інтересів зіставного мовознавства. Величезний функційний і семантичний потенціал, що закріплюється у слові завдяки цьому явищу, є однією з причин підтримання зацікавленості зазначеною проблемою.

Внутрішню форму вивчали такі дослідники, як Н. Д. Арутюнова [1], А. М. Боюн [2], Л. А. Булаховський [3], В. К. Журавльов [4], А. А. Залізник [4], В. А. Звегінцев [6], В. М. Русанівський [9], Б. А. Плотников [8] та ін.

Найпоширенішим процесом, що відбувається в межах внутрішньої форми слова, є її поступове зникнення. Найточніше така особливість цього лексичного явища простежується під час зіставного аналізу.

Можна виділити окремий тип відношень між синонімічними номінаціями різних мов, де в одному випадку слово зберігає внутрішню форму, а в іншій втрачає її [9, с. 18]. Подібне явище називають втратою внутрішньої форми («семантичною спрощеністю», «деетимологізацією») [6, с. 194].

Затемнення внутрішньої форми слова відбувається, коли лексична одиниця починає апелювати не до ідеї про поняття чи до образу поняття, а до його безпосередньої сутності, стаючи, таким чином, «довільним знаком» [9, с. 19].

Затемнення внутрішньої форми слова стало предметом детального вивчення відомого мовознавця В. О. Звегінцева: «Коли слово отримує повну семантичну незалежність і більше не покладається на мотиваційний зв'язок з первинною ознакою, а, навпаки, прямо апелює до предмета, що позначається, то внутрішня форма такого слова відступає на другий план, забувається і фактично перестає грати будь-яку роль у встановленні правил функціонування нового слова та його подальшого розвитку» [6, с. 193].

«Розвиток, історія мови та окремого слова – не свавілля сліпого випадку, не результат «Бога, що грає в кості», а вияв чітких закономірностей. Наука, якщо вона хоче бути наукою, повинна їх виявляти і ретельно зберігати вже виявлене» [4, с. 66].

Актуальність нашої статті визначає той факт, що в останні десятиліття розширюється джерельна база дослідження, зокрема і за рахунок елементів свідомості мовця, де лінгвісти фокусують увагу не на абстрактному мовному факті, а на його тісному зв'язку з мовною особистістю і мовною свідомістю.

Прикметна риса науки про мову кінця ХХ – початку ХХІ ст. – відмова від принципу дослідження мови «у самій собі й для себе». Особливість нового підходу полягає в тому, що «людський чинник» розглядають як невід'ємну властивість мови. «Мова наскрізно антропоцентрична. Присутність людини дає про себе знати на всьому обширі мови» [1, с. 3].

На початковому етапі вивчення лексики будь-якої мови треба намагатися не лише запам'ятати, як називають ту чи ту річ, а й зрозуміти, чому її так іменують. Треба з'ясувати не лише предметне, а й асоціативне значення слова. Для цього потрібно встановити спосіб утворення та структурний склад слова, також ознайомитися з іншими його значеннями й значеннями споріднених слів. Іншомовні слова, асоціативне значення і мотивування яких зрозумілі учням, запам'ятовуються легше, і вживаючи їх, вони не припускаються помилки. Тому й ставимо собі на *меті* дослідити фонетичні й морфологічні чинники, що можуть впливати на затемнення етимології слів, розглянувши зокрема історичні чергування, розходження в звуковому оформленні слів, пов'язані з асиміляцією та дисиміляцією, зміни етимології слова внаслідок різної артикуляції запозиченого звука, зміни звукової форми запозичень унаслідок впливу шляхів проникнення слова, залежність від безпосереднього або опосередкованого проникнення слів, спрощення, перерозклад, ускладнення.

Багато слів з їхніми сучасними значеннями звичайно є результатами тривалого розвитку, протягом якого з ними відбуваються ті або ті зміни, інколи дуже значні. Ці зміни зумовлені збагаченням досвіду людей, тенденціями розвитку самої мови. Зміни в історичному розвитку слів нерідко призводять до стирання їхніх первісних значень. Такими є зміни фонетичні, морфологічні, лексичні та семантичні. Зупинімося на фонетичних і морфологічних.

Без уваги до формальної сторони, без постулату непохитності фонетичних законів не було й немає наукового етимологізування [1, с. 61]. Вирішення етимологічних завдань – це перш за все вирішення формальних завдань, реконструкція звукової історії слова. Фонетичні закони можуть слугувати надійним підґрунтям під час вирішення етимологічних завдань, що й на сьогодні не втратили своєї актуальності. Певна сукупність надійних етимологій і є емпіричною базою фонетичного закону.

Звукові закони у фонетиці діють постійно, однак одні з них переходять з епохи в епоху, дія ж інших є обмеженою. Але закони, що діяли раніше, не зникли безслідно. Вони відбиваються в сучасних мовах у вигляді так званих історичних чергувань. Чергування цього типу призводять до зміни звукового складу слова, що в свою чергу нерідко тягне за собою часткову або повну зміну смислового навантаження слів, порушує їхні історичні родові зв'язки. Наприклад,

давньоруське дієслово *студити* має той же корінь *студ-*, що і слова *стид*, *сти(д)нути*;

– від одного кореня *руд-* походять східнослов'янські слова *рудий*, *ру(д)мянний*, *рыжий*, *р(ь)деть* (чергування у//и, д//ж, у//ъ//Ø);

– слова *надутий*, *надменный* і *домна* історично однокореневі (чергування у//(ь)м//ом);

– іменник *горло* розвинулось у *gerdlo (чергування е//о), з нього виникло *жерело* (*жерло*) (чергування г//ж), із нього рос. *ожерелье*;

– споріднені між собою східнослов'янські слова *відати* – *вежливый* – *невежа* – *невежда* (чергування д//ж//дж).

Наприклад, встановити етимологію слова *тхір* допоможе зіставлення з іншими слов'янськими мовами: польською – *tchorz*, чеською – *dchor*, російською – *хорёк*, що дозволяє реконструювати давню слов'янську форму *дъхорь*, яка пов'язується з дієсловом *дъхнути* 'смердіти, воняти' > *тхнути* 'воняти' > *тхір*. (Згадаймо, 'дохлий' означає 'мертвий'.) Зрозумілою стає мотивація назви *тхір* – 'смердючка', як і його американського родича *скунса*, через неприємний запах.

Слово *плащ* теж демонструє давнє чергування. Як відомо, *плащ* 'верхній широкий одяг без рукавів, що одягається навскид' – праслов'янське, утворене за допомогою суфікса *-j-ь* від *пласть* 'плаский, широкий', згодом *stj змінюється на *щ* (згадаймо ще *площа*). З давніх часів *плащ* відоме як 'широка з рівною поверхнею накидка', яке з ХІХ ст. позначає також 'легке пальто, дощовик'.

Праслов'янське *лапа* 'ступня або вся нога у тварин та птахів' має відповідники в балтійських і германських мовах (пор. лит. *lõpa* 'лапа собаки або ведмедя', латиськ. *lāpa* 'т. с.', гот. *lōfa* 'долоня') та сягає індоєвропейського кореня **lor-* (*lep-*) 'щось пласке'. Цей же корінь у словах *лопата*, *лопасть*, *лапоть*, *лопух*.

Детальніше про такі чергування можна прочитати в спеціальній літературі з історичної або порівняльної граматики.

Багато іншомовних слів, що функціонують в українській мові, теж споріднені між собою, хоча ця спорідненість уже є лише фактом історичним, що ніяк не інтерпретується і не усвідомлюється простим мовцем. В іншомовних словах, як і в слов'янських, спостерігаються історичні чергування звуків. Однак якщо у слов'янських словах зв'язок між словами, хоч і з видозміненим звуковим складом, усе ж може бути зрозумілим, то іншомовні слова «вириваються» з природної мовної стихії, запозичаються в різні епохи, тому сприймаються як слова, не пов'язані між собою.

Наприклад, латинське дієслово *propellere* ‘проштовхувати вперед’, ‘відштовхувати’ створене за допомогою префікса *pro* – ‘вперед’ від дієслова *pellere* ‘бити’, ‘штовхати’. На основі того ж слова *pellere* внаслідок звукових змін виникло дієслово *pulso, pulsare* ‘бити’, ‘стукати’. У ньому короткий голосний *e* перед твердим *l* перейшов в *o*, а потім в *u*. У системі латинської мови ці дієслова (*propellere, pulso*) усе ж сприймаються як споріднені. В українську мову слово *пульс* із латинської прийшло в XVIII ст. Як медичний термін воно виділилося із словосполучення *pulsus venarum* – дослівно ‘биття жил’. Слово ж *пропелер* потрапило до української з англійської як авіаційний термін. Як бачимо, шляхи проникнення згаданих лексем в українську мову теж затемнюють факт їх споріднення.

Так, наприклад, встановлено, що в індоєвропейських мовах із найдавніших часів спостерігалось чергування голосних *e//o//a* і що серед приголосних слов’янському звуку *c* у споріднених морфемах відповідає германський *h*, грецький *k*, латинський *c* [*k*]; германський звук *t* відповідає звуку *d* у латинській, грецькій і слов’янській мовах.

Зіставлення в історичному плані споріднених слів, скажімо, українською *серце* та ін., дає можливість припустити, що давнішою, спільною для всіх цих слів була індоєвропейська форма **k^hrd, *k^herdi* із значенням ‘середка’, ‘те, що розташовано посередині’:

укр. *серце* – ст.слов. *сръдьце* – рос. *сердце*

гот. *hairto* (> нім. *Herz*)

лат. *cor*, пізн. *cordis*

грецьк. *kardia*.

Спорідненість простежують й у словах (лат. за походженням) *камера* ‘приміщення спеціального призначення в деяких закладах’ (для зберігання чого-небудь, для ізоляції затриманих у тюрмі тощо) та укр. *комора* ‘кладовка’. Запозичене у XVIII ст. *камера* з лат. *camera* ‘кімната’ виникло з грецьк. *katara* ‘звод’ > ‘будівля під зводами’ > ‘кімната зі зводами’. Українське ж *комора* утворене безпосередньо з грецької *комора* – ‘звод’, ‘критий хід з колонами’, ‘кімната’.

Чергування *дж//з* засвідчує походження слова *хазяїн*, яке в слов’янських писемних пам’ятках фіксується з XVI ст., що своїми витокami сягає тюркських форм (наприклад, перськ. *ходжа* ‘пан’, відображене в пам’ятках з XIV ст.).

Розходження в звуковому оформленні іншомовних слів можуть бути зумовлені фонетичними процесами асиміляції або дисиміляції

у мові-джерелі. Наприклад, у багатьох латинських за походженням словах або утворених з використанням латинських морфем, уживають префікс *інтер-* ‘між’: *інтернаціонал*, *інтервал* тощо. Цей префікс легко осмислюється у своєму значенні, але розпізнати його, скажімо, у словах *інтелігент*, *інтелект* майже неможливо, якщо не врахувати, що в *інтер-* останній звук *r* повністю уподібнився початковому кореня *l*. Простежмо: дієслово *intellegere* ‘те, що сприймається, піддається впливу’ → латинський пасивний дієприкметник *intellectus* → далі *інтелект* – ‘розум’; префікс *інтер* + дієслово *legere* ‘збирати, бачити, помічати’ = *intellegere* ‘сприймати, помічати серед іншого щось, отже, мислити’ → латинський активний дієприкметник *intellegens* ‘той, що розуміє, розумний’ → *інтелігент*.

Латинський за походженням префікс *транс-* ‘через’, ‘пере-’ в деяких словах так і виглядає, наприклад, *trans* ‘пере’ + *portare* ‘носити’ → лат. *transportare* ‘переносити’ → далі – *транспорт*; так само *трансмісія* ‘пересилка, передача’, *трансформація* ‘перетворення, перетворення’, *транскрипція* – дослівно ‘переписування’ тощо.

Але у слові *традиція* цей префікс упізнати неможливо, хоч він у ньому й наявний: *trans* ‘пере-’, який втратив приголосні *ns* + дієслово *do*, *dare* ‘давати’ → дієслово *tradere* ‘передавати’ → лат. *traditio* ‘передача’ = *традиція* ‘те, що переходить від одного покоління до іншого’.

Через асиміляцію зв’язок між словами *люстра* та *ілюстрація* непомітний. Однак цей зв’язок існує, адже *ілюстрація* ‘малюнок, приклад, який пояснює зміст викладеного’ (із цим значенням поширене в багатьох мовах світу) в українській уживається з ХІХ ст. і походить з лат. першоджерела *illustratio* ‘живе наочне зображення’, ‘картинка’ від *illustrāre* ‘робити світлим’ > ‘робити ясним, очевидним’, яке утворилося від префікса *in-*, де внаслідок асиміляції *n > l*, та *lustrāre* ‘освітлювати’, перен. ‘проливати світло’ > ‘роз’яснювати’, звідки й *люстра*.

Можна простежити прихований зв’язок і між словами *капуста*, *композиція* і *компот*. Припускають, що слово *капуста* ‘городня рослина’ походить з середньолатинського *caputium* ‘голівка’ (середньоіталійське *sarrussio* ‘кочан капусти’). Саме ж *caputium* є контамінацією лат. *caput* ‘голова’ і сер.-лат. *compos(i)ta* ‘складена’.

Лексему *компот* запозичено з французької мови (фр. *compote*) у XVIII ст., яка, імовірно, походить із лат. *componĕre* ‘складати’ > ‘змішувати різні плоди, ягоди’.

Слово ж *композиція* походить від дієслова *компонувати* – ‘складати ціле з окремих частин’ (лат. *componĕre* з *com-* ‘разом’, *ponĕre* ‘складати’).

Між словами *каштан* і *кастаньєти* теж існує безпосередній зв’язок. Слово *каштан* ‘дерево родини букових і його плід’ запозичене в XVII ст. через польське посередництво (польськ. *kasztan* ‘каштан’) з німецької не пізніше середньовісньонімецького періоду, коли звук *s* у сполученні *st* (*kastanie*) у всіх позиціях вимовлявся як шепелявий м’який *s'*, який у подальшому в запозичених з німецької мови словах у польській ствердів і дав звук *sz* [u]. (Пор., у сучасній німецькій мові сполучення *st* у середині слова звучить як *st*, а не *st*.) Нім. *kastanie* ‘каштан’ походить від лат. *castanea*, з грецьк. *kastanon*, пов’язаного з назвою міста Кастана в Малій Азії. Відповідно, *каштан*, за етимологією, – ‘кастанське дерево’.

Слово *кастаньєти* ‘ударний музичний інструмент з двох дерев’яних раковин’ запозичено з німецької в XVIII ст. із першоджерельного іспанського *castañetas* ‘кастаньєти’, зменшеної форми від *castaña* ‘каштан’: дерев’яний музичний інструмент нагадує за виглядом шкаралупу каштанового плоду.

Зміни також відбуваються внаслідок того, що звуки одних мов не збігаються із звуками інших, спостерігається різна артикуляція в мові-джерелі відносно мови, що приймає. Як наслідок, запозичений звук передається в ній приблизно. Наприклад, німецький звук *ü* вимовляють, високо піднімаючи язик і сильно вип’ячуючи та заокруглюючи губи. В українській же його вимовляють або як *i* (*Hülse* ‘гільза’), або як *y*, графічно *y* (*Düne* ‘дюна’). Якщо подібні іншомовні слова запозичено в різні часи і в різних контекстах, то насправді споріднені вони слушно можуть сприйматися як далекі одне від одного. Такими, наприклад, є слова *флігель* і *флюгер*. Обидва походять із нім. *Flügel* ‘крило’ (*Flüg* ‘політ’).

Ще приклад. Слово *чай*. Китайського походження. У мови Європи воно проникало двома шляхами: народи Заходу вивезли його з Південного Китаю, де воно звучить як «te» (звідти німецьке ‘*tee*’, англійське ‘*tea*’), українська ж запозичила слово через російську,

оскільки росіяни торгували з північними провінціями Китаю, де чай називали «ча», звідти наше *чай*.

Слово *кухня* запозичене в українську через польське посередництво (польськ. *kuchnia*) з германського джерела (середньоніжньонімецьке *koch* ‘кухар’, сучасна літературна німецька *Küche* ‘кухня’, перен. ‘стіл, їжа’). Саме ж давньоверхньонімецьке *kuchīna* ‘кухня’ походить із середньолатинського *cocīna*, лат. *coquīna* ‘поварня’. (Пор. лат. *cocis*, *coquius* ‘кухар’ від *coquĕre* ‘готувати, варити, смажити’.) Англійське ж *cook* ‘кухар’ походить безпосередньо з латинського джерела. Звідси різна артикуляція звуків в одному слові.

Зміна звукової форми іншомовних слів може залежати також від того, яким шляхом проникало слово в мову, що приймає, – писемним чи усним. Адже в більшості мов, які користуються звуковим письмом, написання не збігається із звучанням. Якщо усна і писемна форми тієї ж лексеми (або морфеми) проникають до іншої мови, то часто вони сприймаються як різні й неспоріднені між собою.

Наприклад, слова *бор*, *бормашина*, які використовують у своїй практиці дантисти, проникли в українську мову писемним шляхом з німецької (*Bohrer* ‘свердло’). Але німецький голосний *o* – закритий, звужений, за усного запозичення був сприйнятий як *у*, тому з того ж німецького *Bohrer* було утворено слова *бур*, *бурав* ‘інструмент для свердлення’, *бурити* ‘свердити’, від яких згодом постали *буравчик*, *буровик*, *бурильний*.

Звуковий склад іншомовних слів може також залежати від того, яким шляхом слово проникало в мову, що приймає, – безпосередньо або через посередництво інших мов. Якщо слово приходить через мову-посередник, то посередник міг змінити первісний звуковий вигляд, що викликає затемнення етимологічної спорідненості слів.

Як приклад наведемо слова *дентин* ‘речовина, яка складає основну масу зуба’ і *дантист* ‘зубний лікар або технік’, що етимологічно споріднені між собою. Різниця ж у звуковому оформленні цих слів пояснюється тим, що перше запозичене безпосередньо з латинської (*dens*, *dentis* ‘зуб’), друге проникло в слов’янські мови через посередництво французької, у якій сполучення *en* вимовляється (читається) як *ан*.

Ще один приклад: безпосередньо з латинської мови запозичено слово *проект* (лат. *projectus* – ‘кинутий уперед’ > ‘попередньо накреслений задум’, рос. ‘набросок’).

До латинського *projectus* сягають корінням і слова *прожектор* ‘освітлювальний прилад’ і *прожектер* (рос. *прожектёр*) ‘любитель безпідставних проектів’. Але два останніх прийшли з французької, у якій замість латинського *j* вимовляють звук *ж*.

Втрата внутрішньої форми (а точніше семантичної мотивації) розповсюджується й на складові морфологічні елементи слова. Як пише А. М. Боюн, «деякі семи похідної основи зберігаються в семантичній структурі похідної лексичної одиниці в дещо модифікованому вигляді, а інші зовсім згасають» [2, с. 6].

Деетимологізація – зміна в морфологічній словотворчій структурі слова, коли для свідомості носіїв мови виявляється втраченою етимологічний зв’язок цього слова з тією чи тією непохідною основою. Деетимологізація може бути викликана або тим, що слова з вихідною непохідною основою перестають існувати в мові, або тим, що слово занадто далеко пішло в своєму семантичному розвитку від слова з відповідною непохідною основою. Отже, спрощення – втрата виділюваності морфем, коли складні за будовою слова видаються більш простими.

Наприклад, *жи-т-о*, *жи-р-ь*, *жи-тт-я* є спорідненими;

– так само *да-р*, *да-ча*, *да-в-а-ти*;

– *пи-ти*, *пи-р*, *пи-тв-о*, *пи-я-цтв-о*;

– *булавка* колись було зменшеною формою з суфіксом *-к-* від *булава*;

– так само *мис-к-а*, а давнє *миса* зникло з ужитку;

– *греб-інь*, давнє *гребти* позначало ‘чесати’;

– *підозра* від *зріти*, *узріти* щось;

– *почин* від *схилитися в поклони перед людиною з чином, посадою*;

– *о-корок* від *о* + первісне ‘*корок*’ ‘нога’;

– *па-скуда* від *па* + *скуда* – ‘бідність’, згадаймо ‘*скудний*’ – бідний;

– *за-втр-а* від *за* + *утр* + *а*;

– *подушка* від *по* + *душ* < *дух* ‘дути’ + *к+а*;

– *весело* від первісного *вез-ло* – *вез-ти+ло*.

Продуктивно це явище виявляється і в російській мові:

– *вилка* < *вилы*;

– *крыльцо* ‘прибудова перед будівлею’ < крило ‘бічна прибудова до будівлі’ < крило птаха;

– *обет* – *об(в)ет* – *завет* – *ответ* – *совет*;

– *су-тки* (пор. *су-став*) – *тыкать* – *стык* – *тычинка* – *ткнуть* – *ткань* – *точка*.

Спрощення, зрозуміло, відбувається і в запозичених словах, тому похідні слова сприймають як непохідні, а складні – як прості.

Наприклад, слово *прокурор* в українській мові вважають кореневим. Однак у французькій мові, звідки воно походить, у ньому осмислюється суфікс *-or (-eur)* і основа *прокур-* (латинське *prōcūro* ‘турбуюсь, наглядаю’). Латинське ж дієслово утворене від префікса *prō+curāre* ‘турбуватися, наглядати’, від іменника *cura* ‘турбота’, ‘старання’. В українській мові *куратор* ‘особа, якій доручене спостереження, нагляд за якими-небудь роботами’;

– так само *кашне* з французької *cache nes* буквально ‘ховай ніс’;
– *партер* – з французької *parterre* – ‘на землі’ (префікс *par* ‘на’ + *terre* ‘земля’).

Спільнокореневими є слова *абажур*, *журнал*, *тужурка* через те, що – *абажур* (‘ковпак, який одягають на лампу’) запозичено з французької мови в XVIII ст. Французьке *abat – jour* складається з частини дієслова *abattre* ‘відображувати, відсвічувати’, буквально ‘відбивати, валити вниз’ та іменника *jour* ‘світло’, ‘день’;

– *журнал* (‘періодичне видання’, ‘книга для записів’) запозичено з французької мови на початку XVIII ст. Французьке *journal* ‘журнал’ = суфікс прикметника *-al* + *journee (jour)* ‘день’. Первісне значення – ‘щоденний запис подій’;

– *тужурка* (‘куртка для повсякденного носіння’). Словники фіксують це слово з 50-х років XIX ст. Утворене з *tous* ‘усе’ і *jours* ‘дні’ + предметний суфікс *-к-а* = *toujours* ‘завжди’, ‘постійно’ + суфікс *-к-*.

Зрозуміло, що спільнокореневими ці слова виявляються лише на етимологічному рівні. Крім того, у словах *абажур* і *журнал* спостережимо спрощення морфемної структури слова в українській мові.

Спрощення морфемної будови відбувається й у слові *гладіатор* ‘озброєний борець із рабів або військовополонених у Давньому Римі’. У словниках фіксується з початку XIX ст. Запозичене з латинської *glādiātor* ‘гладіатор’, утворене з суфікса *-ātor* особи-діяча (пор. оратор) і кореня *glād-* від *glādus* ‘меч’, ‘шпага’.

Спорідненою до ‘гладіатора’ є лексема ‘гладіолус’ – назва квітки. Гладіолус дослівно ‘меч-трава’, бо форма її листя нагадує меч.

Перерозклад – перерозподіл меж між морфемами – відбувся і в словах
– *жтроба* > *утроба* > *вън-утрь* > *внутри* > *нутро* > *нутроці*;
– *долоня* – *ладонь*;

- *ведмідь* – *медведь*;
- *голоблі* – *оглобли* тощо.

Ускладнення – явище, протилежне спрощенню. Полягає в тому, що непохідна основа починає членуватися на морфемі. Процес ускладнення особливо часто спостерігають в іншомовних за походженням словах.

Наприклад, слово *марка* під впливом слів на зразок *кірка*, *нірка* набуло раніше відсутнього в ньому суфікса *-к-* (*мар-очн-ий*, *мар-очк-а* тощо).

У слові *електрика* почав виділятися суфікс *-ик-* після появи слів *електрифікація*, *електроносій* та ін.

У слові *хна* кінцевий *[а]* сприймають як флексію, якою вона в мові-джерелі не виступає; аналогічно *чалм-а*.

Існування описаних явищ розглядаємо як причину виникнення певних труднощів під час порівняння внутрішньої форми синонімічних слів різних мов. В одному випадку слово може втратити внутрішню форму, а в іншому – усе ще зберігати її в модифікованій семантиці. Тут усе залежить від змісту, значення, а іноді й контексту, тому, здійснюючи глобальне контрастивне дослідження, такі приклади потрібно розглядати в кожному випадку окремо.

Затемнення внутрішньої форми слова наявне навіть у спільно-кореневих словах, у яких нібито має бути зрозуміла мотивація. Це пояснюють тим, що в процесі функціонування кореня (де міститься основна мотивація) його значення може не маніфестуватися.

Отже, на затемнення етимології слів можуть впливати такі мовні чинники: історичні чергування, розходження в звуковому оформленні слів, пов'язані з асиміляцією та дисиміляцією, зміни етимології слова внаслідок різної артикуляції запозиченого звука, зміни звукової форми запозичень унаслідок особливостей проникнення слова в мову (писемний та усний шляхи), яка приймає, зміна звукового складу слів, залежна від безпосереднього або опосередкованого проникнення слів; деетимологізація, коли зв'язки між мотивованим і мотивуючим стираються, а межі між первісним та вивідними значеннями розширюються.

Стерта або затемнена внутрішня форма слова містить вагомий науковий потенціал, адже вона може використовуватися як один з елементів історико-філологічних підходів до формування моделей мовної свідомості минулих часів [7, с. 81]. До того ж, слова із втраченою

внутрішньою формою становлять величезний інтерес для психолінгвістики. Вони є матеріалом для системного опису процесу мислення людей, які жили багато років тому [7, с. 81], тобто дають змогу в діахронії простежити зв'язок мови і мислення – одного з найважливіших питань історичної психолінгвістики.

У зв'язку з цим, перспективними напрямками наукової діяльності можемо вважати проведення зіставного аналізу стертої внутрішньої форми слів, а також вивчення її повторного використання під час творення нових семантичних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арутюнова Н. Д.** Типи языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. **Боюн А. М.** Иерархия семантической структуры вершины словообразовательного гнезда (на материале СГ со словом-вершиной *вода*) : дис. ... канд. філол. наук / А. М. Боюн. – К., 1996. – 317 с.
3. **Булаховский Л. А.** Деэтимологизация в русском языке / Л. А. Булаховский // Труды института русского языка АН СССР. – М., 1949. – Т. 1.
4. **Журавлев В. К.** Принцип иерархичности звуковых изменений в этимологии / В. К. Журавлев // Этимология 1984 : сб. науч. трудов / отв. ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
5. **Залізняк А. А.** Внутрішня форма слова [Електронний ресурс] / А. А. Залізняк. – Режим доступу : <http://www.krugosvet.ru>
6. **Звегинцев В. А.** Семасиология / В. А. Звегинцев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1957. – 323 с.
7. **Лінгвістика ХХІ століття : нові дослідження і перспективи.** – К. : Логос, 2007. – 232 с.
8. **Плотников Б. А.** О форме и содержании в языке / Б. А. Плотников. – Мн. : Высшая школа, 1989. – 254 с.
9. **Русанівський В. М.** Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2015

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ У «ВЕЛИКОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

Досліджено лексикографічне подання лексичних одиниць сучасної української мови. Матеріалом для вивчення слугували одиниці, дібрані з «Великого тлумачного словника сучасної української мови», стилістичну належність яких визначено за допомогою відповідних ремарок. Зіставлено типові засоби тлумачення книжної лексики в словнику, визначено недоліки її маркування.

Ключові слова: словник, лексикографія, стиль, ремарка, книжна лексика, наукова лексика.

Проанализирована подача лексики в «Большом толковом словаре современного украинского языка» (составитель В. Бусел). Анализ представления стилистически маркированной лексики в словаре позволил выделить различные ее типы. В статье представлены некоторые рекомендации по оптимизации лексикографического толкования тех или иных слоев стилистически маркированной лексики.

Ключевые слова: словарь, лексикография, стиль, ремарка, книжная лексика, научная лексика.

The article deals with the investigation of the dictionary description of contemporary Ukrainian words belonging to bookish style which is fixed in a dictionary by means of corresponding remarks. 9800 dictionary entries of «Big Explanatory Dictionary of Contemporary Ukrainian Dictionary» are analyzed. Some recommendations concerning optimization of entries are presented.

Keywords: dictionary, lexicography, style, remark, bookish vocabulary, scientific vocabulary.

Проблему стилістично маркованої лексики у «Великому тлумачному словнику української мови» (далі – ВТССУМ) досліджували мовознавці Л. В. Бойко [2], Н. І. Бойко [3], О. В. Бондарець [4], В. В. Дубічинський [4; 6], В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, К. М. Якименко [7] та ін. Ця тема й надалі потребує глибокого та всебічного розгляду.

Мета статті – проілюструвати специфіку та особливості маркування книжної та наукової лексики, поданої у «Великому тлумачному словнику української мови» за редакцією В. Т. Бусела.

Формування складу книжної лексики сягає церковнослов'янського шару давньоруської літератури. У відомій теорії трьох стилів ця категорія слів становила основу високого стилю. У середині ХІХ ст. формуються три типи мовлення (благородний, який називають книжною мовою), просторічний та звичайний. Зміни щодо теорії книжних слів сталися у 20-х рр. ХХ ст., а оголошена в кінці ХХ ст. перебудова та гласність, усунення всіляких ідеологічних, соціально-моральних та культурних бар'єрів суттєво вплинули на стан книжної лексики, на більш-менш усталені норми використання офіційно-ділової (канцелярської), наукової лексики, на систему запозичень. Склад лексики історично рухомий, змінюються її експресивні та тематичні шари, вона може переходити в нейтральну та розмовну, а також, навпаки, слова цих розрядів можуть ставати книжними.

Стилістичний параметр слова, не виступаючи його суто мовленнєвою характеристикою, зовнішньою щодо парадигматичних властивостей, є, проте, невід'ємною частиною семантичної структури слова і як такий фіксується в словнику. Книжне забарвлення мають терміни, слова, що виражають загальнонаукові поняття й уживаються в широкому значенні, слова з абстрактним значенням тощо.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» містить близько 250 тис. слів і словосполучень (2005) [5]. Укладачі словника надали перевагу функційно-стильовій інтерпретації книжної лексики через текст тлумачення, використовуючи відповідні ремарки біля слів тоді, коли в тлумаченні не зазначено або нечітко зазначено, до якої сфери функціонування вони належать. У ВТССУМ зафіксовано: 1) лексику науки; 2) лексику техніки та виробництва; 3) лексику управління; 4) лексику культури та спорту.

Книжна лексика може мати узагальнену ремарку *книжн.*:

МОВОЛЮБЕЦЬ, *-бця, ч., книжн.* Той, хто любить мову (у 2 знач.) [5, с. 682].

Книжна лексика притаманна тим стилям, які функціонують здебільшого в писемній формі, наприклад:

– у діловому стилі:

КОНВЕНЦІЯ, *-ї, ж., дупл.* Договір, угода між державами з якого-небудь спеціального питання [5, с. 563];

– у науковому стилі:

ЕКСИТОН, -у, ч., **фіз.** Збуджений стан системи електронів у напівпровідниках і діелектриках, пов'язаний з утворенням пари електрон – дірка [5, с. 340];

– у публіцистичному стилі:

СПІВТВОРЕЦЬ, -рця, ч., **книжн.** Той, хто є творцем чого-небудь разом із кимсь [2, с. 1367];

– у художньому стилі:

ЧАРОЦВІТ, -у, ч., **заст., поет.** За давніми уявленнями слов'ян – квітки (цвіт) дикої папороті, які нібито мають у собі щось чародійне [5, с. 1594].

Книжна лексика сучасної української мови не однорідна, оскільки, як зазначено вище, вона обслуговує різні стилі. Це різноманіття відбито в досліджуваному тлумачному словнику. Книжні слова супроводжують певні ремарки, які наведено в передмові до словника. Прикладами книжної лексики виступають такі одиниці:

ЧАЛ', -у, ч., **мор., ав.** Причальний канат, трос, ланцюг [5, с. 1593];

ХІАЗМА, -и, ж. 1. **анат.** Перехрещення зорових нервів на нижній поверхні проміжного мозку хребетних. 2. **лінгв.** Вид синтаксичного паралелізму, коли члени речення другої половини фрази мають зворотний порядок. 3. У скульпторів – хрестоподібне, симетричне розміщення деталей фігури [2, с. 1562];

КРИМІНАЛЬНІСТЬ, -ності, ж., **юр.** Властивість за знач. кримінальний 1 [2, с. 587].

Лексикографічне поле книжної лексики в цьому словнику, за нашими підрахунками, має 88 ремарок. Для аналізу ми відібрали низку слів, які мають ремарки, що відносять їх до книжної лексики, на кожній десятій сторінці словника. Загальна кількість проаналізованих сторінок склала 165, на яких представлено 3976 слів із ремарками. Таким чином, середня кількість слів із ремарками, що відносять слова до групи книжної лексики, становить приблизно 24 на кожній сторінці або близько 16 % від загальної кількості слів. У словнику більшість слів нейтральні, стильову ж належність їх визначає порівняно невелика кількість стилістично забарвленої лексики. Серед перелічених вище різновидів лексики можна виділити кілька окремих груп:

- 1) наукова лексика;
- 2) спеціальна лексика;
- 3) поетична лексика;
- 4) хронологічно обмежена лексика.

Розгляньмо специфічні риси названих груп лексики. Очевидно, що наукова та спеціальна лексика, яка має певні особливості функціонування в мові, потребує значної уваги під час лексикографічної фіксації.

До наукової лексики відносять слова, пов'язані з певними науковими напрямками чи конкретними науками. Перелічимо їх: *наук.* (наука), *антр.* (антропологія), *анат.* (анатомія), *археол.* (археологія), *астр.* (астрономія), *біол.* (біологія), *біох.* (біохімія), *бот.* (ботаніка), *геогр.* (географія), *геод.* (геодезія), *геол.* (геологія), *гідр.* (гідрологія), *ек.* (економіка), *ент.* (ентомологія), *етн.* (етнографія), *зоол.* (зоологія), *іст.* (історія), *іхт.* (іхтіологія), *карт.* (картографія), *лінгв.* (лінгвістика), *літ.* (література, літературознавство), *лог.* (логіка), *мат.* (математика), *мех.* (механіка), *орн.* (орнітологія), *перекл.* (перекладознавство), *псих.* (психологія), *ритор.* (риторика), *соц.* (соціологія), *стат.* (статистика), *фіз.* (фізика), *фізіол.* (фізіологія), *філос.* (філософія), *філ.* (філологія), *хім.* (хімія). Наведемо кілька прикладів:

РИТМОМЕЛОДИКА, -и, ж., *лінгв.* Членування мови відповідно до певних інтонаційних та ритмічних моделей. // Побудова речень мови за інтонаційними (пониження і підвищення голосу) і ритмічними (питальні, окличні, розповідні речення) моделями [5, с. 1223];

МІКРОЦЕФАЛ, -а, ч. 1. *антр.* Людина з ненормально малою, недорозвиненою головою; прот. макроцефал. 2. перен. Людина, нездатна вирішувати великі проблеми [5, с. 675].

Домінантною для цієї групи лексики виступає ремарка *наук.* Можна виділити у цій групі стилістично маркованих слів такі підгрупи:

– фізико-математичні терміни (*астр.*, *мат.*, *мех.*, *фіз.*):

ПАРСЕК, -а, ж., *астр.* Одиниця виміру зоряних відстаней, позасистемна одиниця довжини. Відстань, із якої велику піввісь еліптичної орбіти обертання Землі навколо Сонця (паралакс) видно під кутом, що становить одну геометричну (кутову) секунду ($1''$). $1 \text{ пк} = 3,0857 \cdot 10^{16} \text{ м} = 3,26 \text{ світлового року}$ [5, с. 890];

– біолого-хімічні терміни (*антр.*, *біол.*, *біох.*, *бот.*, *ент.*, *зоол.*, *іхт.*, *орн.*, *фізіол.*, *хім.*):

ОТОЛІТИ, -ів, мн. (одн. отоліт, -у, ч.), *анат.* Тверді утворення в слухових пухирцях або в лабіринті у внутрішньому вусі, які є частиною органа рівноваги у людини і тварин [5, с. 866];

– історико-гуманітарна галузь науки (*археол.*, *етн.*, *лінгв.*, *літ.*, *лог.*, *перекл.*, *псих.*, *ритор.*, *соц.*, *філос.*, *філ.*):

АОРИСТ, -а, ч., *лінгв.* Одна з форм минулого часу дієслова в деяких мовах, що виражала єдину, нерозчленовану дію, яка відбувалася цілком у минулому [5, с. 36];

– економічні та географічні науки (*геогр., геод., геол., гідр., ек., карт., стат.*):

КРАТЕР, -а, ч., *геол.* 1. Лійкуватий отвір на вершині вулканічної гори, через якого під час виверження вулкана виливається лава, виходять гази, вилітають попіл, каміння тощо. // Частина ландшафту, що своєю формою нагадує кратер вулкана [5, с. 583].

Зазначмо, що лексика, пов'язана, скажімо, з комп'ютерними науками, до цього переліку не входить.

Спеціальна, або *галузева* [1], лексика як цілісне явище становить систематизовану сукупність лексичних засобів для позначення спеціальних понять професійно-практичної діяльності людини, а також для професійного спілкування. У лексичній системі мови шар цієї лексики посідає значне місце, підпорядковуючись усім законам й правилам розвитку та функціонування мови, і має розгалужену класифікаційну структуру в різних аспектах: семантичному, стилістичному, словотвірному та тематичному.

Спеціальна лексика перебуває у всіх видах парадигматичних відношень, тобто може бути іменником, дієсловом, дієприкметником тощо, наприклад:

МЕРСЕРИЗОВАНИЙ, -а, -е, *спец.* Дієприкм. пас. мин. ч. до мерсеризувати [5, с. 660];

МЕРСЕРИЗУВАТИ, -ую, -уєш, *недок. і док., перех., спец.* Піддавати мерсеризації. Мерсеризувати сатин [5, с. 660];

МЕРСЕРИЗУВАТИСЯ, -ується, *недок. і док., спец.* 1. Піддаватися мерсеризації. 2. тільки *недок.* Пас. до мерсеризувати [5, с. 660].

Для книжної лексики властиві антонімія, паронімія, а також родо-видові відношення. Галузевій лексиці властива також синонімія, яка часто викликає негативне ставлення, оскільки однією з основних ознак терміна має бути однозначність; дещо специфічний характер мають омонімічні відношення слів-термінів, крім груп лексичних омонімів, вони формують також групи так званих функційно-стилістичних омонімів, які групують за критерієм галузевого функціонування. Галузева лексика перебуває в тісному зв'язку із загальноповсякденною, що має як позитивне значення (вплив на процеси терміноутворення, збагачення світогляду особистості тощо), так і негативне

(наявність небажаної синонімії, створення проблем під час лексикографічної фіксації тощо) [1].

Спеціальна, або галузева, лексика представлена в словнику за допомогою таких ремарок: *архіт.* (архітектура), *буд.* (будівництво), *військ.* (військова справа), *гірн.* (гірнична справа), *дипл.* (дипломатія), *друк.* (друкарська справа), *ел.* (електрика), *жив.* (живопис), *зал.* (залізничний термін), *канц.* (канцелярське), *кін.* (кінематографія), *кул.* (кулінарія), *мет.* (металургія), *мисл.* (мисливство), *мист.* (мистецтво), *мор.* (морська справа), *муз.* (музика), *політ.* (політика), *радіо* (радіо), *рел.* (релігія), *риб.* (рибальство), *сад.* (садівництво), *с. г.* (сільське господарство), *спорт.* (спорт), *театр* (театр), *текст.* (текстиль), *тех.* (техніка), *фарм.* (фармацевтика), *фізк.* (фізична культура), *фот.* (фотографія), *шах.* (шахи), *юр.* (юриспруденція).

Наведені ремарки можна згрупувати так:

– до слів, що стосуються важкої промисловості (*гірн., ел., мет., тех.*):

КОКІЛЬ, -ю, ч., *мет.* Розбірна форма з чавуну або сталі для відливання металевих виробів [5, с. 552];

– до лексики легкої промисловості, будівництва та транспорту (*архіт., буд., зал., кул., мор., риб., сад., с. г., текст., фарм.*):

РИЗАЛІТ, -у, ч., *архіт.* Частина будинку, що виступає за основну лінію фасаду [5, с. 1221];

– лексика з галузі суспільних відносин (*військ., дипл., канц., політ., рел., юр.*):

СУФРАЖИСТКА, -и, ж., *політ.* Прибічниця, послідовниця суфражизму [5, с. 1417];

– до лексики з галузі культури та спорту (*друк., жив., кін., мисл., мист., муз., радіо, спорт., театр., фізк., фот., шах.*):

СПУРТ, -у, ч., *спорт.* Різке збільшення швидкості руху під час бігу, плавання і т. ін.; *ривок.* Фінішний спурт [5, с. 1379].

Домінантною в цій групі можна вважати ремарку *спец.* та, як певний синонім до неї, *тех.*, наприклад:

ЗАДИРКА, -и, ж., *спец.* Задерте місце, шершавість, гострий виступ на гладкій поверхні (дерева, металу і т. ін.) [5, с. 389];

КУТНИК, -а, ч., *тех.* Інструмент для вимірювання і розмічення кутів [5, с. 600].

Одним з основних завдань сучасного словника в частині, що стосується функційно-стилістичної інтерпретації спеціальної лексики, виступає створення єдиної системи засобів стилістичної

характеристики та вироблення чітких критеріїв добору спеціальних слів до реєстру словника. На сьогодні не існує єдиного критерію, за яким фіксують та характеризують названу лексику в загально-мовному тлумачному словнику як у семантичному аспекті, так і в стилістичному. Ці питання в лексикографії розв'язують шляхом синтезу теоретичних напрацювань і попереднього досвіду української та зарубіжної практики укладання словників. Методологію семантико-стилістичної характеристики розробляють укладачі для кожного створюваного словника окремо. Зазначимо, що ремаркування має пріоритет серед інших видів стилістичної характеристики, оскільки уможливорює лаконічний опис слова, дозволяє уникнути енциклопедичності, а також має перспективи застосування під час розробки програмного забезпечення для електронних версій словників.

Але ремаркування – не єдиний засіб визначення стилістичної належності слова. У словниках може подаватися коментар і в самому тексті дефініції.

У прикладах проілюстровано *ремаркування* як засіб фіксації маркованості тих чи тих слів:

ОЙКУМЕНА, -и, *спец.* Сукупність заселених людиною частин земної кулі [5, с. 835];

ПЛАНТАЖ, -у, ч., с. г., *сад.* Глибокий обробіток ґрунту (головним чином під виноградники та інші плодові насадження) [5, с. 979].

Але в багатьох випадках, тлумачачи книжну лексику, використовують не ремарку, а коментар про належність слова до тієї чи тієї галузі діяльності, наприклад:

ТВЕРДОТІЛИЙ. Що стосується твердих тіл, *фізики* твердого тіла [5, с. 1434];

КАЛЛІСТО. 1. У давньогрецькій *міфології* – одна з німф. 2. Один із супутників планети Юпітер [5, с. 516].

На нашу думку, у першому прикладі доцільніше було б застосувати ремарку *фіз.*, у другому – *міф*. Уважаємо, що з метою уніфікації всі слова, що не є постійно вживаними, стилістично нейтральними, потребують саме ремаркування, а не коментарів.

Отже, система ремарок до книжної лексики у ВТССУМ розгалужена, проте не завжди послідовна. Вимагає особливої уваги тлумачення стилістично маркованих полісемантів, однокореневих слів, уніфікація застосування ремарок або коментарів, що може бути перспективою наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Балог В. О.** Галузева лексика в Словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / В. О. Балог. – К., 2003. – 20 с.
2. **Бойко Л. В.** Стилистическая характеристика слова в словарях / Л. В. Бойко // Русский язык в национальной школе. – 1987. – № 6. – С. 7–13.
3. **Бойко Н. І.** Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні : навч. посіб. / Н. І. Бойко. – Ніжин : Ніжинський держ. пед. ун-т, 2002. – 217 с.
4. **Бондарець О. В.** Хімічна термінологія як об'єкт лексикографічного опису / О. В. Бондарець, В. В. Дубічинський // Сборник научных трудов по лексикографии. – Х., 1999. – 219 с.
5. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
6. **Дубічинський В.** Організація термінографічної праці в Україні / В. Дубічинський // Вісник Державного університету «Львівська політехніка» : Сер. «Проблеми української термінології» : матеріали 6 Міжнародної наукової конференції «Слово – Світ 2000». – 2000. – № 402. – С. 3–5.
7. **Технологічні** основи сучасної тлумачної лексикографії / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, К. М. Якименко // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 49–86.

Надійшла до редколегії 18.09.2015

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНО-ГЕОГРАФІЧНИХ УРБАНОНІМІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Проаналізовано структурно-граматичні особливості економічно-географічних урбанонімів, визначено специфіку називання таких об'єктів та найактивніші типи їх творення (аббревіація, комбінований тип тощо).

Ключові слова: урбанолінгвістика, урбанонім, ергонім, типи творення урбанонімів, неймінг.

Проанализированы структурно-грамматические особенности экономико-географических урбанонимов, определена специфика называния таких объектов и самые продуктивные типы их образования (аббревиация, комбинированный тип и пр.).

Ключевые слова: урбанолингвистика, урбаноним, эргоним, типы образования урбанонимов, нейминг.

The article is devoted to the analysis of structural and grammatical features of the economic and geographic urbanonyms, the specific character of the naming of such objects and the most active types of their creation (abbreviation, combined type, etc.) are determined in a present article.

Keywords: urbanolinguistic, urbanonym, ergonym, types of urbanonym formation, naming.

В онімному просторі української мови наявна група слів, що номінує внутрішньоміські топографічні об'єкти. До таких відносять вулиці, проспекти, бульвари, провулки, тобто будь-які міські об'єкти, що наділені іменами. Їхні назви номінують урбанонімами (від лат. urbanus – «місто» та грец. όνομα – «ім'я»).

Одним із досліджуваних аспектів сучасної лінгвістичної науки виступає мовний побут міста. Він лежить у сфері зацікавленості урбанолінгвістики – молодій мовознавчій галузі, яка вивчає питання взаємодії мови та соціуму в межах міста [2, с. 78]. Виходячи з положення, що слово – «емпіричний факт» [5], можемо висновковувати, що його використання на писемних носіях інформації сучасного міста має певну специфіку.

Систематизацію урбанонімів, на нашу думку, доцільно здійснювати за класифікацією А. Титаренко. Керуючись тематичним принципом,

дослідниця виділяє: а) економічно-географічні та б) соціально-географічні урбаноніми. Групу соціально-географічних формують *годоніми* (назви лінійних об'єктів населених пунктів: вулиць, проспектів, набережних, бульварів) та *агороніми* (назви площ). До групи економічно-географічних входять *фірмоніми* (найменування комерційних або державних підприємств та установ, які виконують не лише адресно-інформаційну функцію, а й маркувально-диференційну) та *ергоніми* (оніми, що позначають державні, громадські та суспільно-політичні установи міста, промислові підприємства, заводи, фабрики тощо). Ергоніми становлять найдинамічніший лексичний пласт у системі урбанонімії, оскільки як поява таких назв, так і їх зникнення з карти міста перебуває в тісному зв'язку із соціально-політичними та соціокультурними трансформаціями. Завдання *годонімів* та *агоронімів* полягає в позначенні внутрішньоміських об'єктів, а також – у репрезентації на карті міста організації, підприємства, установи тощо. Цей різновид урбанонімів поряд із називанням просторових об'єктів та участю у формуванні внутрішньоміського ономастикону також виступає носієм етнокультурних, соціокультурних чи навіть етноментальних значень, у яких закодовано історію міста як соціального, історичного та географічного утворення. Саме за цією ознакою їх відрізняють від інших урбанонімів [3, с. 71].

Метою нашої статті є виділення структурно-граматичних особливостей економічно-географічних урбанонімів Дніпропетровщини. Окреслення принципів наймінгу (називання) та мовного втілення таких урбанонімів, а також визначення найактивніших типів їхнього творення є нашим основним завданням.

Назви внутрішньоміських об'єктів фіксують у статутних документах. Поява такого імені має на меті звичайну номінацію, оскільки назва юридичної особи постає основною ознакою, що відрізняє її від інших юридичних осіб, позиціонує як офіційно зареєстровану структуру, що має право здійснювати відповідну економічну діяльність.

Специфіку називання таких об'єктів визначає закон. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України № 368/5 від 05.03.2012 «Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу» найменування юридичної особи: а) повинне містити інформацію про її організаційно-правову форму та назву (пункт 1); б) може складатися із власної назви юридичної особи, а також містити інформацію щодо мети діяльності, виду,

способу утворення, залежності юридичної особи та інших відомостей, визначених законодавством (підпункт 1.2); в) поряд із повним може бути також і скорочене (підпункт 1.4); г) не може бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи (підпункт 1.5); г) викладається державною мовою та додатково англійською мовою (за наявності) (підпункт 1.6).

Крім визначених законом, під час створення економічно-географічних урбанонімів залучають також інші вимоги. Насамперед – це маркетингові правила. Вдала назва має багато шансів стати запорукою розвитку та процвітання компанії, а невдала призведе до руйнації. Есперти зазначають, що багато в чому вибір назви детермінують особливості технологізаційних процесів ведення бізнесу. Насамперед ідеться про Інтернет. Тут потрібна коротка назва, яка б добре запам'ятовувалася і водночас була вільною. У зв'язку з цим до процесу називання підходять дуже ретельно. Це засвідчує світова практика. Оригінальна (а часом й екстравагантна назва) стає гарантією уникнення звинувачень у порушенні авторських прав. Для створення такої назви часто звертаються до брендівих агенцій. Там новостворену назву тестують за кількома параметрами. Для успішного позиціонування і сприйняття споживачем назва має легко читатися й вимовлятися, активувати в потенційного клієнта відповідні розумові чи емоційні зони свідомості. Водночас назва компанії не має викликати негативних асоціацій [1].

У процесах і результатах називання дрібниць і випадковостей не буває. Наприклад, американська консалтингова компанія Strategic Name Development провела спеціальне (графічне, фонетичне, семантичне) дослідження, під час якого з'ясувала наявність мовного феномену, який лежить в основі вдалих назв компаній. Ідеться про відповідність між значенням слова і його звуковою формою, яка спирається на здатність звука викликати незвукові уявлення. Було з'ясовано, що перша літера брендової назви має велике значення, оскільки різні букви викликають різні асоціації. Причому це стосується як конфігурації літери, так і її «звучання». Наприклад, англійська S на початку назви бренду через свою «змієподібність» схилить потенційного клієнта до асоціацій із пристрасністю та чуттєвістю. Літера K спонукатиме сприймати його як надійного, адже відповідний звук завжди вимовляється однаково. Фахівці враховують також кількість складів у потенційній назві, легкість її вимови. Назва бренду, входячи до комунікативної

сфери соціуму, опиняється в певній оцінній системі: а) аксіологічний («добрий – поганий; веселий – сумний»); б) силовій (сильний – слабкий; твердий – м'який); в) пов'язаній з активністю (швидкий – повільний; гарячий – холодний). На основі цих досліджень виділено 11 категорій економічної діяльності («Продукти харчування», «Ресторани», «Напої», «Автомобілі», «Краса та Здоров'я», «Роздрібна торгівля» тощо. І відповідно кожна має свої особливості в плані найменування [6].

Оскільки у статті досліджено урбаноніми не лише міста Дніпропетровська, а й міст Дніпропетровської області, то паспортизувати фактичний матеріал будемо так: для міста Дніпропетровська – тип проїзду (гіперонім) + назва проїзду (гіпонім) + номер будівлі, наприклад: *вул. Глинки, 45*; для населених пунктів Дніпропетровської області – назва району + тип населеного пункту + назва населеного пункту + тип проїзду + назва проїзду + номер будівлі, наприклад: *Царичанський р-н, с. Рудка, вул. Шевченка, 12*; для міст Дніпропетровської області – назва міста + тип проїзду + назва проїзду + номер будівлі, наприклад: *м. Кривий Ріг, вул. Землячки, 2*.

Зі структурно-граматичного погляду одиниці аналізованого типу – це слова (і квазіслова) та словосполучення (і квазісловосполучення). Квазіутворення формально й граматично наслідують свої прототипи, однак є оказіональними одиницями, оскільки поза межами відповідного контексту не використовуються.

Серед однослівних назв переважають іменники. Найчастіше вони мають форму називного відмінка: ТОВ «*Базавлук*» (Нікопольський р-н, с. Шолохове, вул. Висока, 34); ТОВ «*Зоря*» (Покровський р-н, с. Гаврилівка, вул. Перемоги, 1); СТО *ІІІ Галайко* (вул. Березинська, 23); СФГ «*Руслан*» (Магдалинівський р-н, с. Ковпаківка, вул. Молодіжна, 1); Інтернет-магазин дитячих книг «*Світлячок*» (ж/м Сокіл, 9).

Часто застосовують і латинське графічне оформлення: книжковий магазин «*Empik*» (просп. Карла Маркса, 67); бутик «*Mirachel*» (просп. Карла Маркса, 46); Інтернет-магазин «*Serenata*» (вул. Гончара, 7); компанія «*Divo*» (просп. Пушкіна, 59); магазин підлогового покриття «*Arbores*» (вул. Коцюбинського, 16Б);

Зрідка трапляються іменники в родовому відмінку, наприклад: ТОВ «*Шевченка*» (Царичанський р-н, с. Рудка, вул. Шевченка, 12).

Доволі численну групу серед іменників складають аббревіатури. Найпоширенішими є складні структури: а) двоскладові: ТОВ «*Агроснаб*» (вул. Правди, 121); ЗАТ «*Зеленбуд*» (вул. Рогальова, 15а); магазин

«*Elitalco*» (просп. Карла Маркса, 125); б) трискладові: ЗАТ «*Укрсирпром*» (м. Павлоград, вул. Петровського, 64); ТОВ «*Укрбудінвест*» (м. Кривий Ріг, вул. Землячки, 2); в) чотирискладові: ТОВ «*Укрднєпрростагро*» (вул. Донбаська, 3); Дніпропетровське обласне КП «*Дніпрооблагрохім*» (просп. Героїв, 81); г) п'ятискладові: КП «*Облжитлопостачзбутторг*» (просп. Пушкіна, 55);

Деякі складноскорочені номінації – це гібридні утворення, у яких початковий чи кінцевий компонент є словом: Виробниче підприємство «*Універсалзернопродукт*» (Дніпропетровський р-н, с. Сурсько-Литовське, вул. Станційна, 1); магазин «*Авмеблі*» (вул. Кільченська, 1); АТЗТ «*Свт-Сервіс*» (вул. Артема, 4); ТОВ Фірма «*ТСВ-Експрес*» (вул. Березинська, 37).

Природно, що часто в таких структурах використовують компонент *Дніпро* як усічення назви від Дніпропетровськ: Дніпропетровський завод «*Дніпровентилятор*» (просп. Воронцова, 73); ТОВ «*Новобуд-Дніпро*» (вул. Каверіна, 1); ТОВ «*Хімрезерв-Дніпро*» (вул. Хмельницького, 4/406).

Рідше застосовують різнопланові ініціальні аббревіатури: АТЗТ «*ТБМ*» (технологія, бізнес, маркетинг) (узвіз Лоцманський, 1). Автори таких назв удаються до креативних прийомів: ательє «*DiDi*» (вул. Сировця, 3); магазин «*S.M.L.*» (просп. Героїв, 17).

Продуктивним способом виступає композиція та юкстапозиція: приватна агрофірма «*Таврія-Союз*» (Широківський р-н, с. Андріївка, вул. Молодіжна, 33); магазин бізнес-літератури «*Бізнес-Книга*» (вул. Серова, 4); АТЗТ «*Самміт-Дніпропетровськ*» (вул. Серова, 14); магазин «*Міккі-Клуб*» (вул. Леніна, 10); Інтернет-магазин «*SportDream*» (вул. Білостоцького, 143); магазин «*Cimi-Kvimi*» (бульв. Зоряний, 1А); магазин «*Спортмайстер-Гіпер*» (вул. Плеханова, 1А).

Активністю серед номінацій аналізованого типу визначаються компоненти: а) *Дніпро*: ПП виробничо-комерційна фірма «*Дніпро-Десна*» (вул. Хмельницького, 14А); акціонерний банк «*Кредит-Дніпро*» (вул. Леніна, 17); б) *Агро*: ДОЧП «*Агро-Аврора*» ТОВ «*СНП-Україна*» (Нікопольський р-н, с. Придніпровське, вул. Кавказька, 17); ТОВ «*Агро-Еліта*» (Нікопольський р-н, с. Придніпровське, вул. Високовольтна, 34); в) *Євро*: ТОВ «*Євро-Модуль*» (просп. Карла Маркса, 62); ТОВ «*Євромоноліт*» (Софіївський р-н, с. Жовтневе, вул. 40 років Перемоги, 30); г) *Україна*: ТОВ міжнародна будівельна

компанія «Україна-Канада» (вул. Бідного, 7); спільне українсько-російське підприємство «Гепард-Україна» (вул. Сімферопольська, 17).

Композити формують також і з англійських слів: бутик «Barcodeclub» (вул. Червона, 14); Інтернет-магазин «Babyangel» (вул. Фучика, 14Б). Виявлено випадки створення гібридних юкстапозитів, коли один із компонентів – англійське слово, а інший – російське, передане латинською графікою: Всеукраїнська служба замовлення вікон «Online-Okna» (вул. Кірова, 28А).

Периферію складають випадки формування складних лексем із трьох компонентів: ЗАТ з іноземними інвестиціями «Дніпро-схід-Сервіс» (просп. Пушкіна, 6); підприємство з іноземними інвестиціями «ІстБолтУкраїна» (вул. Малиновського, 140).

Креатив авторів аналізованих назв демонструє також звернення до унікальних моделей на зразок: Інтернет-магазин «Доступно-всім» (просп. Карла Маркса, 100).

Зафіксовано номінації, які умовно можна назвати «цифрова» юкстапозиція, коли компонентами складних структур стають цифри: ТОВ «АВІАС-200» (вул. Гоголя, 15А); Дверна компанія «Doors2000» (вул. Автотранспортна, 2); ж/м Тополя-1; ж/м Тополя- 2; ж/м Тополя-3; ж/м Сокіл-1.

В аналізованому матеріалі наявні випадки (менш численні) функціонування в ролі урбанонімів субстантивованих прикметників. Здебільшого це відтопонімні одиниці: ТОВ аграрно-виробниче об'єднання «Новоолександрівське» (м. Дніпродзержинськ, вул. Миру, 25); ТОВ Агроцентр «Раївський» (Синельниківський р-н, с. Веселе, вул. Токова, 13); ТОВ Науково-виробнича агрофірма «Степова» (Синельниківський р-н, с. Дерезувате, вул. Ходарєва, 1А); дочірнє підприємство бізнес-центр «Дніпровський» (вул. Набережна Перемоги, 118). Виявлено тенденцію використання відтопонімних релятивів за назвою місця розташування денотата: ТОВ «Чапаєвське» (Широківський р-н, с. Чапаєвка, вул. Пролетарська, 2); колективне підприємство маслозавод «Магдалинівський» (Магдалинівський р-н, с. Магдалинівка, вул. Колгоспна, 44); колективне підприємство «Новомосковське» (м. Новомосковськ, вул. Головка, 7); пансіонат з лікуванням «Нікопольський» (м. Нікополь, вул. Куксіна, 49); ТОВ «Кам'янське» (Софіївський р-н, с. Кам'янка, вул. Центральна, 36).

Серед фактичного матеріалу наявний унікальний випадок, коли урбанонім утворено від форми наказового способу 2 особи однини

російського дієслова «налепить», поданої латинською графікою: бюро інтер'єрних наліпок «*Nalepi*» (вул. Барикадна, 5/7).

Відносну продуктивність демонструють складні утворення, де компонентом виступає літера: веломагазин «*X-Brothers*» (вул. Артема, 58Б); Інтернет-магазин «*D-Net*» (бульв. Катеринославський, 24); комп'ютерний магазин «*V-comp*» (вул. Чернишевського, 37); Інтернет-магазин «*Sens-E*» (вул. Автопаркова 5); Інтернет-магазин «*Z-Craft*» (вул. Винокурова, 1А); аграрно-промислова компанія «*Стандарт-а*» (просп. Кірова, 96А); ДП «*Форест-Д*» (вул. Набережна Леніна, 39); ТОВ Компанія «*Vitava-B*» (просп. Гагаріна, 24).

Деякі однослівні назви (такими їх можна вважати лише через відокремленооформленість або цілісне оформлення та оказіональне виконання номінативної функції) виступають як комбінації слів (чи й просто літер) і цифр: магазин «*A2звук*» (вул. Плеханова, 18); булочно-кондитерська *n399* (вул. Високовольтна, 22); Інтернет-магазин «*R20*» (вул. Артема, 91А).

Подекуди урбанонімами стають комбінації на зразок «назва + номер»: Магазин № 116 (вул. Юрія Савченка, 99) (пор.: Магазин № 121 «*Мрія*» (просп. Воронцова, 19).

Крім слів і квазіслів, продуктивними у творенні урбанонімів є словосполучення і квазісловосполучення, які можна поділити на кілька типів:

1. Словосполучення із залежними компонентами. До цієї групи належать урбаноніми, організовані за загальними правилами формування підрядних словосполучень: АТЗТ «*Технологічні комплекси*» (вул. Виборзька, 4); дизайн-студія «*Скляний дім*» (вул. Титова, 30). Можливі випадки, коли в аналізованих назвах функціонують цифри: магазин «*1000 дрібниць*» (просп. Карла Маркса, 92); магазин «*12 персон*» (просп. Карла Маркса, 101); магазин «*12-й гравець*» (просп. Пушкіна, 1). До цієї групи належать також іншомовні структури в латинському графічному оформленні: магазин «*Books Island*» (вул. Титова, 36) (пор. «Острів книг»); бутик «*Palace du luxe*» (просп. Карла Маркса, 125).

Як і в групі однослівних назв, тут виявлено випадки, коли топонім стає урбанонімом за місцем розташування: ТОВ Агрофірма «*Мишурин Ріг*» (Верхньодніпровський р-н, с. Мишурин Ріг, вул. Юдіна, 16).

Окрему групу формують словосполучення із залежними генітивними формами: Туристична компанія «*Феєрія мандрів*» (вул. Фучика, 18); ТОВ «*Заповіт Ілліча*» (Томаківський р-н, с. Зелений Гай,

вул. Космодем'янської, 14Б); магазин «Світ книжок» (бульв. Зоряний, 1А); дитячий магазин «Парад іграшок» (просп. Кірова, 11).

2. Сполуки з незалежними компонентами. Цей тип презентують дві моделі:

а) модель «називний + називний безсполучниковий». Серед назв, утворених за цим дериваційним типом, можна виділити дві підмоделі. Перший тип – нанизування іменників: бутик «*Віола Кухні*» (просп. Карла Маркса, 105); магазин «*Протон інструмент*» (просп. Петровського, 42). Дериваційну активність у межах цієї моделі демонструє лексема *плюс*: ТОВ «*Дружба Плюс*» (Широківський р-н, с. Новокурське, вул. Садова, 14); сільськогосподарське ТОВ «*Карат плюс*» (Криничанський р-н, с. Жовтневе, вул. Леніна, 19); комерційна компанія «*Діал плюс*» (вул. Батумська, 11); автомобільний салон «*Валентина Сервіс +*» (просп. Карла Маркса, 102).

Варіантами аналізованої моделі виступають структури, де один із компонентів – аббревіатура (ТОВ «*Агро КМР*» (Павлоградський р-н, с. Троїцьке, вул. Леніна, 162); АТ «*Дніпро-Металл АГ*» (вул. Поля, 2); ЗАТ «*Приват Інтертрейдинг*» (вул. Набережна Перемоги, 42Б) або графічний знак (автомобільний салон «*Валентина Сервіс +*» (просп. Карла Маркса, 102).

Близькими до таких структур є одиниці, у яких компоненти – незмінювані псевдоіменники (галерея «*Декор Клуб*» (просп. Кірова, 29) або один із компонентів – префіксоїд: АТ «*Квазар Мікро*» (вул. Леніна, 28); (пор. «МІКРО... Перша частина складних слів, що означає: а) малий, наприклад: мікробибух, мікрівібрація, мікродоза і т. ін.; б) пов'язаний з вивченням дуже малих предметів, величин, наприклад: мікроаналіз, мікрогеометрія і т. ін.; протилежне макро» [4, с. 733].

Ще один несистемний варіант – це сполука, що виникла внаслідок розчленування складних слів: магазин розливного пива «*Пиво Ман*» (вул. Коцюбинського, 2/4).

Близькі до цієї моделі структури, де, як і в однослівних назвах, один із компонентів – літера: ТОВ «*Вектор Х*» (Межівський р-н, с. Новопідгороднє, вул. Леніна, 33); компанія «*Енергія М*» (бульв. Катеринославський, 24І), а також – утворені комбінуванням слів та нелітерних графічних знаків: ЗАТ «*ЛТД 57-є*» (вул. Комсомольська, 76); приватне підприємство «*Агросервіс 2008*» (вул. Кільченська, 1).

Іншу підмодель презентує поєднання номенклатурного слова із власне онімом: перукарня «*Салон Людмила*» (бульв. Слави, 4А); ТОВ «*Агрофірма «Росток»*» (Нікопольський р-н, с. Новоіванівка,

вул. Чкалова, 33); Дніпропетровське колективне обласне ВТП «Магазин медтехніка» (просп. Кірова, 59).

Виявлено унікальний випадок, коли двослівну сполуку утворено шляхом поєднанням іменників у називному та давальному відмінку: комісійний магазин «Мама мамі» (вул. Калинова, 3);

б) модель «називний + називний сполучниковий». Ці сполуки утворено за граматичними правилами формування сурядних словосполучень: салон краси «Адам і Єва» (просп. Гагаріна, 117); ВТФ «Михайлов і Дружинін» (просп. Кірова, 110); компанія «Канцтовари і Папір» (вул. Червонозаводська, 3); ТОВ Промислово-комерційна фірма «Вест і Ко» (вул. Ленінградська, 10).

Як єднальні можуть використовуватися й іншомовні службові елементи: між українськими словами (магазин «Книги & Канцтовари» (просп. Героїв, 3), між запозиченими в латинському графічному оформленні: Інтернет-магазин «Body & Spa» (вул. Героїв Сталінграда, 118Д); бутик для дітей «Tartine et Chocolat» (вул. Дзержинського, 8).

Крім урбанонімів, утворених за зразком простих словосполучень, активно застосовують також і сформовані за зразком складених. Це структури зі стрижневим іменником. Тут можливі два випадки: а) залежні компоненти займають препозицію та б) залежні компоненти займають як препозицію, так і постпозицію.

Перший структурний різновид презентовано випадками, де вжито два і більше прикметники: ТОВ «Українські заморожені продукти» (м. Кривий Ріг, вул. Телевізійна, 5); Дитячий елітний комісійний магазин (вул. Короленка, 3); «Дніпропетровський державний експериментальний виноробний завод» (вул. Киснева, 47).

Другий структурний різновид представлено урбанонімами, де стрижневий компонент прирощено як лівобічним, так і правобічним контекстом: «Дніпропетровське обласне комунальне підприємство «Дніпроагрохім»» (просп. Героїв, 81); ТОВ «Сільськогосподарське товариство ім. Б. Хмельницького» (Павлоградський р-н, с. Богданівка, пров. Парковий, 13); АТЗТ «Дніпропетровська інвестиційна компанія дінко» (просп. Карла Маркса, 60). Останній може мати ускладнений характер, виступаючи «підрядною парою» («головний + залежний компоненти»): компанія «Інноваційні технології створення мікроклімату» (вул. Самарського, 2), або складним словосполученням (ДП «Український республіканський державний трест комплектування підприємств металургії» (пл. Леніна, 1).

Отже, у результаті дослідження виявлено, що найактивнішими типами творення урбанонімів Дніпропетровської області є аббревіація, латинське графічне оформлення, а також використання компонента *Дніпро* як усіченої назви міста. Рідше трапляються комбіновані конструкції слів (букв) і цифр, а також такі, де урбанонімом виступає субстантивований прикметник.

Мотиваційна логіка урбаністичних назв лежить передусім у сфері рівня освіченості власника, його ментальних особливостей, менше залежить від специфіки закладу. Нині спостерігається культурний підйом, але подекуди все ж трапляються порушення мовних норм у графічному оформленні урбанонімів або навіть логіко-лінгвістичні парадокси, що може стати предметом подальших досліджень. Одним із найосновніших завдань урбанолінгвістики є зменшення кількості мовних невірностей у назвах і репрезентантах тексту міста загалом, а в ідеалі – повне викорінення мовних девіацій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Мануков С.** Умные названия «Expert Online» [Електронний ресурс] / С. Мануков. – 2013. – 26 июля. – Режим доступу : <http://www.expert.ru>
2. **Миколенко Т. М.** Мова міста : динаміка та сучасний етап вивчення [Електронний ресурс] / Т. М. Миколенко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43(3). – С. 77–82. – Режим доступу : <http://www.nbuu.gov.ua>
3. **Теркулов В. И.** Термин для базовой номинативной единицы языка [Електронний ресурс] / В. И. Теркулов // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (1). – С. 85–93. – Режим доступу : <http://www1.nas.gov.ua>
4. **Словник української мови** : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 4. – 840 с.
5. **Титаренко А. А.** Годоніми Кривого Рогу, що репрезентують персоналії вітчизняного значення [Електронний ресурс] / А. А. Титаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту : Сер. «Філологія». – 2014. – Вип. 10. – Т. 2. – С. 71–73. – Режим доступу : <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua>
6. **Язык нейминга** [Електронний ресурс] // Маркетолог. – 2006. – № 6. – Режим доступу : <http://www.marketing.spb.ru>

Надійшла до редколегії 24.07.2015

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ

Розглянуто специфіку використання складних речень в офіційно-діловому стилі. Аналіз засвідчує, що в мові нормативно-правових актів продуктивно використовують складні речення з різними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними компонентами. Серед складнопідрядних конструкцій з одним підрядним компонентом переважають утворення нерозчленованої структури (з підрядними означальними компонентами); підрядні розчленованої структури не характерні для офіційно-ділового мовлення, крім речень з відношеннями умови.

У документах нормативно-правового характеру послідовно вживають й окремі різновиди безсполучникових конструкцій: найчастіше це речення із значенням переліку, з'ясувально-об'єктні, пояснювальні побудови.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль; предикативний компонент; сурядні складні речення; підрядні складні речення; безсполучникові складні речення; семантико-синтаксичні відношення.

Рассмотрена специфика использования сложных предложений в официально-деловом стиле. Анализ показывает, что в языке нормативно-правовых актов продуктивно используются сложные предложения с различными семантико-синтаксическими отношениями между предикативными компонентами. Среди сложноподчиненных конструкций с одним подчиненным компонентом используются преимущественно предложения нерасчлененной структуры (с подчиненными определительными компонентами); сложноподчиненные расчлененной структуры не характерны для официально-деловой речи, кроме предложений с отношениями условия.

В документах нормативно-правового характера последовательно используются и отдельные разновидности бессоюзных конструкций: чаще всего это предложения со значением перечисления, изъяснительно-объектные, объяснительные предложения.

Ключевые слова: официально-деловой стиль; предикативный компонент; сложно-сочиненное предложение; сложноподчиненное предложение; бессоюзное сложное предложение; семантико-синтаксические отношения.

The article deals with the peculiarity of complex sentences usage in a formal style. The analysis confirms that complex sentences with different semantic-syntactical relations between predicative components are productively used in the language of regulatory legal acts. Among subordinated structures with one subordinate component

the non-disjoint structure formations (with defining subordinate component) are mainly used; subordinate ones of disjoint structure are not typical of a formal style apart from conditional sentences.

In regulatory and legal act documents some types of conjunctionless structures are consistently used: mostly they are sentences with enumeration meaning, complement objective and explanatory constructions.

Keywords: formal style; predicative component; coordinative, subordinate, conjunctionless complex sentence; semantic-syntactical relations.

Проблема вивчення складних синтаксичних конструкцій в українській лінгвістиці є однією з найактуальніших. Сучасні синтаксисти по-різному розглядають природу складних речень, вивчаючи їх з тієї чи тієї позиції, надаючи більшої ваги чи то структурі, чи то семантиці, чи то стилістичному використанню цієї одиниці (Д. Х. Баранник [1], І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [3], С. І. Дорошенко [4], А. П. Загнітко [5], Б. М. Кулик [6], І. С. Попова [8], Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, І. І. Слинко [9], К. Ф. Шульжук [11]). Складні речення аналізують здебільшого в усному мовленні та художніх творах, нашу ж увагу привертає функціонування складних синтаксичних конструкцій у нормативно-правових текстах, які розглядають як окремий підстиль офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови.

Мета розвідки – розкрити специфіку використання складних речень у нормативно-правових актах. Завдання дослідження – описати структурні та семантичні особливості складних речень у нормативно-правових текстах.

Фактичний матеріал для аналізу було дібрано з таких нормативно-правових актів як Конституція України, закони України «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про доступ до публічної інформації», постанови Кабінету Міністрів України (від 26 жовтня 2001 року № 1440 «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування»), накази міністерств (спільний наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників»).

На думку Д. Х. Баранника, мова нормативно-правових актів становить окремий функційний стиль сучасної української літературної мови [1]. Справді, аналізуючи тексти цього зразка, можна помітити

низку особливостей, які відрізняють їх від іншої за жанром і змістом документації. Як відомо, основна функція офіційно-ділового стилю – інформативна, водночас зміст документа не просто має бути зрозумілим адресату, потрібно, щоб повідомлення обов'язково було взято до уваги, а відповідне рішення було виконано. Цей стиль, як і будь-який інший, має свою лексику, але колорит офіційності формується не власне лексикою, а комбінуванням мовних засобів для оформлення змісту висловлення [2, с. 48].

Як зауважує Н. Д. Писаренко, обґрунтування і доведення у висловленнях сприймають звичайно як переконливі, коли вони виражені складними реченнями [7, с. 55]. У текстах нормативно-правових актів використовують різні типи складних синтаксичних утворень. У процесі аналізу було встановлено, що сурядний зв'язок між предикативними компонентами здебільшого має місце в межах складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку. Зафіксовано лише поодинокі приклади складносурядних речень із приєднувальними відношеннями: *Після цього строку незатребувані трудові книжки (їх дублікати) зберігаються в архіві підприємства протягом 50 років, а по закінченні зазначеного строку їх можна знищити в установленому порядку* (5, с. 11).

Найпродуктивнішими серед аналізованого матеріалу є складно-підрядні речення нерозчленованої структури, за допомогою яких досягають логічності повідомлення. Складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною характеризуються стислістю та об'єктивністю викладу: *Зазначені в абзаці першому цього пункту фізичні особи роблять записи до трудових книжок працівників про прийняття на роботу та звільнення з роботи відповідно до укладених з працівниками письмових трудових договорів, що зареєстровані в установленому порядку в державній службі зайнятості* (5, с. 7); *Посадова особа ознайомлюється із службовою характеристикою до атестації під час співбесіди з керівником відділу, управління, іншого виконавчого органу, у якому вона працює* (6, с. 3).

Для поєднання предикативних компонентів у таких реченнях найчастіше використовують сполучне слово *який* (у різних граматичних формах): *У разі звільнення осіб, які працювали в селянському (фермерському) господарстві за трудовим договором або припинення членства в селянському (фермерському) господарстві після відповідних записів у трудових книжках, зроблених головою селянського*

(фермерського) господарства, трудовий стаж у цьому господарстві підтверджується підписом керівника, заступника, іншої уповноваженої на це особи та завіряється печаткою місцевого органу державної виконавчої влади (5, с. 10); Інші питання атестації посадових осіб регулюються положенням про проведення атестації, **яке** затверджується сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної, обласної ради (6, с. 5). Підрядні означальні частини, виконуючи атрибутивну функцію, доповнюють змістову та структурну неповноту головного речення.

Менш уживаним є сполучне слово *що*: У разі втрати наказу чи розпорядження або невідповідності їх фактично виконуваний роботі виправлення відомостей про роботу здійснюється на основі інших документів, **що** підтверджують виконання робіт, не зазначених у трудовій книжці (5, с. 4); До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом акти законодавства України застосовуються в частині, **що** не суперечить цьому Закону (2, с. 13). Як стверджує О. Д. Пономарів, в основу побудови речень цього типу покладено принцип прислівності: підрядна частина є тим обов'язковим синтаксичним компонентом, який пояснює, поширює чи навіть замінює в головній певне слово або й словосполучення (як лексико-морфологічну одиницю), сприяючи інформаційній повноті, структурній та смисловій завершеності всього складного речення [10, с. 391–392].

Зафіксовано поодинокі приклади вживання складнопідрядних речень, у яких засобом зв'язку предикативних частин є сполучне слово *коли*: При дотриманні вимог, передбачених частиною другою цієї статті, зазначене положення не поширюється на випадки, **коли** оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину (2, с. 3), а також сполучне слово *де*: До складу комісії включаються керівники відділів, управлінь та інших виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад, керівники відділів, управлінь виконавчих апаратів районних, обласних рад, **де** працюють посадові особи, представники кадрової та юридичної служб (2, с. 2).

У нормативно-правових документах переважають підрядні структури з означальним компонентом, що стоїть в інтерпозиції стосовно головного речення: Особи, які вперше шукають роботу і не мають трудової книжки, повинні пред'явити паспорт, диплом або інший

документ про освіту чи професійну підготовку (5, с. 2–3). Кількість підрядних означальних, які розміщені в постпозиції до головного речення, дещо менша: *Зазначені записи вносяться до трудової книжки по закінченні фактичного строку відбування покарання, що встановлюється за довідками органів МВС України* (5, с. 7).

В аналізованих документах майже не використовуються підрядні з'ясувальні речення: *Відповідь розпорядника інформації про те, що інформація може бути одержана запитувачем із загальнодоступних джерел, або відповідь не по суті запиту вважається неправомірною відмовою в наданні інформації* (2, с. 11). У складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними реалізуються з'ясувально-об'єктні значення (у головній частині повинно бути слово зі значенням мовлення, почуття, думки або сприйняття тощо, що й вимагає об'єктного поширювача), такі синтаксичні конструкції вживають переважно описуючи людські стосунки, характеризуючи взаємовідношення між людьми. Саме тому використання цих конструкцій в офіційно-діловому стилі є обмеженим.

3-поміж складнопідрядних речень розчленованої структури активністю вживання відзначаються конструкції з підрядними умови: *Засідання комісії вважається правоможним, якщо на ньому присутні не менш як 3/4 її складу* (5, с. 4); *Якщо трудова книжка (вкладиш до неї) стала непридатною (обгоріла, розірвана, забруднена і т. ін.), то власник або уповноважений ним орган за останнім місцем роботи видає працівнику дублікат трудової книжки (вкладиш до неї)* (5, с. 11). Маркером підрядного зв'язку в таких реченнях найчастіше виступає сполучник *якщо*, який є традиційним для вираження потенційно можливого досягнення (або здійснення) наслідку дій: *Якщо посадова особа не з'явилася на засідання комісії без поважних причин, комісія має право провести атестацію за її відсутності* (6, с. 3); *Якщо працівник відсутній на роботі в день звільнення, то власник або уповноважений ним орган в цей день надсилає йому поштове повідомлення із вказівкою про необхідність отримання трудової книжки* (5, с. 10).

Найуживанішим типом безсполучникових складних речень, що використовуються в діловому спілкуванні, є конструкції однорідного складу (сполучення речень, ідентичних щодо синтаксичного значення): *Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати*

або поширювати їх без згоди, за винятками, встановленими законом (4, с. 15). Предикативні частини таких безсполучникових складних речень виражають одночасність або послідовність дій; вони однорідно незалежні та семантично скоординовані. Порядок розташування компонентів безсполучникових речень вільний. Інтонація, яка пов'язує предикативні компоненти, перелічувальна, з паузами після кожної частини: *Строки, визначені у цьому Законі, обчислюються в календарних днях; в окремих випадках строки обчислюються в годинах або хвилинах* (3, с. 9); *Місцеві бюджети є самостійними, вони не включаються до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів* (1, с. 10) – такі конструкції характеризуються стислістю форми та додатковим атрибутивним семантичним навантаженням.

Складні безсполучникові речення із зіставно-протиставними відношеннями в аналізованих документах взагалі не фіксуються, що зумовлено специфікою нормативно-правової документації.

Дослідивши безсполучникові складні речення неоднорідного складу, можна зробити висновок, що спектр відношень, які виражаються в аналізованих документах офіційно-ділового мовлення такими конструкціями, обмежений.

Серед безсполучникових структур активно вживаються складні речення з поширювально-приєднувальним значенням: *У повторному підрахунку окружною виборчою комісією голосів виборців на виборчій дільниці мають право бути присутніми усі члени цієї дільничної комісії; при цьому можуть бути присутніми кандидати у депутати, їх довірені особи, уповноважені особи партій, офіційні спостерігачі* (3, с. 114) – у такій конструкції друга предикативна частина поширює думку продовженням викладу додаткової інформації про предмет обговорення. Основу смислових відношень у такому реченні становлять відношення додаткового зауваження.

Дуже близькими за своїм значенням до поширювально-приєднувальних безсполучникових складних речень є безсполучникові конструкції зі значенням пояснення: *При проведенні голосування на виборчій дільниці два члени дільничної виборчої комісії надають виборцю можливість проголосувати: один член дільничної виборчої комісії за умови пред'явлення виборцем одного з документів, зазначених відповідно у частинах четвертій, п'ятій чи шостій статті 2 цього Закону, та наявності виборця у списку виборців на відповідній*

виборчій дільниці надає виборцю список для підпису (3, с. 93). Тут друга предикативна частина конкретизує, уточнює, пояснює сказане в першій, у результаті чого висловлення стає вичерпно зрозумілим.

Безсполучникові утворення з смисловими відношеннями наслідку послідовно використано у статтях Законів України: **Голосування на виборах депутатів є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється** (3, с. 4).

Порівняно рідко серед безсполучникових складних речень з різно-типними частинами трапляються й конструкції із з'ясувально-об'єктними відношеннями: **При зміні формулювання причини звільнення пишеться: «Запис за № таким-то є недійсним...»** (5, с. 4) – у першому предикативному компоненті аналізованої конструкції вміщено дієслово, що передбачає наявність (необхідність) другого компонента.

Отже, як ми переконалися, у мові нормативно-правових актів продуктивно використовуються складні речення з різними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними компонентами. Серед складнопідрядних утворень з одним підрядним компонентом переважають складнопідрядні речення нерозчленованої структури (з підрядними означальними компонентами); підрядні розчленованої структури не характерні для офіційно-ділового мовлення, крім речень з відношеннями умови.

Аналіз безсполучникових складних речень засвідчує, що в документах нормативно-правового характеру вживаються й окремі різновиди безсполучникових конструкцій. Найчастіше це речення із значенням переліку, з'ясувально-об'єктні, пояснювальні конструкції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Баранник Д. Х.** Мова права як окремий функціональний стиль / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 8–17.
2. **Беляєва Т. В.** Особливості реалізації умовних відношень в офіційно-діловому стилі української мови / Т. В. Беляєва // Вісник Дніпропетровського університету : Сер. «Мовознавство». – 2005. – Вип. 11. – Т. 1. – № 2/1. – С. 48–52.
3. **Вихованець І. Р.** Формально-граматична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський // Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 6–24.

4. **Дорошенко С. І.** Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Х. : Вид-во Харківського ун-ту, 1980. – 150 с.
5. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2001. – 662 с.
6. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української мови / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – Ч. II : Синтаксис. – 286 с.
7. **Писаренко Н. Д.** Структурно-семантичні й комунікативні особливості складних безсполучникових речень / Н. Д. Писаренко // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 4. – С. 162–168.
8. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2009. – 432 с.
9. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
10. **Сучасна українська мова : підруч.** / [за ред. О. Д. Пономарева]. – [3-є вид., перероб.]. – К. : Либідь, 2005. – С. 372–442.
11. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

ДЖЕРЕЛА

1. **Закон** України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
2. **Закон** України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
3. **Закон** України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
4. **Конституція** України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

5. **Наказ** Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
6. **Постанова** Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року № 1440 «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>

Надійшла до редколегії 04.10.2015

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2'373.422

Н. С. Голікова

КОНТЕКСТУАЛЬНІ «ВКРАПЛЕННЯ» В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Проаналізовано особливості реалізації категорії інтертекстуальності в художньому дискурсі Павла Загребельного. Виявлено різні форми взаємодії текстів, з оперттям на розроблені в мовознавстві класифікації інтертекстем досліджено їх типологію в романистиці письменника, а також функційне навантаження та комунікативно-прагматичний потенціал.

Ключові слова: текст, інтертекстуальність, інтертекстема, функція, цитация, комунікативний смисл.

Проанализированы особенности реализации категории интертекстуальности в художественном дискурсе Павла Загребельного. Выявлены разные формы взаимодействия текстов, на основе разработанных в языкознании классификаций интертекстем исследована их типология в романистике писателя, а также функциональная нагрузка и коммуникативно-прагматический потенциал.

Ключевые слова: текст, интертекстуальность, интертекстема, функция, коммуникативный смисл.

The article deals with the peculiarities of intertextuality in P. Zahrebelnyi's literary discourse. The various forms of text cooperation are defined. On the basis of investigated classifications of intertextemas, the intertextual typology in the writer's novels are scrutinized, and also functional yield and pragmatic communicative potential are determined.

Keywords: text, intertextuality, intertextema, function, communicative meaning.

У сучасному мовознавстві дослідження художнього тексту залишається актуальною проблемою, що потребує деталізації всіх можливих характеристик предмета вивчення. Одним із найважливіших питань у цій галузі є всебічний аналіз текстотвірних чинників, з-поміж яких особливу роль відіграють інтертекстуальні одиниці, що презентують взаємодію різночасових текстів, у такий спосіб відбиваючи безперервність історичного й етнокультурного розвитку

© Голікова Н. С., 2015

нації, указуючи на її безпосередній зв'язок з духовними та культурними надбаннями інших народів.

Основи теорії інтертекстуальності було започатковано в другій половині ХХ ст. у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних філософів та літературознавців. Витоки щодо обґрунтування цього поняття як літературознавчої категорії потрібно шукати передусім в наукових розвідках М. Бахтіна [2; 3], який створив концепцію діалогічності та двоголосся, висловив думку про те, що текст пов'язаний не лише з мовною системою, з одиниць якої він складається, а й з іншими текстами. Важливу роль у розробленні категорії інтертекстуальності на межі ХХ–ХХІ ст. відіграли праці Ю. Крістевої [6; 7], яка вперше ввела термін «інтертекстуальність» у науковий обіг, по-своєму прокоментувавши це поняття з погляду семіотики.

Інтертекст, що протягом тривалого часу був об'єктом літературознавчих досліджень, увагу мовознавців (І. Арнольд [1], Н. Кузьміна [8], Н. Фатєєва [15] та ін.) повернув не так давно. Н. Кондратенко, зокрема, зауважує, що в українській лінгвістиці інтертекстуальність почали тлумачити як текстову категорію лише на початку ХХІ ст. [5, с. 69]. Зусиллями таких вітчизняних мовознавців, як І. Колегаєва [4], науковець Н. Кондратенко [5], О. Переломова [9], О. Селіванова [10], Г. Сюта [12; 13; 14] та ін. сучасна текстологія збагатилася низкою праць, сконцентрованих навколо різних інтертекстем. У наукових пошуках лінгвістів знайшли відображення питання їх систематизації, аспектології, функційності тощо. Попри те, що «мовознавчі дослідження феномену інтертекстуальності базуються переважно на художніх текстах» [9, с. 3], творчість далеко не всіх відомих українських письменників потрапила в поле зору розробників проблеми.

Мета цієї статті полягає в описі контекстуальних «вкраплень», що ними насичена романістика П. Загребельного, творчий доробок якого поки що не досліджено у зв'язку з категорією інтертекстуальності. Основними завданнями наукової публікації є виявлення різнотипних інтертекстем у низці творів белетриста, їх класифікація, визначення стилістичних функцій та вивчення комунікативно-прагматичних особливостей інтертекстів як мовленнєвих ситуацій.

Літературна спадщина П. Загребельного – це багатий матеріал для дослідження в межах різних мовознавчих напрямів – стилістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної, комунікативної, прагматичної лінгвістик тощо. Усі вони, без сумніву, пов'язані

між собою поняттям тексту, авторська манера творення якого цікавить кожна науку відповідною специфікою, що слугує предметом спеціальних розвідок. Загалом художній текст П. Загребельного, на нашу думку, лінгвісти лише почали вивчати, а такі його структурно-семантичні складники, як інтертекстеми упорядковано не розглянуто в жодній праці, хоч вони є важливою ознакою ідіостилю письменника.

Відомо, що поняття інтертекстуальності науковці пояснюють не зовсім однаково. Як системотвірну категорію тексту розглядає його О. Переломова, називаючи інтертекстуальністю «різнобічний зв'язок тексту з іншими текстами за змістом, жанрово-стилістичними особливостями, структурою, формально-знаковим вираженням» [9, с. 8]. Це лаконічне визначення поширеного в художній літературі явища покладено нами в основу опису інтертекстем – одиниць, що є контекстуальними «вкрапленнями», або «вторинними текстами» (І. Колєгаєва [4, с.76]), у прозі П. Загребельного.

Розгляд численних контекстуальних «вкраплень», наявних у романах митця, вимагає передусім їх чіткої класифікації з опертям на методикку розподілу інтертекстем, апробовану в багатьох працях дослідників у зв'язку з художніми текстами інших письменників. Аналізуючи вторинні тексти, мовознавці зазвичай виділяють з-поміж них цитати, алюзії, ремінісценції, синтаксичні конструкції, міні-тексти – слова тощо. Такий підхід до типології інтертекстем не може слугувати універсальною моделлю їх систематизації. На нашу думку, невеликий за обсягом, але смислово значущий «чужий» текст, що є «вкрапленням» у пізніше написаний текст, можна кваліфікувати як цитату, оскільки, за словами Т. Смирнової, цитатою є «будь-яка форма текстового (мовного) переугуку» [11, с. 7].

Як відомо, цитатні «вкраплення» важко звести до спільного знаменника через те, що вони наділені комплексом ознак, кожна з яких може бути покладена в основу класифікації. На цьому наголошує Г. Сюта: цитати «різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням. Не однакові вони й із погляду збереження/трансформованості в метатексті первинної лексико-семантичної структури» [13, с. 83]. Розроблюючи критерії типології цитат у сучасному поетичному тексті, дослідниця виділила, зокрема, критерій формату їх відтворення й розподілила цитати у зв'язку з цією інтегрально-текстовою ознакою на такі різновиди: точні (графічно виділені, графічно невиділені), неточні (трансформо-

вані, редуковані, розбудовані), семантичні (алюзія, ремінісценція) [12, с. 11].

У белетристиці П. Загребельного найчастіше натрапляємо на точні та семантичні інтертекстеми-цитати. Ними пронизана вся проза письменника, однак під час уведення «чужих» текстів у різних творах автор використовує неоднакові форми їх відтворення. Точні цитати оформлено переважно за допомогою лапок відповідно до чинних норм правопису або з певними порушеннями правил пунктуації, наприклад: *Їздив, їздив, говорив, говорив, а що толку? Наш журнал «Перець» сміявся тоді з тої метушняви: «Як поїхав балабон на три тижні за кордон»* (2, с. 89); *...а сам (присидент) тайкома ждав тої описаної великим ліриком миті, «коли потяг у даль загуркоче»* (2, с. 10); *Кібець був хам і нікчема, але іноді в ньому проривався джентльмен, і він навіть умів робити компліменти. Як там співає Окуджава? «Давайте говорить друг другу компліменти...»* (1, с. 85) тощо. На відміну від інших творів, у романі «Добрий диявол» цитати виокремлено графічною розрядкою: *Бо треба бути найвикінченишим дурнем на світі, щоб півроку ходити до книгарні, дивитися на дівчину й не помічати. На 'дній нозі посеред кола кружляє звільна – і за мить легкий стрибок, і вже летить, летить як пух від уст Еола, то вигне стан свій, то зів'є і ніжкою об ніжку б'є... Вам, Вірочко, не в книгарні – вам балериною!* (3, с. 122); *...і скрізь Єлена. Сателітка. Якщо й подобається вона йому (Яковенкові), то хай це буде тільки для нього. Майнуло – й зникло. Как мимолетное виденье...* (3, с. 75) та ін. У романістиці П. Загребельного інколи спостерігаємо точно відтворені або неточні (трансформовані) «чужі» тексти, що графічно автором не виділені: *– Хто вас сюди пустив? – обурилася я. – Іскузьмі, Клавачко, человек проходит, как хозяин необъятной родины своей...* (1, с. 45); *Один великий поет сказав: дурень бачить зовсім не той стовп, який бачить розумний (у В. Блейка не «стовп», а «дерево»)* (2, с. 87) тощо.

Форма введення вторинного тексту, без сумніву, привертає увагу читача, який має ідентифікувати контекстуальне «вкраплення», згадати його автора (якщо його ім'я не вказано), твір, з якого взято цитату тощо. Однак текстотвірний потенціал інтертекстеми можна оцінити лише з огляду на її семантику та стилістичне навантаження. Семантично релевантними є ті цитати, що актуалізують не лише міжтекстовий зв'язок, а й неперервність культурного розвитку

людства. Насамперед до таких відносять прецедентні тексти (найчастіше біблійні цитати) – феномени світової й національної культури, що викристалізувалися в далекому минулому, є значущими для сучасників, не втрачуть своєї вагомості для прийдешніх поколінь. Цитати з Біблії та інших церковних книг виконують культуротвірну функцію переважно в історичних творах П. Загребельного. Глибоко філософським змістом наповнюють прецедентні тексти, зокрема, роман «Я, Богдан»: *Забули слова Спасителя: «Всякая кровь, проливаемая на земле, взыщется от рода сего»*. – Слова сі можна обернути й навспак, – *зауважив я (Богдан)*. – *Можє, то саме проти панства, яке їло людей, як у псалмоспівця: ядят люди моя в снідь хліба* (4, с. 32); *Славитимуть вони (Г. Сковорода і Т. Шевченко) найперше розум і дух: «Плоть нічтоже, но дух боготворить»* (4, с. 341); *Отож, бережітьєся, дітки. Як сказав апостол, духа не угашайте* (4, с. 223); *Знаєш же, як написано в святих книгах, Богдане. Вогонь і град, голод і смерть – все це створено для відомщення. І зуби звірів, і скорпіони, і змії, і меч...* (4, с. 504) та ін.

У сучасній прозі П. Загребельного переважають інтертекстеми, що апелюють до масової свідомості. Аналізуючи постмодерністський художній дискурс, Н. Кондратенко зауважує: «...тексти масової культури тимчасові, семантично порожні, проте вони характеризуються легкістю впізнавання та запам'ятовування, саме тому проблеми ідентифікації тут не постають» [5, с. 73]. Попри те, що П. Загребельного справедливо вважають майстром історичної прози, письменник ще в ранніх творах постійно експериментував, описуючи сьогодення радянських людей, а в похилому віці його погляди на «незалежне» українське суспільство легко вписалися як у модерністську, так і в постмодерністську літературні течії.

До специфічних засобів ідіостилю письменника пізнього періоду його творчості належать різнотипні інтертекстеми, вилучені із творів масової культури – естрадних пісень, художніх фільмів тощо. Наприклад: *Боже, Боже, Клавко, де ти, хто ти? «День и ночь кружится голова...» Керівна жінка, керівна жінка, кері...* (1, с. 68); *...а я (Клеопатра Січкара) тільки сміялася, у мене все було, як у пісні з кінофільму «Діамантова рука»: «А нам все равно, а нам все равно...»* (1, с. 57); *...меткий поетик виспівував: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек»* (2, с. 47); *Але яка ж пісня без баяна і які ж всесвітні протестації без ісламських терористів* (2, с. 182)

тощо. Такі й подібні контекстуальні «вкраплення» виконують переважно розпізнавальну, ігрову та експресивну функції.

Встановлення функційного статусу інтертекстами потребує звернення до проблеми виявлення комунікативно-прагматичного потенціалу вторинного тексту. На думку О. Переломової, одним із напрямів такого аналізу є теорія дискурсу [9, с. 8], адже текст – це зупинений дискурс. Автор художнього твору попередньо розроблює комунікативні стратегії впливу на реципієнтів, які по-своєму мають розшифрувати наміри адресанта, спираючись на власні знання і життєвий досвід. Саме пресупозиція читача уможлиблює успішне його спілкування з автором через посередництво художнього тексту, а відповідна оцінка тих чи тих ідіостилістем, прогнозована письменником, сприяє виникненню щодо них у свідомості адресатів індивідуальних прагматичних (комунікативних) смислів.

Наприклад, поєднання в одному контексті повісті «Гола душа» двох інтертекстем – фрагментів української народної пісні й естрадної пісні, яку виконує Маша Распутіна: *Яка жінка може знести таку занудливість? А я змушена була слухати і мовчки кивати. Тут уже не заспіваєш разом із хором Вільовки «Стороною дощик іде та все стороною», а зависеш слідом за отою навіженою співачкою: «Отпустите меня в Гималаи, отпустите меня навсегда, а не то – я завую, залаю, а не то я кого-нибудь съем!..»* (1, с. 105) може спричинитися до виникнення в читачів різних емоцій, низки прагматичних смислів: одні з них просто посміхнуться, інші задумуються, згадуючи ту співачку, молоде покоління краще знає масову культуру, а люди похилого віку зосередять більше уваги на мелодійності народної пісні тощо. Очевидним у зв'язку з цим контекстом є лише те, що за допомогою «чужих» текстів автор має намір передати внутрішнє вагання своєї героїні.

У художньому дискурсі П. Загребельного функції, характерні для текстів масової культури, почасти виконують і поетичні інтертексти (інколи графічно ніяк не виділені), ідентифікація яких стає причиною виникнення переважно негативних прагматичних смислів у свідомості тих читачів, які знають поезію, комунікативно «порожніми» вони є для адресатів, які не впізнали поетичні рядки. Наприклад: *О, скільки держав і народів оддали б усе, що мають, за такий демократичний дарунок! О, недаремно, ні, в степах ревли гармати і лялалась наша кров і падали брати...* (2, с. 184); – *Тече Дніпро*

в синє море, та не витікає, – вмить підхопив державну мисль претендент на Міністра (2, с. 85); ...найбільше ж крали вчорашні комсомольці, цей найактивніший, найдинамічніший, найпронозливіший складник «народу, що вгору йде» (2, с. 9) тощо.

Загалом комплексне дослідження художнього дискурсу П. Загребельного наразі потребує ширшого охоплення й деталізації тих текстотвірних одиниць, що репрезентують категорію інтертекстуальності, а також ідіостилістем, які є мовно-естетичними знаками української та світової культури й так само уможливають міжтекстову діалогічну взаємодію.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арнольд И. В.** Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И. В. Арнольд. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1999. – 443 с.
2. **Бахтин М. М.** Проблемы содержания, материала и формы в словесном творчестве / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – С. 6–71.
3. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. **Колегаева И. М.** Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – О. : Одесский гос. ун-т, 1991. – 122 с.
5. **Кондратенко Н. В.** Интертекстуальна номінація в модерністському і постмодерністському художньому тексті / Н. В. Кондратенко // Вісник Одеського нац. ун-ту : Сер. «Філологія». – О., 2013. – Т. 3. – Вип. 2 (6). – С. 69–74.
6. **Кристева Ю.** Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму [пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 2000. – С. 427–457.
7. **Кристева Ю.** Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева [пер. с фр.]. – М. : РОССПЕН, 2004. – 656 с.
8. **Кузьмина Н. А.** Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – [4-е изд.]. – М. : Ком Книга, 2007. – 272 с.

9. **Переломова О. С.** Інтертекстуальність в українському художньому дискурсі : структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / О. С. Переломова. – К., 2010. – 34 с.
10. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации : учеб. пособ. / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
11. **Смирнова Т. А.** Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени») : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Т. А. Смирнова. – М., 2005. – 20 с.
12. **Сюта Г.** Лінгвокогнітивні механізми цитації в сучасному поетичному тексті / Г. Сюта // Українська мова. – 2014. – № 1. – С. 9–22.
13. **Сюта Г.** Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. / Г. Сюта // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 82–92.
14. **Сюта Г.** Функції цитати в поетичному тексті : теоретичні та практичні аспекти / Г. Сюта // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 21–30.
15. **Фатеева Н. А.** Интертекст в мире текстов : контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. – М. : Ком Книга, 2007. – 280 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Загребельний Павло.** Гола душа / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 253 с.
2. **Загребельний Павло.** Стовпо-творіння ; Кавтаклізма / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 286 с.
3. **Загребельний Павло.** Твори : 6 т. / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 6. – 560 с.
4. **Загребельний Павло.** Я, Богдан / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 672 с.

Надійшла до редколегії 20.10.2015

**ОДНОСКЛАДНІ НОМІНАТИВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ
ЯК ВИРАЗНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВИ
РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО
«ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШЕГО»**

Проаналізовано стилістичні особливості односкладних та неповних речень у мові роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»; визначено структурні варіанти та показано їх функційні особливості в художньому тексті.

Ключові слова: односкладне речення, неповне речення, стилістичний синтаксис, називний уявлення, контекстуально неповні речення, еліптичні конструкції, риторичні питання.

Проанализированы стилистические особенности односоставных и неполных предложений в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого»; определены структурные варианты односоставных и неполных предложений и показаны их функциональные особенности в художественном тексте.

Ключевые слова: односоставное предложение, неполное предложение, стилистический синтаксис, именительный представления, контекстуально неполные предложения, эллиптические конструкции, риторические вопросы.

The article deals with the stylistic peculiarities of mononuclear and incomplete sentences in the novel by Lina Kostenko “The notes by one mad man”. The structural variants of mononuclear and incomplete sentences are defined, and their functional key elements of literary text are identified.

Keywords: mononuclear sentence, incomplete sentence, stylistic syntax, nominative submission, contextual incomplete sentence, elliptical constructions, rhetorical questions.

Односкладні та неповні побудови належать до синтаксичних одиниць, які відіграють важливу роль у стилістичній будові висловлення. Проте їхня стилістична ефективність і вагомість не в усіх випадках однакова – емоційно-експресивні відтінки, що виражаються і підкреслюються цими структурами, дуже різноманітні.

Стилістичні властивості мови в її синтаксичній будові були предметом уваги багатьох вітчизняних мовознавців. У працях дослідників висвітлено такі питання стилістичного синтаксису, як виявлення різноманітних відтінків у засобах вираження членів речення, у способах синтаксичного зв'язку, в ускладнених конструкціях, розглянуто стилістичні властивості прямої мови, конструкцій періодичного

характеру, подано стилістичний аналіз порядку слів у реченні, стилістичну характеристику будови контексту і контекстуальних зв'язків між його частинами тощо. Серед досліджень, що з'явилися в останні десятиріччя, можна виділити «Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози» І. Дегтярьової [2], «Стилістичний синтаксис прози Павла Загребельного» Н. Прокопенко [6], «Мовні засоби реалізації експресивності на синтаксичному рівні в текстах сучасного пресового репортажу» О. Бикової [1], «Відтворення засобів експресивного синтаксису іспанської мови в українському перекладі» О. Омельченко [4] тощо.

Метою нашої статті є аналіз стилістичних особливостей односкладних та неповних речень у мові роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», оскільки ці структури, як відомо, у стилістичному плані є виразно самобутніми.

За визначенням авторів «Сучасної української літературної мови» під редакцією академіка І. К. Білодіда, односкладними реченнями є такі речення «з одним головним членом, які для вияву повноти і своєрідного характеру свого змісту не потребують поповнення другим головним членом» [7, с. 232]. Неповне речення – це «синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови (один чи кілька членів речення) не вимовляється і в той же час фіксується свідомістю, є зрозумілою» [7, с. 262]. Односкладні та неповні речення викликають інтерес не лише як структурні різновиди речення, а і як яскраві засоби стилістичного синтаксису. Варто зазначити, що їхня своєрідність розкривається «лише на тлі більшого або меншого контекстуального цілого» [8, с. 348].

У видавничій анотації до прозового роману видатної письменниці України Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» зазначено, що за жанровою стилістикою – це «насичений мікс художньої літератури, внутрішніх щоденників, сучасного літописання і публіцистики». На наш погляд, саме таким «міксом» зумовлено визначальні риси мови роману – розповідь від першої особи, насиченість розповідними реченнями, широке використання конструкцій із непрямою мовою, риторичних питань та окличних речень, наявність датувань тощо. Текст роману насичений простими, часто неускладненими реченнями: *Знову клекочуть вулиці. Знову пливуть транспаранти над головами. Знову намети накочуються на Майдан, як брезентові хвилі прибою. Але влада знайшла спосіб покласти*

цьому край. Перекрили рух. Нагнали техніки. Обгородилися зеленим щитом парканів. Починається реконструкція Майдану. Риють глибочезний котлован [3, с. 77]. Такі типи речень посилюють динаміку розповіді, передають мінливість подій, «рухають» зображуване.

Односкладні та неповні речення посідають у тексті роману провідне місце. Взаємодіючи між собою та з іншими побудовами, вони створюють певний стилістичний колорит: *Туман. Хляпа. Ворона сидить на дереві і страшенно регоче. Мабуть, розповідає своєму ворону, як поцупила у бомжа иматочок сиру* [3, с. 67]; *Відпустка, відпочиваю. Не пишеться й не читається. Набрал на комп'ютері два абзаци і хилить в сон. Розумію тепер, що таке сієста у південних народів. Сонце пряжить, все завмирає. Переждати зеніт. Двісті років не було такої спеки* [3, с. 304].

Широко представлені в мові роману односкладні номінативні речення. Маючи в основному граматичне значення теперішнього часу і займаючи початкове місце в контексті, вони, як правило, констатують існування певного факту дійсності: *22 грудня. Найкоротший день року. І найдовша ніч* [3, с. 40]; *21 лютого. Міжнародний День рідної мови* [3, с. 268].

Виразним засобом експресивного синтаксису мови роману Ліни Костенко є називний уявлення – «іменник у називному відмінку або словосполучення з іменником у ролі стрижневого слова (інколи з кількісним числівником у ролі головного слова), якому властива інтонаційна незалежність і який називає предмет наступного висловлення або думки – з метою його виділення, підкреслення, привернення до нього уваги» [5, с. 88]: *Десятий день війни. Переможні кадри військової хроніки. За добу на Багдад було здійснено безліч вильотів, скинуто бомби й ракети з лазерним наведенням. Коаліція бомбила священне для мусульман місто Кіркук. Басрі загрожує епідемія холери. Іракський міністр інформації повісився. Від бронзового Хусейна залишилася тільки його ліва нога* [3, с. 278]; *13 листопада. День сліпих. Моя теця читала без окулярів. Мій батько лише недавно звернувся до окуліста. Ні я, ні дружина на зір не скаржимося. А наш малий вже потребує корекції зору. Йому вже лікар прописав окуляри. Єдине, чим його можна умовити їх носити, це те, що в окулярах він схожий на Гаррі Поттера...* [3, с. 249]. Речення, розташовані постпозиційно до односкладного номінативного, тематично пов'язані з останнім і викликають у свідомості читача

асоціації з темою висловлювання. Як видно з наведених прикладів, найпродуктивнішою моделлю називного уявлення в романі є сегменти, які вводять читача в ситуацію інформування про події, що відбуваються навколо головного героя-оповідача: *25 січня. Тетянин день. Якби мою дружину звали Тетяною, я мав би підстави її поцілувати. Інших підстав у мене, схоже, нема* [3, с. 73]; *Новий скандал, наразі дипломатичний. Напився працівник посольства, високодостойний репрезентант України – колись один такий упав під стіл у Канаді, тепер відзначився в Польщі. Затриманий у нетверезому стані за кермом, вчинив опір поліції, а доправлений у відділок, беешкетував ще й там* [3, с. 307].

Свою типову функцію – створення статичних описів – номінативні речення в романі виконують зрідка: *Рік Змії, зміїні сюжети* [3, с. 82]; *Вишукана революція, толерантна* [3, с. 402].

Неповні речення в романі є одним із найпоширеніших структурних типів. Серед них чітко окреслюються контекстуально неповні та еліптичні конструкції, які автор уживає під час статичних та динамічних описів, з метою передачі швидкої зміни явищ, предметів, локальних, темпоральних характеристик: *У Європі нечувані повені. В Китаї снігові бурі* [3, с. 71]; *Зроду не чув, щоб метелики мігрували. Птахи. Люди. А щоб метелики?!* [3, с. 72]; *У Києві дощ, шість градусів вище нуля. В Англії коров'яча інквізиція, корів уже спляють напалмом* [3, с. 73].

Особливістю роману є неповні речення контекстуального різновиду, уживання яких зумовлено однією з жанрових особливостей роману – документальністю мовлення, властивою щоденникам: *Перебрав у пам'яті всіх евентуальних її адораторів...* [3, с. 122]; *Наслухався в тому Центрі усіляких див»* [3, с. 146]; *Пішов з дому, на сказав, куди* [3, с. 146]; *Ходив з малим на Хрещатик* [3, с. 149]; *Відпочивав з родиною на Гаваях* [3, с. 217].

Загальною особливістю неповних речень є те, що вони, тісно пов'язуючись із попередньою реплікою, передають певну констатацію. У мові роману ці констатації дають читачеві чітке уявлення про ставлення героя до тієї чи тієї особи, події, факту, викладених вище: *Колони діло хороше, скрізь є колони, але скрізь їх вивершує якась адекватна постать. У Барселоні – Колумб. У Торуні – Коперник. У Петербурзі – янгол з хрестом. У Варшаві на колоні Зигмунда – король Зигмунд. У Парижі Вандомська колона з Наполеоном. У Лондоні на Трафальгарській площі – адмірал Нельсон. А у нас хто? Лялечка.*

Статуетка. Збаналізований образ України [3, с. 231–232]; Розхотілося говорити. Увімкнув новини, а воно те ж саме й те ж саме. Нові двері у старі гробниці. Нові гробниці у старі двері [3, с. 223].

Неповні речення роману часто є складовими риторичних запитань. За допомогою таких запитань читач з'ясовує важливу для себе інформацію, вони стають продовженням асоціативного ряду до думки, висловленої раніше, і, як правило, спонукають читача до роздумів: *З дружнім візитом прибув президент Росії – для участі у параді на честь визволення України від фашистських загарбників. Воно то так, але військовий парад за три дні до виборів?! [3, с. 381]; Маємо трьох президентів, і не маємо жодного. Сьогодні складає присягу один, завтра оголошують іншого. Отже, він теж складатиме присягу? На якій Святій книзі і де? У тому ж парламенті чи в концертному залі палацу «Україна»?! [3, с. 398].* Подекуди подібні конструкції носять викривальний характер: *Четверта річниця загибелі Гонгадзе. Вже четверта! Європарламент закликає українську владу знайти убивць. Якщо досі не знайшла, то чи й шукала? [3, с. 367].*

Синтаксичній організації мови роману властива тісна взаємодія речень односкладних номінативних та речень неповних: *У Бразилії карнавал. Феєрія музики й пристрасті. У Венеції теж карнавал. Маски білі, містичні, як з потойбічного світу [3, с. 76].* У подібних структурах «суха» констатація фактів, виражена неповними реченнями, органічно поєднується з односкладними номінативними реченнями. Таке поєднання суворої життєвої конкретики неповних еліптичних речень роману з емоційно насиченою стилістикою одночленних описових справляє особливий ефект – розповідь не лише проникає у свідомість читача, а й торкається потаємних глибин людської душі, викликає певні поетичні асоціації, подекуди філософські роздуми.

Отже, мова роману «Записки українського самашедшого» насичена синтаксичними конструкціями різного характеру. Провідне місце серед них займають односкладні та неповні речення. Завдяки використанню саме цих різновидів речень автор досягає своєї мети – розкрити описуваний період життя без жодних прикрас, правдиво зобразити дійсність з усіма її недоліками та виразками. Через цікаве поєднання речень неповних та односкладних, через уведення їх до складу риторичних запитань та окликів, Ліна Костенко без використання серйозних художніх прийомів не лише висвітлює хронологію подій певного часового відрізка, а й змушує читача осмислити

події сучасності, прагне передати власний душевний біль за рідну країну.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бикова О. М.** Мовні засоби реалізації експресивності на синтаксичному рівні в текстах сучасного пресового репортажу / О. М. Бикова // Держава та регіони. Соціальні комунікації : наук.-вироб. журн. – 2013. – № 2. – С. 59–64.
2. **Дегтярьова І.** Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози / І. Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.
3. **Костенко Л.** Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БАБА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 416 с.
4. **Омельченко О.** Відтворення засобів експресивного синтаксису іспанської мови в українському перекладі (на матеріалі творів Г. Гарсія Маркеса) / О. Омельченко // Мовні і концептуальні картини світу: наукове видання : збірник / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – 2013. – Вип. 46 (3). – С. 88–97.
5. **Попов А. С.** Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 256–276.
6. **Прокопенко Н.** Стилістичний синтаксис прози Павла Загребельного / Н. Прокопенко // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Суми : Сумський держ. ун-т, 2014. – С. 200–202.
7. **Сучасна українська літературна мова : Синтаксис** / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
8. **Сучасна українська літературна мова : Стилістика** / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.

Надійшла до редколегії 23.09.2015

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СЛІВ-СИМВОЛІВ У МОВОТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

З'ясовано семантику та особливості функціонування оказіональних лексем, сконструйованих від таких фольклорних слів-символів, як *сонце, небо, зоря, грім, змія, собака, птах, голуб, орел, шлях* тощо, у творах письменників Дніпропетровщини.

Ключові слова: слово-символ, оказіоналізм, індивідуально-авторська лексема, мовотворчість, структура лексичного значення, сема.

Определена семантика и особенности функционирования окказиональных лексем, образованных от таких фольклорных слов-символов, как *солнце, небо, звезда, гром, змея, собака, птица, голубь, орел, дорога* и других, в произведениях писателей Днепропетровщины.

Ключевые слова: слово-символ, окказионализм, индивидуально-авторская лексема, речевое творчество, структура лексического значения, семантический маркер.

The article is devoted to the semantic and stylistic phenomena of author-individual lexical items, derived from such folk symbols as *sun, sky, star, thunder, snake, dog, bird, dove, eagle, road* etc. Thus, these lexical items are used in the works by Dnipropetrovsk writers.

Keywords: word-symbol, occasionalism, author-individual lexical item, speech forming model, lexical semantic definition, sema.

Письменники Дніпропетровщини, як і всі українські митці, черпають натхнення у фольклорі. Дослідження їхніх поетичних творів виявляє значну кількість оказіоналізмів, сконструйованих шляхом творчого використання поширених у мові фольклору художніх образів. «У період складання національних літератур фольклор відіграє велику роль у формуванні народності літератури не тільки в силу специфіки його форми, поезики чи конкретного змісту, скільки внаслідок того, що він являє собою основну сферу вияву світоглядних, ідейно-естетичних уявлень народу» [6, с. 129]. Слова-символи, що функціонують у мові фольклору та художньої літератури, продовжують привертати увагу сучасних лінгвістів, зокрема таких, як С. Єрмоленко [1], Г. Пустовіт [4], В. Кононенко [3] та ін. Дослідники наголошують, що часте звернення до символічних образів зумовлено

вічними темами добра і зла, життя і смерті, зображення природи, осмислення Всесвіту і місця в ньому людини. «Звертаючись до цих тем, автори часто перебувають у полоні тих опорних слів-образів, які міцно вкоренилися у мовно-поетичну практику. *Небо, сонце, зоря, обрій, мрія, думка, душа, серце, сльоза, очі, вуста, печаль, радість, камінь, крило* – це звичний арсенал, яким традиційно послуговується українська поезія» [4, с. 174]. З об'єктивних причин малодослідженими залишаються слова-символи, використані в оказіональній деривації письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельною базою для виявлення інновацій стали поезії С. Бурлакова, І. Данилюка, М. Дяченка, Ю. Кириченка, Ю. Кібця, В. Коржа, Ю. Купіч, Н. Нікуліної, Г. Світличної, В. Сіренка, І. Сокульського, Лесі Степовички, М. Чхана.

Метою статті є аналіз оказіоналізмів, сконструйованих на основі фольклорних слів-символів. *Завдання* роботи, мотивовані поставленою метою, передбачають з'ясування семантики та функційних особливостей індивідуально-авторських лексем.

Слова-символи, презентовані в мовотворчості письменників Дніпропетровщини, належать до космогонічних, анімалістичних, флористичних назв, а також номінацій явищ природи. Особливе місце посідають неолексеми з астрономічним компонентом. «Загалом космогонічній лексиці притаманна образність та стилістична маркованість, унаслідок чого такі лексеми покликані романтизувати, емоційно забарвити художній текст» [2, с. 7].

Утворюючи оказіоналізми на основі космоніма *сонце*, письменники Дніпропетровщини часто актуалізують у структурі його лексичного значення сему 'те, що є джерелом життя, втіхи, радості': *Із Нігерії, із Туреччини / Журавлі до Дніпра летять, / Сонцезолотом шлях заклечаний – Тільки крилечка лопотять* (8, с. 65); *Прелюд життя осонцений до краю, / – О, як він душу сповнює ущерть!* (17, с. 67); *Даленіє років дорога, / а над далеччю – сонцебриз!* (20, с. 323). Безафіксний новотвір *сонцебриз* зберігає переносне значення твірного прикметника *сонцебризний* 'радість, натхнення, наповнення щастям' [5, с. 459]. Новотвором *сонячнолика* Ю. Кириченко підкреслює шанобливе ставлення до видатної оперної співачки Соломії Крушельницької, яка, наче сонце, зігрівала душі слухачів по всьому світу: *Пісня крилатить степів сиві гони, / Голосу ніжить красу. / Світу*

всьому петербурзькі гастролі / Скажуть, яка ж бо ти є! / Слов'яночола, **сонячнолика**, / Щедра, як сад восени (5, с. 61).

Із приходом християнства люди побачили в сонці відблиск Божого лику, а Христа почали називати Сонцем Правди або просто Сонцем, адже Він несе людям світло. Саме про внутрішнє, духовне світло йдеться в рядках із поезій В. Коржа: *Тривога має **світло-дарити**, / жити гідністю серця* (10, с. 18); *Ми **світлотворці**, вороги п'їтьми* (11, с. 83). За словами М. Дяченка, письменники є такими собі «сонцепомагаями», здатними додавати світла на темні сторони життя: *Поет – це вічний **сонцепомагай*** (3, с. 63). Наголосити на здатності слова просвітлювати людські душі, спрямовувати їх на правильний життєвий шлях також покликаний абстрактний іменник *сонцевість*, утворений Г. Світличною: *Саду мого вищає небо, / Глибшає в слові **сонцевості** море* (18, с. 68). Водночас іменники *темрява*, *ніч*, *туман* виступають своєрідними синонімами зла, неправди: *Не туманною відлигою, а глибинним духом нації / озивався **сонцекнигами** вільний дух в часи стагнації* (9, с. 537). Отже, сонце як символ знання, справедливості, милосердя, переможця неправди і всілякого зла посідає важливе місце в мовотворчості письменників Дніпропетровщини.

У текстах дніпропетровських майстрів слова поширеними є оказіональні лексеми, утворені від основи *зор(я)*, що найчастіше постає в образі путівника: *Їм в спадщину залишимо скарби сердець, / які вела у вир доби **первозоря** братання негасима* (12, с. 19); *Нам нелегко нести свою **волю-зорю** на раменах, / адже є ще совки, і у раба ще раб вироста* (19, с. 59); *Я й досі вірю у **незрадь-зорю*** (6, с. 330). Наступною новацією М. Чхан окреслив творчий здобуток Олексія Максимовича Пешкова, більш відомого під псевдонімом Максим Горький: *Над роками гінними, **зоряноколосними** / Сяйно посміхається Олексій Максимович* (22, с. 24). Порівнявши доробок митця з безмежною кількістю зірок та колосків, М. Чхан підкреслив не лише чисельність творів, а й відзначив їхню здатність тамувати душевний голод. Оказіоналізм *зорецвітність* використано для створення контрасту, він символізує чисте небо над головою та спокій у душі: *Од чорних орд мене вберіг в негоду, / од гроз – на **зорецвітність** чистоти...* (12, с. 87).

Письменники Дніпропетровщини часто звертаються до слів-символів *грім*, *гроза*. Актуалізуючи сему 'гучність', автори надають образам звукового обрамлення: *В зіницях неба квітне юний птах, /*

Вночі Самара грімкотливо скресла (18, с. 205); *Батир трима повіддя міцно, / переганя світанну мить, / громокопитно передмістя / луною лету стугонить* (12, с. 51). За допомогою останнього оказіоналізма В. Корж характеризує численні звуки, що супроводжують прихід нового дня. Неолексема *грозотонно*, незважаючи на семантику словосполучення, від якого вона походить, набуває в контексті значення ‘зримо, відчутно оновлюючи все на своєму шляху’: *Наша днина грозотонно йде / по планеті ствердними боями* (12, с. 34). Інколи письменники-дніпропетровчани актуалізують у семантичній структурі лексичного значення іменників *грім* і *гроза* семи ‘лихо’, ‘небезпека’: *Крилатий вершник на коні / летить туди, де клич борні, / проходять хмари громовиті – проходять неможливі дні...* (9, с. 523); *Ще чорно не кишать невільників базари, / Дитинний край ще вкрай не згрозів, / Та блискавка очей кривавого Пізарро / пройма дрімотні нетрі островів* (9, с. 549) тощо.

Дуже часто автори поєднують в одній неолексемі назви природних явищ із назвами соматичних понять: *Ведуть на смерть діда, громоокого діда, / піл за конвоїрами чорний, як сажка, / поки дід до шибениці дійде, / Його погляд суровий людям слово скаже* (12, с. 74). Віктор Корж порівнює грім – передвісник бурі – та погляд старого, що здатен викликати хвилю нових повстань проти режиму. Оказіоналізми *грозочолий* і *громобровий* допомагають точно та лаконічно передати картину назрівання змін у суспільному житті: *Народе, непорушна твоя спільність, / вона гартує пролетарську пильність, / здоров'я світу в грозочолих днях* (12, с. 14); *І радісно, і болісно, й крамольно / Повірити у день, що громобров* (5, с. 91). Поєднуючи лексему *грім*, *громовиця* з назвами здобутків людської праці, автори підкреслюють улучність, силу таких здобутків: *Була в мого товариша рушниця-розлучниця, / воронованої криці громовиця-влучниця* (11, с. 146); *На крилоньках не втома, лиш – весна, / В зіницях – радість щиро-голосна. / І він звучить – у солов'їнім свисті, / У скриці-громовиці, у намисті / На шиї у коханої, в устах / Що гордоюні, як у небі птах* (6, с. 176); *Добрячий трапивсь Гончару заміс, / Він зодчим став «Собору», грім-роману!* (8, с. 339). Справді, роман «Собор» Олеся Гончара вважають романом-попередженням загрозливого наростання тенденцій моральної деградації суспільства в середині 1960-х років. Своїм твором автор викриває такі негативні явища, як пустодзвонство, кар'єризм, нехтування мораллю.

Творячи okazіоналізми, письменники Дніпропетровщини часто використовують концепт «небо», який у більшості мов позначає одночасно світ хмар і сузір'їв, місце перебування богів чи Бога і Його «небесного війська», а також Рай, куди потрапляють душі обраних людей. Небо асоціюють із чимось високим, безмежним, і водночас наділеним незвичайною силою. Це і породжує експресію ліризму: *Зозулин голос за горбом потух, / Вже прозелень втяглась у **небовисся**...* (4, с. 73); *Стену-небес перелого / Світло нових долин* (20, с. 323); *І неймовірний **неботрус** / примари хмар жбурляв над нами* (13, с. 53). Уявлення про небо як престол Божий стає підґрунтям для створення таких лексичних новацій: *В світі неприхильному й складному / **Небокрило** не мені одному. / Хоча й повезло мені, одначе: Несу в дзьобі слово **небозряче**...* (4, с. 95). Значною образністю вирізняється прислівник *небокрило*, утворений поєднанням двох слів-символів *небо* і *крило*. Крило як символ святості, поезії, життя, любові, духовного злету, а також захисту міцно закріпилося в культурній свідомості. Отже, небо не лише надихає поета, дарує йому силу для нових звершень, а й захищає. Саме завдяки Божому ведінню та заступництву автор здатен виконувати своє призначення – «нести слово *небозряче*» – а не бути «сліпим вождем сліпців». Здатність вести за собою відображено і в такому фрагменті: *Ні! Безсмертна душа на псявір має **триста шаблюк**, / На шляхах **небокрилих** – Орел і Орленко, й Орлюк* (5, с. 86). Письменник наголошує на тому, що загиблі воїни своїми героїчними подвигами надихають на подальшу боротьбу численних побратимів.

Особливу увагу дніпропетровські письменники приділяють символу «весна». Наприклад, Н. Нікуліна уособлює її в образі Лади – богині родючості й кохання у слов'янській міфології: *Ці свавільні вогні, як торкнеш, обпікають долоні, / І парують поля, як жертovníки **Лади-весни*** (16, с. 53). За повір'ями, ця богиня наповнювала світ теплом, добротою і любов'ю, її кохання відверте і чисте, жодним чином не пов'язане з плотськими втіхами. Саме про таке кохання йдеться в рядках із поезії М. Дяченка: – *Куди ти, серце, мчиш? В яку весну **весненну**? – В любов, поете...* (3, с. 136). До чистоти помислів апелює і такий okazіоналізм: *Мій друже, довіра дітей **весноока** / хай більше не зна ні пожеж, ні руїн* (11, с. 47). Неолексема *весноока* влучно характеризує дитинність світосприйняття, бажання бачити все в рожевому світлі. Також образ весни постає як традиційний символ

змін, оновлення: *І зазимків, і гроз – всього було, / топтали орди нескориму вроду. / Та зводилось розвеснене чоло – чоло високе гідності народу* (15, с. 20). Метафора *розвеснене чоло* допомагає авторці зобразити тяжку, але сповнену надією долю українців. Скільки б страждань не випало на долю українського народу, він не хилився перед негараздами, падав, потім підводився і з високо піднесеною головою йшов уперед, торуючи шлях до світлого майбутнього. Образ весни асоціюється з розквітом життєвих сил, вступаючи в антонімічні відношення з такими поняттями як ‘старіння, занепад’: *Бо, як завжди, не віриться у «пізно», / А віриться в грядущий травень-сад* (17, с. 107).

Лексеми на позначення першого весняного місяця також служать твірною основою для конструювання оказіональних прислівників: *Світ, наче кадр, над чорним рваним краєм – І юність березнево не зроста, / І старість крихкозуба не вмирає* (22, с. 11); *Як березне сьогодні на душі! / Як ніжно розмовляють комиші / над роздунай-весняною водою* (3, с. 60). Неолексема *березнево* під впливом контексту набуває значення ‘з новою силою, потужно’. Для належного розуміння другої новації М. Дяченко використовує вдале порівняння: як повесні Дунай виходить із своїх берегів, так і переповнене серце поета жадає поділитися своїми переживаннями.

Дніпропетровські письменники широко обігрують у своїй творчості анімалістичні символи. Особливо поширеним є образ-символ змії (гадюки), що, спираючись на міфологічні, релігійні та фольклорні витоки, набув різноманітних природжень смислу. Цей плазун символізує кругообіг явищ у природі, інтуїцію, мудрість, зцілення, але водночас гадюка виступає символом зла, підступності, лукавства тощо. Наші земляки здебільшого актуалізують негативний компонент у структурі лексичного значення іменника *змія*, уживаючи новотвори із викривальною метою: *Їх голіруч не взять – пофарбувались, / В змійножалі кодро згуртувались... / В парламенті, в облраді, в чагарі – Ті, що колись ТОВАРИЩАМИ звались* (5, с. 75); *Міг спинити рукою турецьку згадючену кулю...* (22, с. 44). Дієприкметник *згадючений* набуває в контексті значення ‘підступний’ завдяки актуалізації периферійної семи, що властива твірному прикметнику *гадючий* – ‘віроломний’. Здатність плазунів міняти шкіру стала основою для створення такої новації: *Хтось зігріється. Хтось ... погріє / змієшкірі холодні руки* (15, с. 95). Таким чином Н. Нікуліна створює образ людини, здатної повсякчас змінюватися задля власної вигоди.

Думка про те, що різних людей, незважаючи на ритм і спосіб їхнього життя, чекає однаковий кінець, звучить у рядках: *Хто летів стрілою, хто в пилу гадючив, / Все те прахом стало мирним і родючим* (22, с. 54). У наведеному уривку М. Чхан порівнює активних людей, які стрімко просуваються до поставлених цілей, із пасивними, нецікавими особистостями, які витрачають свій час на копирсання в маловажних речах. Отже, оказіоналізм *гадючити* несе в собі значний прагматичний заряд. Створюючи метафору *вогнеголові змії*, Н. Нікуліна зображує змучену, «закривавлену» душу творчої особистості, яка навіть не в змозі виплакати свій біль: *Іржаві плями... / І сльоза не змиє. / Куди повзуть вогнеголові змії? / Куди нас хилить вагота вериг?* (15, с. 41). На відміну від релігійних фанатиків, які використовували вериги (залізні ланцюги) з метою самокатування, письменники роз'ятрюють своє серце роздумами про несправедливість буття.

Імовірно, собака – перша приручена тварина, що стала постійним супутником людини. Собака втілює такі риси як вірність, хоробрість, щирість. Вона є символом захисту і самопожертви. Саме ці слова на позначення щирості та відданості актуалізує Ю. Купіч, творячи оказіоналізм: *Я давно не пестила людей любовно-собачими очима* (14, с. 48). Зміну традиційної семантики іменника *собака* демонструє Н. Нікуліна: *Ви хтіли пособачити його, / а він не дався, він лишився вовком. / Вовк дивиться у ліс – це клич природи, / це генів гук, який не заглушити / Кублом затишним чи єством поживним* (15, с. 55). Новотвір *пособачити* набуває негативного забарвлення, передаючи значення ‘зробити пристосуванцем’. Лексема *вовк* в аналізованому прикладі символізує волелюбність, нездатність іти на компроміси заради власної вигоди. У поезії Ю. Кириченка ця тварина, навпаки, є втіленням жорстокості та безпринципності: *Вовколуди бредуть по Україні – Ні сердець, ні душі, ні очей...* (5, с. 66).

Особливе місце в поезії дніпропетровських письменників посідає образ птаха – символу людської душі, посередника між небом і людьми. Саме на таку інтерпретацію цього символу натрапляємо в поезії Ю. Кириченка: *Віднині не знатиме болю / Поетова птаха-душа. / Сполоха з черниченьки-гілки / Пташат, котрих звать – снігурі... / Вуста його мовлять: «Кохаю...», / Калині, леваді, росі, / Дніпру і стежині-розмаю / У їх незбагненній красі* (5, с. 72). Автор демонструє картину переродження свідомості митця, який у своїй творчості

припинив звертатися до трагічних тем, що постають у червоночорному, траурному кольорі (*черниченька-гілка і снігурі*), звернувшись до одвічних тем кохання і краси природи. У мовотворчості Ю. Кириченка символ *птаха* мислиться і як реакція душі на довкілля, і як відображення внутрішнього світу людини, її почуттів, емоцій, переживань: *І личком, і птаховдачею / Вона – непролитий щем... / Доки ж вам бути незрячою / Під чужинським дощем?* (6, с. 181). Абстрактний іменник *птаховдача* влучно характеризує внутрішній стан ліричної героїні, якій притаманне відчуття неспокою, тривоги, непевності в завтрашньому дні. А складений новотвір *птаха-рука* створює образ героя, неспроможного на підлість чи образу: *Між нами – дорога в розлуки. / Між нами – дорога в печаль. / Візьми мою птаху-руку – В довіру з нею причаль* (7, с. 349).

Кілька індивідуально-авторських лексем конструюють письменники Дніпропетровщини від іменника *орел*. Створюючи дієслівну новацію *орлитися*, С. Бурлаков актуалізує в семантиці твірного іменника такі семи, як 'сміливість, волелюбство, гордість', адже саме з цими якостями орли асоціюються в народі: *Вони, мов квіт калиновий, змогли / У днях залишитись, / Покиль народ орлиться, / Покиль дороги в'юняться земні* (4, с. 41). В образі орла постає людина нового часу, діяч, який своє життя присвятив служінню народу: *Я не люблю приспівок бадьористих – душа у них якась таки не та, / заграй смутної, орле-бандуристе, / нехай у нім нам воля засвіта* (15, с. 27). Творячи прикметник *крилоорлий*, М. Чхан акцентує увагу на величному розкриллі птаха, за допомогою чого підкреслює просторість рідного степу: *І куди летиш ти, крилоорлий, / На вітрилах стиглого тепла? / Степе мій, як світ зорі, просторий, / Ти в мені до грудочки й стебла!* (22, с. 21).

Для створення оригінальних новацій письменники послуговуються також іншими орнітонімами, наприклад: *Міцно обіймалися воїни і ратаї, небо переголублене згукувалось в сизарях...* (10, с. 12). Автор описує небо, сповнене голубами, а оскільки ці птахи є символом миру, то, вочевидь, В. Корж створює метафоричний образ саме мирного неба над головою.

Конструюючи оказіоналізми на основі флористичних реалій, письменники Придніпров'я найчастіше використовують лексему *полин* – символ печалі, гіркої людської долі, наприклад: *А у душі полин-відчай і думка скоромовкою* (14, с. 25); *Ось мати йде...*

Полин-долиною / Я до турбот її навстріч (1, с. 19). Іменник *долина* в останньому юкстапозиті вжито для зображення масштабності повоєнної скорботи матерів. А ще *полин* символізує пам'ять про рідну землю, тугу за Батьківщиною, бо гірко на серці в того, хто, потрапивши на чужину, повертатися до рідного краю може лише в думках: *Горить на наших чолах непогора. / З шоломів мрій полин-росу п'ємо* (5, с. 114). Ліричний настрій породжує також образ матері, побудований на поєднанні слів-символів *полин* і *шипшина*: *Мамо моя, інститутська, англійщина, / філологічним навчена істинам... / Мамо моя, городська крєдєшинова, / квітко моя, полиново-шипшинова* (21, с. 15). У слов'янських народів *шипшина* символізувала не лише красу, молодість, ласку, а й чоловічу міцність (через свою озброєність шипами). Отже, в образі цієї жінки переплелися такі риси, як тендітність, врода, ніжність, а також гіркота втрати і міцність духу, що допомогла їй після раптової смерті чоловіка самотужки виховати доньку.

Високим прагматичним потенціалом наділено оказіоналізми, утворені від поширеного у фольклорі образу-символу *дорога*, що зазвичай уживають зі значенням 'життєвий шлях': *Нажилась поруч нищих людців, / Натопталась стежок-манівців* (5, с. 89). Письменник Ю. Кириченко нагадує читачеві біблійну істину про те, що погані товариства розбещують добру вдачу, тому потрібно з обережністю вибирати собі оточення, аби не збитися на манівці. У поезії: *Ні, нема чого тому скорбіти, / Хто за мить тяжіння переміг, – Хлорофіл виходить на орбіту, / На пустельність злу новодоріг* (22, с. 43) – М. Чхан підштовхує реципієнта до думки про те, що шлях першовідкривачів рідко буває легким, часто їх чекає непорозуміння з боку оточення, ворожість заздрісників, самотність. Але автор також і підбадьорює, закликаючи рухатися вперед до нових відкриттів і перемог. Від зупинки на півдорозі застерігає Ю. Кібець: *Родились рано ми для далей необ'їжджених, / Та кращі збилися із нас на шлях невдач. / Ми діти півдоріг. Ім'я нам – півдоріжжя! / За це ось і пробач!* (8, с. 538). Іменник *півдоріжжя* передає гіркоту почуттів, що виникає через незакінченість справи свого життя. Новотвір змушує адресата задуматися над якомога повнішою реалізацією свого потенціалу, аби потім не сумувати з приводу безцільно згаяних років.

Отже, говорячи про народнопоетичні ознаки у творчості будь-якого письменника, відзначимо, що фольклор виступає не лише

потужним засобом вираження ідейно-художнього задуму автора, а й одним із найдієвіших способів донесення його до читача. Перспективними в руслі окресленої проблеми вбачаємо дослідження численних соматичних слів-символів у мовотворчості письменників Дніпропетровщини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 430 с.
2. **Ковалевська Т. Ю.** Стилiстичний потенціал космічних назв в українській поезії ХІХ–ХХ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Т. Ю. Ковалевська. – Дніпропетровськ, 1994. – 19 с.
3. **Кононенко В. І.** Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
4. **Пустовіт Л. О.** Мова поезії 50–80-х років / Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта // Uniwersytet Opolski / red. S. Jermolenko. – Instytut Filologii Polskiej. – Opole, 1999. – S. 169–183.
5. **Словник української мови** : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 9. – 918 с.
6. **Яценко М.** На рубежі літературних епох / М. Яценко. – К. : Наук. думка, 1977. – 280 с.

ДЖЕРЕЛА

1. **Бурлаков С. Р.** Зустрічний рух : поезії / С. Р. Бурлаков. – К. : Рад. письменник, 1986. – 159 с.
2. **Бурлаков С. Р.** В твоєму імені : поезії / С. Р. Бурлаков. – Дніпропетровськ : Промінь, 1987. – 110 с.
3. **Дяченко М. Г.** Музика і мати / М. Г. Дяченко. – Кобеляки : Видавництво Кобеляки, 2008. – 348 с.
4. **Кириченко Ю. І.** На уроках у срібного сяйва : поезії / Ю. І. Кириченко. – К. : Книжкова палата України, 2009. – 222 с.
5. **Кириченко Ю. І.** Борг шаблям і кобзам : книга вибраних поезій / Ю. І. Кириченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2003. – 158 с.
6. **Кириченко Ю. І.** Чаювання з чужим щастям : інтимна лірика / Ю. І. Кириченко. – К. : Видавничий центр Кухарука, 2002. – 382 с.
7. **Кириченко Ю. І.** Чорний шоколад – для білих мишей : епіграми, фейлетони, вірші, пародії на уславлених добродіїв / Ю. І. Кириченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1997. – 238 с.

8. **Кібець Ю. І.** Провидець : вибрані поезії / Ю. І. Кібець. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. – 568 с.
9. **Корж В. Ф.** Чиста сила : поезії / В. Ф. Корж. – К. : Укр. письменник, 2010. – 590 с.
10. **Корж В. Ф.** Осіннє чекання весни : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1987. – 231с.
11. **Корж В. Ф.** Твердиня : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 160 с.
12. **Корж В. Ф.** Аметист : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1972. – 123 с.
13. **Корж В. Ф.** Повернення в майбутнє : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1971. – 99 с.
14. **Купіч Ю. О.** Опромінення : поезії / Ю. О. Купіч. – Дніпропетровськ : Пороги, 2012. – 63 с.
15. **Нікуліна Н. П.** Знамення калини : вибране / Н. П. Нікуліна. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 231 с.
16. **Нікуліна Н. П.** Пізнання : поезії / Н. П. Нікуліна. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 62 с.
17. **Світлична Г. П.** І буде лет : вибране / Г. П. Світлична. – К. : Молодь, 1989. – 320 с.
18. **Світлична Г. П.** Терновий світ : поезії / Г. П. Світлична. – Дніпропетровськ : Промінь, 1985. – 70 с.
19. **Сіренко В. І.** Все було : поезії / В. І. Сіренко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1999. – 90 с.
20. **Сокульський І. Г.** Означення волі : вибрані поезії / І. Г. Сокульський. – Дніпропетровськ : Січ, 1997. – 351 с.
21. **Степовичка Леся.** Стернею долі : поезії. Переклади. Проза / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 2007. – 320 с.
22. **Чхан М. А.** Вибране / М. А. Чхан. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 2007. – 407 с.

Надійшла до редколегії 30.10.2015

МЕДІА-ЖАНР «АСТРОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ» НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЖІНКА»

У статті представлено дослідження медіа-жанру «астрологічний прогноз» на матеріалі медіа-текстів українськомовного жіночого журналу «Жінка». Визначено склад лексичних, фразеологічних, синтаксичних засобів реалізації комунікативних інтенцій ‘адресність’ та ‘інформативність’. Ці одиниці проаналізовано в контексті їхніх стилістичних (естетичної, оцінної) та прагматичних (маніпулятивна, інформаційна, розважальна, ціннісно-орієнтувальна) функцій.

Ключові слова: мовний жанр, медіа-жанр, медіа-текст, комунікативна інтенція, журнальний контент, адресно-довідковий підконтент, лінгвокультурний індикатор цінності, лінгвоформат.

В статье представлены результаты исследования медиа-жанра «астрологический прогноз» на материале медиа-текстов украиноязычного женского журнала «Женщина». Определен состав лексических, фразеологических, синтаксических средств реализации коммуникативных интенций ‘адресность’ и ‘информативность’. Эти единицы проанализированы в контексте их стилистических (эстетическая, оценочная) и прагматических (манипулятивная, информационная, развлекательная, ценностно-ориентирующая) функций.

Ключевые слова: речевой жанр, медиа-жанр, медиа-текст, коммуникативная интенция, журнальный контент, адресно-справочный подконтент, лингвокультурный индикатор ценности, лингвоформат.

The article deals with a study of media genre «astrological forecast» by the example of media texts taken from Ukrainian women's magazine «Ginka». The composition of lexical, phraseological and syntactic means of implementing communicative intentions ‘targeting’ and ‘informativeness’ is determined. These units are presented in the context of their stylistic (aesthetic and appraisive) and pragmatic (manipulative, informative, entertaining and value-orienting) functions.

Keywords: speech genre, media genre, media text, communicative intention, journal content, address and reference context, cultural and linguistic indicator of values, linguoformat.

Сучасна лінгвостилістика перебуває у стані пошуку інтегративних моделей дослідження функційних різновидів літературної мови. Одним із напрямів є медіа-стилістика, що вивчає мову ЗМІ, її жанрово-стильові різновиди, типологічну структуру медіа-текстів, ключових медіа-топіків.

Теоретичну основу дослідження складає твердження про диференціацію інформаційного контенту за його змістом та ключовими

інтенціями, які він виражає; про наявність певних лексико-фразеологічних, структурно-синтаксичних маркерів того чи того контенту та його жанрово-стильових різновидів (медіа-жанрів), що складають лінгвоформат окремих медіа-текстів та видання загалом. Зазначені складники розширюють уявлення про структуру і функції медіа-тексту. Кожний із медіа-жанрів містить ієрархію лінгвокультурних індикаторів цінностей, зумовлених інтенцією медіа-текстів, типом контенту, орієнтацією на суб'єкта сприймання інформації (читача).

Дослідження окремих медіа-жанрів журнального контенту перебувають у стадії розгортання та опису за усталеною в лінгвістиці схемою-моделлю Т. В. Шмельової, яка враховує наявність комунікативної мети, образу автора, образу адресата, подієвого змісту та його мовного втілення [5].

Лінгвісти трактують мовний жанр, за М. М. Бахтіним, як форму конкретного висловлення у сфері діяльності людини, що має мету, тему, специфічні засоби (стиль) і композицію оформлення думки, її змісту [1, с. 237]. Покладаючись на його вчення, дослідники дедалі активніше долучаються до цього об'єкта науки, «запозичуючи» із його теорії такі постулати про мовний жанр: визначення поняття; доведення історичної мінливості жанрів; наявність певного жанрового, тобто структурованого межами теми, ситуації, композиції та стилістично маркованими вербальними формами вираження, мислення; окреслення певних класифікаційних підходів до жанру – за регістрами (високі, офіційні, фамільярні), усталенням (стандартизовані, вільні), формою (усні, писемні), кількістю мовців-комунікантів (діалогічні, монологічні) [1, с. 241–242].

Лінгвожанрологія першого десятиліття ХХІ ст. «виринула» з-під літературно-художнього обмеження, поширила й розвинула свою методологію й прийоми дослідження на сфери мас-медіа – радіо, телебачення, Інтернет, газети, журнали. У зв'язку з цим увагу сконцентровано на жанровій специфіці друкованого журнального видання для жінок, що звужує наукову проблему «мовний жанр» до писемної форми вираження, сфери публіцистики, лінгвопрагматичного та ціннісно-культурного наповнення висловлення та його соціокультурної типологізації. Як ключове, обираємо поняття медіа-жанр (далі – МЖ), що конкретизує насамперед сферу функціонування текстів певного різновиду.

Системоутворювальними домінантами комунікативного процесу визначають інтенцію мови, тип мовомислення, які впливають на систему універсальних, стійких схем побудови міжособистісної комунікації в різних галузях суспільної діяльності людей, що формується історично внаслідок постійного зв'язку ситуативного послуговування мовою залежно від виконуваних нею численних соціокультурних функцій [3, с. 18–35].

З таких позицій функційний стиль, його ситуативні мовні жанри – це певні типи мовно-розумової діяльності, спричиненої екстралінгвальними чинниками (тип взаємодії комунікантів, форма, мета спілкування, його інтенція).

Актуальність дослідження МЖ «астрологічний прогноз» у контенті журналу для жінок впливає з кількох моментів: 1) цей МЖ на матеріалі українськомовного жіночого видання ще не був об'єктом дослідження, 2) такий лінгвокультурологічний та лінгвожанровий аспект став продуктивним для вивчення в його усній (набули поширення за останні десять – п'ятнадцять років телевізійні та радіопередачі з астрологічною тематикою) та писемній (видання книжок, науково-популярних збірників з астрологічними прогнозами, такі медіа-тексти використовують у композиційній структурі друкованих ЗМІ) формі, 3) активність астрологічної тематики в сучасних мас-медіа зумовлює виокремлення астрологічного дискурсу й обґрунтування мотивації масового зацікавлення ним.

На сьогодні такі аспекти в проекції на мову МЖ «астрологічний прогноз» опрацьовані мало. Це створює певну диспропорцію між запитом соціуму, культурної спільноти на астрологічні теми й тим, як науковці оцінюють, кваліфікують відповідні новітні мовні жанри, фіксують жанрово-стильову динаміку мови. Це і складає стрижень наукової проблеми статті.

Доступна інформація про те, що МЖ «астрологічний прогноз» вивчають в Україні як жанр-атрактор у структурі тематичної групи журнальних жанрів, через тексти яких реалізуються потреби жінок у забезпеченні побуту [4, с. 96, 114]. Отже, *мета* дослідження полягає в тому, щоб простежити на матеріалах видання «Жінка» функційні (у зв'язку з умовами використання), жанрово-композиційні, синтаксичні та лексико-семантичні особливості МЖ «астрологічний прогноз».

Насамперед відзначаємо, що він входить до широкого репрезентативного адресно-довідкового підконтенту (далі – АДП). Його медіа-тексти об'єднано в один інформаційний блок, оскільки вони презентують контент з вітальними, предметними, тілесними, соціальними (юридично-правовими, особистісними) цінностями, що презентовані у відповідних лінгвокультурних індикаторах. АДП має особливості жанрово-стильового оформлення комунікативної інтенції 'адресність', 'цілеспрямованість', тобто спрямування інформації на конкретну особу чи коло осіб за певними зацікавленнями. Він занурений у культуру інформування, де представляє ці різновиди інформації як певний соціально-психологічний феномен. Журналісти, створюючи медіа-тексти адресно-довідкового підконтенту, так чи так «прислухаються» до своєї аудиторії, до її запитів і «ведуть» мисленнєвий діалог у потрібній для лінгвоформатів МЖ, що його наповнюють, тональності. Отже, інтерактивність жанрово-стильового наповнення цього контенту виявляється в тому, що журналіст і редакція виявляють бажання й готовність до висловлення своїх позицій з обговорюваної проблеми, готовність сприйняти потреби партнера-читача, готовність до активної взаємодії, зорієнтованість на соціально-комунікативну взаємодію з ним. Це зумовлює активне використання широкого арсеналу жанрово-стильових різновидів подання адресно-довідкової інформації.

МЖ «астрологічний прогноз» в АДП журналу «Жінка» (далі скорочуємо Ж і зазначаємо через коми рік і місяць видання) презентує групу інформаційно-пізнавальних медіа-текстів (ще серед них МЖ «народні прикмети», «сонник»). Адресність у цих медіа-текстах виражена як когнітивно сформоване скерування на певний тип адресатів, який із тих чи тих причин задовольняє той чи той тип мовної, лінгвокультурної діяльності, пов'язаної чи то зі створенням медіа-текстів такого типу, чи з їх своєрідним прочитанням, що вимагає актуалізації не лише візуального сприйняття, а й різних типів когнітивних операцій. Інформаційно-пізнавальна функція медіа-текстів АДП пов'язана з актуалізацією МЖ, що забезпечують потреби читачів у дозвіллі та отриманні додаткової нової чи оновленої інформації. Серед основних функцій інформаційно-пізнавальних медіа-текстів потрібно розглядати маніпулятивну, ціннісної орієнтації, організа-

торську (щодо «астрологічного прогнозу»: дати читачеві реальну картину сприятливих подій та обставин, у яких може розгортатися його життя) та функцію популяризації знання (МЖ «сонник», «народні прикмети») через АДП.

МЖ «астрологічний прогноз» увійшов у мовну практику ЗМІ приблизно у 90-ті роки минулого століття, розширивши коло медіа-текстів АДП. Деякі дослідники пов'язують функціонування цих медіа-текстів насамперед із маніпулятивною функцією текстів, загалом запитуваних для дозвілля [4, с. 121]. На нашу ж думку, для кваліфікації цього МЖ треба враховувати й те, що: 1) він дає саме інформацію і нове знання, яке сприймає читач як дозвільну інформацію, пов'язуючи її з потребами саме такого виду повсякденно-побутової діяльності (пізнавальна функція). На користь цієї думки говорить і твердження фахівців, які зауважують, що навіть побіжне знайомство з астрологічним текстом розширює кругозір, 2) це фактично модифікований у науково-популярну інформацію (популяризаторська функція) науковий текст.

Авторство цих текстів різне: одні підготовлені спеціалістами в галузі астрології, інші ж – журналістська обробка інформації, тому під ними є підписи, які свідчать, що МЖ «підготував + ім'я», а також застереження в передмові: *гороскоп на 1995 рік пропонує французький жіночий журнал «Махі»* (Ж, 95, 2). Останнє засвідчує універсальність пропонованого знання, його позанаціональну цінність.

На сторінках журналу «Жінка» опубліковано такі різновиди МЖ «астрологічний прогноз» – гороскоп (таблиця розміщення небесних світил, яку складають астрологи для пророкування долі людини і майбутніх подій [2, с. 183]), магіоскоп (магічний позитивний гороскоп (за визначенням: <http://dnevnik.bigmir.net>); ворожіння майбутнього на рунах та інших символах (за визначенням: <http://www.unwla.org>). Як бачимо, поява в обігу нового слова практично символізує його відповідність уже більш відомому – гороскоп, лише з акцентом на тому, що йдеться не про науковий прогноз, а про прогноз щодо впливу певних чудодійних сил на реалізацію планів.

Українськомовні гороскопи та магіоскопи, опубліковані впродовж 13 років (з 1992 року в журналі «Жінка»), мають не лише так звані тематичні назви на зразок «Гороскоп на квітень», а й образні, поетичні:

«Магічною рукою накреслений сюжет» (Ж, 99, 12), «Не зривайте зоряних вуалей» (Ж, 99, 8), «Ходить за вами везіння» (Ж, 99, 5), «Запаліть свічу радості» (Ж, 07, 4) і под., що відбивають прагнення жінок до естетичних цінностей. Перші тексти гороскопів публікувалися під назвою «Гороскоп надії» (Ж, 92, 5), яка засвідчувала орієнтацію журнального контенту на виклад орієнтирів 'бажаного, приємного в житті людини'. До того ж видавнича політика щодо таких МЖ визначалася друком матеріалів річних гороскопів із відповідними назвами «Гороскоп-95. Рік великих сподівань», що зберегли у своїй формі, семантиці позитивну конотацію (одна з форм реалізації маніпулятивної функції АДП). З тією ж маніпулятивною функцією використовують антонімічне протиставлення у напрямі 'негативне' → 'позитивне', як-от у назві «*Від кризи в партнерстві – до повної гармонії*» (Ж, 94, 3).

МЖ «астрологічний прогноз» різниться від інших МЖ АДП щодо лексико-семантичного, фразеологічного, синтаксичного лінгвоформату. Його основу складає наукова (спеціалізована й астрономічна, медична, лексикон психології) термінологія, а саме:

1. Лексика на позначення:

а) понять західної системи астрології, зокрема назви планет Сонячної системи: *Але планети сприятимуть йому в усіх починаннях* (Ж, 99, 1); *Сатурн готує сімейні ускладнення* (Ж, 97, 12);

б) понять китайської астрології: *Отже, сприйміть цей комплімент як привітання – ми з вами на порозі року Свині. Яким буде цей рік? Що нам, Півням, Собакам, Драконам, Тиграм чекати від нього? Отож, про Свиню і її рік* (Ж, 94, 12);

в) атрибутів магічних ритуалів, стихій, талісманів (*жовта свічка, зелена свічка*): *Запаліть жовту свічку вдячності тим, хто вас любить* (Ж, 07, 4); *Це чоловічий рік. Він завжди наступає у вівторок. Його стихія – дерево. Колір – синій. Талісман – Дракон. Магічне число 8 і всі числа, які діляться на 8* (Ж, 94, 12);

г) назв каміння: *Камінь Сатурна: онікс, з ним зв'язані: аметист, темний топаз* (Ж, 95, 12).

2. Астрономічна лексика:

а) зірка/зірки (*зірки пророкують, зірки передбачають, зірки віщують*): *У справах і настроях людей теж відбуваються зміни, про які краще розкажуть зорі* (Ж, 07, 10);

б) назви місяців: *Другий місяць осені не такий сентиментальний, як вересень* (Ж, 07, 10); *Квітень* – місяць динамічний, трудовий і метушливий (Ж, 12, 1).

3. Медична термінологія та лексика психології: *Овни схильні до інсультів, до яких призводить звуження та блокування судин мозку. Тому їм не можна курити, оскільки тютюн викликає спазми судин* (Ж, 95, 5).

Для стилістики МЖ «астрологічний прогноз» важливе значення мають також деякі морфолого-синтаксичні складники:

1. Числівники, назви періодів часу: *22 серпня 1998 року (сонячне затемнення) можете раптово закохатися – знову вулкан!* (Ж, 98, 7); *В першій декаді, найімовірніше з 4 по 7 квітня, можливі неприємності* (Ж, 09, 4).

2. Займенники, що інтимізують медіа-текст, посилюють його адресність, суб'єктне спрямування, як-от: *Внаслідок порушення внутрішньої гармонії ви можете бути надміру войовничими й ваше звичне запитання у свого партнера: «А як ти хочеш?» може змінитися на: «Я так хочу»* (Ж, 99, 5).

3. Дієслова, актуалізовані як провідники маніпулятивної тактики (наказові форми, дієслова з модальністю умовності, бажаності). Найвиразніше це постає у структурі речень: у синтаксисі умовної, бажальної, допустової модальності (*Якщо ви зробите акцент на кар'єрі, то на вас чекає великий успіх! Цьогоріч Тельцеві треба вміти відстоювати власну думку, йому доведеться брати на себе відповідальність за сім'ю і близьких* (Ж, 99, 1); *Доведеться виконати великий обсяг рутинної роботи, але користь від цього очікується чимала* (Ж, 12, 1).

4. Вставні конструкції, що засвідчують стилістику міркування, приблизність певних прогнозів, їхню умовність: *Можливо, вже з травня 1996-го доведеться утримувати найближчих людей* (Ж, 95, 2); *Та, на жаль, це лише напівмістичний міраж ваших фантазій* (Ж, 07, 4).

Розмовна й побутова лексика й фразеологія мають визначальне значення для популяризації наукової інформації: вони допомагають доступно, з акцентом на невимушені оцінки, поширені й усталені в повсякденній мовній свідомості, подати інформацію про матеріальні, психологічні, фізичні процеси, на які очікує людина: *Візьміть себе*

в руки. Все владнається, починаючи з жовтня 1997-го (Ж, 97, 6); 1995 року роботи – непочатий край (Ж, 97, 6); Запасайтесь терпінням, бо знайдеться багато тих, хто «буде учити вас жити» (Ж, 07, 10).

Людина як суб'єкт прогнозування постає у лінгвоформаті МЖ «астрологічний прогноз» по-різному. Насамперед – як носій класифікаційної ознаки за принципами поділу людей в астрології, далі – як певний зразок світового культурного контексту. У зв'язку з останнім актуалізується такий феномен, як прецедентний текст, ім'я, образ: *..і нарешті в 1999 у вас не залишиться нічого спільного з образом Попелюшки (Ж, 98, 12); Пам'ятаєте фільм «Красень-мужчина»? Головну роль у ньому виконав Олег Табаков (Кабан). Список акторів-чоловіків (Кабанів) можна продовжити: Ален Делон, Марчелло Мاستрояні, Сергій Столяров (Ж, 94, 12). Урешті-решт, людина – це соціальне оточення, а тому, хоч і не дуже широко, але використовують назви людей за соціальними й професійними ознаками: Можлива підтримка друзів чи високопоставлених осіб. Службовці зіткнуться із непорозумінням колег (Ж, 09, 4); Зокрема, боржники можуть не виконати своїх зобов'язань (Ж, 12, 1) тощо.*

У центрі АДП жіночого журналу – система тлумачень, пояснень подій певного періоду (року чи місяця) із застосуванням відповідних засобів, що створюють образ жінки: підкреслюють особливості її психології, поведінки, як-от: *Народжені під цим знаком жінки дуже працюючі, чутливі, але й примхливі. Все життя прагнуть оточувати себе гарними речами. Втім, хай пробачають астрологи, бо таке природне бажання є у всіх жінок. Жінки, які народилися під цим знаком, завжди спокійні й розсудливі. Однак можуть закрутити голову найврівноваженішим чоловікам. Не відмовляючись від флірту, жінка-Лев прагне бути хорошою матір'ю і дружиною, а на роботі любить проявляти ініціативу, знаходити нові рішення проблем (Ж, 98, 7).*

Крім того, журнальний контент зберігає епітетні характеристики, пов'язані із загальною оцінкою жінок за належністю до знаків Зодіаку, як-от: жінка-Овен: *темпераментна, романтична, закохана, може видаватися холодною і байдужою. Проте часто це – гра, бо вона обдарована актриса, мінлива, чарівна, суперечлива. Здатна тримати мужчин у постійному напруженні, здебільшого весела*

ї життєрадісна, багатьом здається і безстрашною; жінка-Телець: романтична, уперта, сентиментальна. Вона емоційна, та ви зробите помилку, якщо не поцінуєте її розуму. Вона практична, не ідеалістка, не вірить у платонічне кохання, любов для неї існує лише в парі з фізичним потягом. Вона хороша коханка, віддана, незрадлива, може бути ідеальною дружиною (Ж, 95, 12).

Дослідники російськомовних жіночих журналів відзначають, що ключовими словами у МЖ «астрологічний прогноз» є родина, здоров'я, кар'єра, любов, гроші, освіта [4, с. 121]. За нашими спостереженнями, цей перелік в українськомовному виданні для жінок сконцентрований на концептах *праця, гроші, кохання, здоров'я, родина, кар'єра, добро, фортуна/успіх, удача, радість, мода, краса*, що підтверджують відповідні мікроконтексти: **ПРАЦЯ**. Рік розпочнеться й завершиться чудово. У вас буде маса ідей – одна оригінальніша за іншу. Багата уява дасть змогу показати себе з кращого боку. Починаючи з квітня, вас, можливо, очікує **просування по службі та підвищення платні**. Але будьте обережними в кінці червня та на початку липня, так само як у вересні й жовтні (Ж, 07, 12); **КОХАННЯ**. На вас, очевидно, очікує сильне захоплення. І хоча із січня по березень ваші поривання залишаться без відповіді, все зміниться в другій половині року (Ж, 07, 12); Навесні 1993 року бережіть **стріл Купідона** (Ж, 95, 2); Якщо **обранець** (або обраниця) не виправдає ваші надії, то в серпні почнете реалізовувати їх поза **подружжям** (Ж, 97, 12); За вашу терплячість доля піднесе подарунок – велике **кохання** (Ж, 99, 8); **МОДА, КРАСА**. Народжені під цим знаком першими відгукуються на нове в **моді**, завжди знають, що, де і як **носити**. Перевагу віддають яскравим, соковитим **кольорам**. Особливо любляють **червоний**, рідко коли одягають речі з блідих, невиразних тонів. Не визнають в одязі «золотої» середини. Якщо, приміром, у моді міні, то навіть старші жінки перейдуть на міні. Взагалі жінкам-овенам притаманно **виділятися**. **Захоплюються** вони яскравим макіяжем та прикрасами (Ж, 92, 10).

Отже, МЖ «астрологічний прогноз», хоч і не є провідним у журнальному контенті видання «Жінка» як медіа-текст, орієнтований безпосередньо на людину, виявляє вагомий для цього журналу виразові засоби, засвідчує їх посилення в новітній час в історії цього видавни-

чого проекту. У структурі аналізованого МЖ сполучаються лексико-семантичні й синтаксичні складники, що сприяють комбінуванню в ньому репрезентативної, оцінної та маніпулятивної функцій. Вияв авторського «я» в аналізованому МЖ низький, натомість адресність виразна (дієслівні форми, аксіологічні стимулятори поведінкових цінностей повсякденно-побутової культури) й жанрово зумовлена.

Подальші дослідження можуть сприяти поглибленому теоретичному та практичному усвідомленню текстів МЖ «астрологічний прогноз» на історичному та сучасному матеріалі, зокрема в журнальних виданнях іншого соціокультурного спрямування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1427 с.
3. **Шабат-Савка С.** Категорія комунікативної інтенції в українській мові / С. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
4. **Шилина А. Г.** Русскоязычный женский журнал Украины в аспекте теории текста (синергетический анализ) / А. Г. Шилина. – Симферополь : Антиква, 2012. – 280 с.
5. **Шмелева Т. В.** Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи : сб. науч. трудов / отв. ред. В. Е. Гольдин. – Саратов : Колледж, 1997. – Вып. 1. – С. 88–99.

Надійшла до редколегії 10.09.2015

ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ОСОБЛИВІСТЬ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЛЕСІ СТЕПОВИЧКИ

У результаті дослідження з'ясовано, що індивідуальний стиль дніпропетровської письменниці Лесі Степовички формує розмовна лексика. У її творах спостережено також жаргонні слова. Названа лексика оживлює текст, виразніше і жвавніше окреслює висловлену думку, створює колорит невимушеності та простоти.

Ключові слова: лексика, розмовна лексика, жаргон, індивідуальний стиль, Леся Степовичка.

Исследование показало, что индивидуальный стиль днепропетровской писательницы Леси Степовички определяет разговорная лексика. В ее произведениях также встречаются сленговые слова. Указанная лексика оживляет текст, четче и выразительнее передает картину, способствует легкости и простоте общения.

Ключевые слова: лексика, разговорная лексика, жаргон, индивидуальный стиль, Леся Степовичка.

The article deals with the individual style of Dnepropetrovsk writer Lesya Stepovichka, which is based on colloquial vocabulary. Her works also contain slang words. This vocabulary makes the text vivid, clear and expressive and contributes to the simplicity of communication.

Keywords: vocabulary, colloquial vocabulary, slang, individual style, Les Stepovichka.

Розвиток антропоцентричної парадигми в сучасному мовознавстві зумовив підвищений інтерес до художньої творчості в аспекті вивчення індивідуального стилю письменника. Наукою створено потужний лінгвістичний апарат, який дає змогу об'єктивно, виключно на підставі аналізу мовних фактів, репрезентованих у тексті, дослідити ключові особливості творчої еволюції митця, визначити основні константи його світобачення та з'ясувати специфіку мовно-виразових засобів, що вирізняють того чи того письменника як індивідуальну творчу особистість серед інших представників національної літератури.

Актуальність вивчення лексико-семантичної системи одного автора визначається загальною орієнтацією сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне вивчення індивідуального стилю автора. У нашому дослідженні звернемося до творчості письменниці з Дніпропетровщини – Олександри Несторівни Булах (Лесі Степовички).

У літературній критиці творчість Лесі Степовички позиціонують як таку, що вирізняється яскравим і самобутнім мовним компонентом. Зокрема, Ярослав Поліщук у статті «Шлюб під зорями... Канта» про роман письменниці «Шлюб із кухлем пільзенського пива» зазначав: «...в діалогах не лише повноцінно огранюються характери, в них самостійним чинником гри стає мова. Точніше сказати, мови, бо в романі спостерігаємо кілька мовних партій – українською, російською (з варіантами суржику), німецькою. І таке мовне різноголосся якнайконкретніше відповідає специфіці тих соціальних чи професійних груп, які в цей спосіб представлено, – лікарі, викладачі, робітники з Дніпрівграду (вигадане авторкою промислове місто, що обрисами дуже нагадує рідний Лесі Степовичці Дніпропетровськ) або завсідники пивбару чи сусіди-бюргери з німецького оточення Мар'яни. Таким чином, мова стає повноправним героєм романного дійства. Нею не лише розмовляють персонажі, – найважливіше, що нею смакує сама авторка. Певно, це заслуга Лесі Степовички <...> українська партія в романному багатоголоссі не програє іншим, не втрачає краси й гнучкості, а, навпаки, чітко й справедливо виділяється у властиве соло» [4, с. 243].

Метою нашого дослідження є з'ясувати особливості індивідуального стилю дніпропетровської письменниці Лесі Степовички.

Загальновідомо, що з погляду мовної системи, індивідуальний стиль – це «сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда» [2, с. 603].

Багато творів Лесі Степовички, зокрема роман «Шлюб із кухлем пільзенського пива», повісті «Ой, зійшла зоря вечорова...», «Білі чорнила», оповідання «Гюнтер, Петро і пізні помідори», «Медовими слідами Хуго Кеслера», написано у формі сповіді жінки про своє життя або про його окремі події, тому в текстах багато діалогів, насичених елементами розмовного стилю.

Шар розмовної лексики утворюють слова, що, перебуваючи в межах літературної мови, надають висловленню розмовного характеру. Використовуючи розмовну лексику для самовираження, мовець передає їй потужний заряд емоційності, оцінності та експресивності. У художньому стилі розмовна лексика створює

колерит невимушеності, простоти й певної експресії. Ця лексика вводить в атмосферу довірливої розмови.

Розмовна лексика, використовувана в описах побутових ситуацій, у діалогах, монологів, охоплює широке коло понять повсякденного життя людини. Так, у прозових творах Лесі Степовички виділено такі основні функційно-тематичні групи розмовної лексики:

1. **Характеристичні назви людей за зовнішніми, фізичними особливостями:** *булькатий* (розм. Який має лупаті очі; витрішкуватий, лупатий [6, с. 102]): *За ним ще один механік, маленький на зріст, невиразний, булькатий, з водянистими світло-голубими очима* [8, с. 204]; *клишонога* (людина, яка нерівно ходить): – *Я так і знала, от клишонога ти* [8, с. 170]; *кургузій* (діал. Куций [6, с. 598], низький на зріст): *Сусідка з першого поверху, всюдисуща, кургуза, немов карлиця Міхеївна, почула була притлумлені голоси о пів на другу тої ночі* [9, с. 25]; *сексапільний* (Який має яскраво виражену сексуальну привабливість [1, с. 1303]): – *Вона була, як тобі сказати, не те що вродлива, але до біса сексапільна, ця білявка, як і більшість шведських жінок* [9, с. 47]; *замурзаний* (розм. Замазаний або забруднений чим-небудь [1, с. 407]): *Мені пощастило з сувеніром, на такі уламки полювали замурзані мексиканські і турецькі діти і здавали їх по марці торгівцям* [9, с. 206].

2. **Характеристичні назви людей за особливостями поведінки, розумовими здібностями:** *неотесаний* (перен., розм. Некультурний, неосвічений, невихований [1, с. 771]): *Мені стає так затишно від цього сусідства... від його лагідності, яка так контрастує з неотесаністю «стукача»* [9, с. 226]; *відчайдух* (розм. Про дуже хоробру, сміливу людину [1, с. 184]): *Танцювати фламенко перший раз у житті на людях може неабиякий відчайдух* [9, с. 118]; *чепурун* (розм. Людина, яка звикла до чистоти й акуратності в усьому [1, с. 1596]): *Якось я спитала чепуруна Клауса: «Хто у вас прибирає, що у вас все так блищить?»* [9, с. 150]; *балакун* (розм. Балакуча людина; базіка [1, с. 57]): *Серджіо – такий балакун, і мертвого підійме* [9, с. 97]; *пияка* (Той, хто п'є багато спиртних напоїв, постійно напивається [1, с. 1192]): *І де він бачив тут пияків?* [9, с. 17]; *босяк* (Представник декласованих шарів населення [1, с. 94]): *Просто для нас Людка – амурська босячка і наркоманка, а для них хвора, розумієш, хвора, бо наркоманія, як*

і алкоголізм [9, с. 19]; лобуряка (зневажл. Збільш. до лобур. Бездіяльна й ледача людина [1, с. 625]): Наснився мені мій дніпрівградський сусіда, Ігор Багатяй, рослий лобуряка років сорока, що піді мною живе і ходить до мене по телефону дзвонити [9, с. 38]; жлоб (розм. Хам, гевал; невихована; скупа людина [1, с. 369]): Я вважала його жлобом, а він, мабуть, те саме думав про мене [9, с. 218]; капризуля (розм. Той, хто капризує, виявляє примхи, капризи; вередун, комиза [1, с. 522]): Без жоднісінької пігулки, тільки свіжою кров'ю, свіжим лісовим повітрям, добрим словом, ласкою лікарі підіймають нашу капризулю [9, с. 61]; убоїще (розм. Про неслухняну, уперту, задирливу, а також ледачу, недбалу людину [1, с. 1492]): Страшно подумати, яке з неї убоїще росте [8, с. 171].

На позначення людей за розумовими здібностями у творах використано велику кількість лайливої лексики: *дурена* (зневажл. Розумово обмежена, тупа жінка [1, с. 332]): *Так, я була наївна дурена, випустивши із виду такий важливий компонент мого перекладацького життя, як нагляд спецслужб [9, с. 226].* В аналізованому тексті в слові *дурена* з'являються інші семи 'наївний', 'безтурботний', 'дитячість', що формують його нове лексичне значення «Жінка, яка через наївність не усвідомлює небезпеки своїх дій»; *психопатка* (розм., лайл. Неврівноважена людина, слова, думки, вчинки якої оцінюються як ненормальні [1, с. 1186]): *Людка вся понівечена в автомобільній катастрофі, бідна психопатка з Амуру [9, с. 9]; придурок* (лайл. Недоумок, дурнуватий [1, с. 1115]): *Ми цілуємося і плачемо, наче сопливі підлітки, і ридаємо, наче справжні придурки [8, с. 68]; негідник* (Той, хто здійснює ганебні, підлі вчинки; мерзотник. // Уживається як лайливе слово (перев. у звертанні) [1, с. 753]): *Ні, це він, негідник, не достойний представляти країну за кордоном [8, с. 216]; покидьок* (перен., зневажл. Морально розкладені люди, декласовані, злочинні елементи суспільства; непотріб, негідь, потолоч. // Уживається в значенні лайливого слова [1, с. 1025]): *– Я точно не знаю, що вони там узяли, ті покидьки, але зрозуміло, що лізли вони не за тим, щоб щось мені лишити, а щоб пожитися [9, с. 42]; йолоп* (зневажл., лайл. Те саме, що дурень; бевзь, недотепа [1, с. 510]): *– Я знайшов віллу містера Віллі Вайта, зустрівся з ним і одразу заявив йому – от йолоп, правда? – що я його син [9, с. 46]; телепень* (розм., перев.

лайл. Нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тюхтій [1, с. 1437]): – *Ну ти й телепень, Владік, і цинік* [9, с. 188]; **виродок** (Людина, що втратила кращі якості; недолюдок. // *лайл.* [1, с. 149]): *Принизливо бути на гачку у виродків, які заволодівають нашим спокоєм* [9, с. 78]; **хмир** (про жалюгідну, неприємну людину, можливо, пов'язану із кримінальними світом. Жоден із доступних нам словників [1; 5–7] аналізованої лексеми не містить): – *Так от, мій чоловік – не хмир, а справжній бундесовець* [9, с. 186]; **мурло** (зневажл., *лайл.* Те саме, що **мурмило**. 1. Груба, невихована людина. 2. Похмура, непривітна, замкнена людина; відлюдько) [1, с. 696]: *Невже його спите, недоумкувате лице, недолуга, жалюгідна усмішечка, недорікуватість, невже оце, прости Господи, мурло – то символ нашої нації* [9, с. 94].

Особливо багато в текстах творів Лесі Степовички розмовної та жаргонної лексики на позначення назв дій та процесів із повсякденно-побутової сфери. Слова вживаються переважно в мові персонажів і, як правило, мають відповідники в літературній мові, наприклад, **пронюхати** (*перен., розм.* Дізнаватися про що-небудь, вивідати щось [1, с. 1162]): *Головне тут, щоб дружина Іванова не пронюхала про їхні плани, а то одразу усе зруйнує* [8, с. 157]; **надибати** (*розм.* Зустрічати на шляху, дорогою кого, що-небудь [1, с. 711]): *Хто не йде, погляне, що одна калоша, похитає головою, та й собі іде далі. Отак і ти мене надибав* [8, с. 158]; **нацмулитися** (Цмулити. *розм.* З насолодою пити, смоктати [1, с. 1589]): *Нацмулиться було портвейну, закурити цигарку, зігріється, а там сусід нагодиться, в доміно чи карти пограти* [8, с. 159]; **дудлити** (*вульг.* Пити що-небудь з жадібністю та у великій кількості [1, с. 331]): *Гості сидять, відкинувшись у кріслах, хто де, і дудлять з блаженним виглядом холодне пиво* [9, с. 120]; **втокмачувати** (*розм.* Роз'яснюючи, або неодноразово повторюючи, домагатися правильного розуміння чи засвоєння чого-небудь [1, с. 209]): *А що найбільше дошкуляло, так це – тупість студентів, які вони обмежені, нічим не цікавляться, витрачаєш на них сили, втокмачуєш їм прекрасну і точну німецьку граматику, а вони одне торочать: «А нам это все-равно не пригодиться»* [8, с. 279]; **заникати** (*розм.* Непомітно поцупити, вкрасти [1, с. 408]): *Він мав на сьогодні цілком певні наміри, бо заникав від*

жінки у схованці гривню з копійками [8, с. 162]; **висолопити** (розм. Висунути, вивалювати назовні з рота, пащі (язик) [1, с. 153]): *Шурці досадно, вона так намагалася відтворити ніжну красу травневих лісових дзвіночків, аж висолопила язика, аж спітніла, аж дихати боялася на ті «ландиші», а в неї нічого не вийшло [8, с. 182]; **чмокати** (розм. Видавати губами звуки, що нагадують смоктання, цмокання [1, с. 1604]): *І я замість образити чи врізати йому, чмокаю Орlando в його мокру від поту щоку [8, с. 251]; **врубати** (мол. Умикати щось [5, с. 94]): *Шеф культури врубає радіоцентр і оголошує танці [8, с. 336]; **верещати** (розм. Пронизливо, різко кричати, пищати, вищати [1, с. 122]): *– Ах ти ж, хвойда! – верещить її народителька високим дискантом [8, с. 189]; **молоти** (перенос., фам. Верзти нісенітницю; теревенити [1, с. 686]): *Зрештою, щоб Людка не молола лікарям, я не перекладу її грубощів, так що ситуація у нас під контролем [9, с. 20]; **швендіати** (розм. Ходити туди-сюди (перев. без певної мети, без потреби); тинятися [1, с. 1616]): *Цілий день швендію по кімнаті, знімаючи пиляку з речей вологою ганчіркою за старою домашньою звичкою, ну, не вмикати ж щоразу пилосос [9, с. 168]; **чимчикувати** (розм. Іти швидко, поспішно, часто ступаючи [1, с. 1601]): *Ми чимчикуємо до метро. Три п'ятдесят дойчмарок – в автомат, і вискакує квиток [9, с. 8]; **зубрити, визуджувати** (розм. Повторювати що-небудь, багато разів, вивчати напам'ять, не вдумуючись у зміст [1, с. 482, 135]): *«Холодно» серед наших філфаківських хлопців, яких за статистикою один на десять дівчат, і які усі такі дисципліновані члени партії, ретельно зубрять політекономію соціалізму та історію КПСС [8, с. 230], А я зранку до вечора визуджую іноземні слова у затрапезному містечку Зеленодольськ [8, с. 211]; **шкіритися** (розм. Те саме, що сміятися [1, с. 1624]): *Той задоволено шкірється усіма зубами, тут же зв'язується по рації з колегою-прикордонником і змовницьким тоном говорить [9, с. 100]; **підкидати** (розм. Те саме, що підвозити [1, с. 954]): *– Можу підкинути тебе до Берліна, – говорить Сержю [9, с. 95]; **нариватися** (розм. Несподівано, випадково зустрічатися, стикатися з ким-, чим-небудь (перев. Небажаним) [1, с. 732]): *Але можна нариватися на контролера і потратити до поліцейського відділку за «чорний проїзд» [9, с. 206]; **втямити** (розм. Зрозуміти щось, осягти суть чого-небудь [1, с. 1521]): *Шурка чула, як жінка-************

кондуктор називала вже якимось інакше вулицю Садову, Сірова чи що, і їй шкода, що тьотя не хоче більше називати Садову, таку красиву вулицю з високими п'ятиповерховими будинками, а чомусь зове її сірою, чи то Сірова, а що воно таке, оте слово, і не **втямиш** [8, с. 179]; **второпати** (розм. Сприйняти розумом, зрозуміти [1, с. 1520]): *Це ти, дороженька, підтягуйся до цих усіх «іків», «міків», «діків», щоб второпати якщо не все, то хоча б половину з того, що вони тобі «ікають»* [9, с. 174]; **дотумкати** (розм. Додуматися [1, с. 324]): *Так я потроху дотумкала, що тут головне триматися в тонусі* [9, с. 211].

Розмовна лексика твориться по-різному. Особливістю творів Лесі Степовички є велика кількість слів-універбів серед аналізованої групи лексики. Універбація, як відомо, різновид суфіксального способу словотворення, за якого словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово [3, с. 688]. Утворене похідне мотивується повною назвою, є тотожним їй за значенням (або відрізняється лише стилістичним забарвленням), але відмінне за формою. Мотиваційною базою універбів є лексикалізовані стійкі словосполучення (*залікова книжка – заліковка, маршрутне таксі – маршрутка*). Універби здебільшого є найменуваннями неофіційними, тоді як словосполучення, що їх мотивують, – офіційними назвами відповідних понять, тому кодифікована мова використовує розчленовані найменування, розмовне мовлення тяжіє до компресії таких номінацій в однослівні назви. Розмовне мовлення і є найсприятливішим ґрунтом для утворення універбів, але така мовна економія здебільшого не шкодить образності мови, а навпаки, сприяє яскравому вияву її експресивних ресурсів, зокрема у творах Лесі Степовички: **мобілка** (*жарг. Мобільний телефон* [1, с. 682]): *Наші фірмачі обвішані пейджерями і мобілками, зустрічають колег із службових відряджень, родичі – своїх* [8, с. 317]; **слив'янка** (*Сливово наливка або настоянка на спирті, горілці тощо* [1, с. 1342]): *Бабуня ставила холодці і кендюх з кашею...Пили спотикач, наливку, слив'янку* [8, с. 293]; **канатка** (*Канатна дорога. У словнику* [1, с. 518] аналізована лексема відсутня): *Декілька разів вона приїздила до нього у Тбілісі, де вони блукали теплими вечорами, зачаровані екзотичною красою Арагві, піднімалися канаткою на Мтанцмінду й милувалися старовинними церквами Мухети* [8, с. 281]; **легковушка** (розм.

Легковий автомобіль [1, с. 609]): *Легковушок* вони не зупиняли, бо водії вимагають п'ять рублів до Дніпрівграда [8, с. 176]; *страховка* (розм. Страховий поліс [1, с. 1400]): – *Дома я скоро одужаю, в мене є страховка* [8, с. 253]; *дистанційка* (Пристрій для дистанційного керування побутовими приладами. У словнику [1, с. 300] аналізована лексема відсутня): *У кожного з нас своя кімната, спільна територія – їдальня, а ще ми маємо кухню з електроплитою... Телевізор з дистанційкою* [9, с. 17]; *мікрохвилька* (Мікрохвильова піч. Словник [1, с. 675] фіксує лексичне значення лише словосполучення *мікрохвильова піч*): *Електрична плита, мікрохвилька, пральна машина, усе фірми «Bosch»* [9, с. 149]; *посудомийка* (розм. Машина для миття посуду [1, с. 1086]): *Кухня Андреаса обладнана посудомийкою, у тумбочці повно усіляких миючих засобів* [9, с. 151]; *соціалка* (Соціальна допомога. У словнику [1, с. 1360] аналізована лексема відсутня): *Сума Андреасових прибутків вважається достатньою для того, щоб не підтримувати соціалкою другого члена родини* [9, с. 181]; *тусовка* (розм. Компанія, коло спілкування [1, с. 1487]): *У них сьогодні чергова зібрання – літературна тусовка «русаків» і «українців»* [8, с. 200].

У творах Лесі Степовички спостережено і жаргонну лексику. Головна різниця між розмовною та жаргонною лексикою полягає в тому, що перша перебуває в межах літературної мови, тоді як жаргонна належить до позалітературного вжитку. Уживання такої лексики свідчить про низьку культуру мови і мислення людини. Але твори письменниці рясніють цією лексикою. Серед жаргонної лексики можна виділити слова на позначення: 1) грошей: *бакси, зелень, капуста*: *Тут стакан свіжого морквяного соку коштує десять баксів* [8, с. 338]; *Обоє втомилися, але не бідкували, «капусту» заробляли, вистачало на трьох* [9, с. 47]; *Тепер вся моя надія на «бандерівців»-міліціантів, які тут на всю катушку стрижуть «зелень» з туристів і «човнярів», дарма що зима* [9, с. 98]; 2) одягу: *шмотки, прикид, обнова* (новий, щойно придбаний одяг): *Згадавши про класні шмотки, які тепер уже тю-тю, пішли за водою, я знову починаю рюмсати* [9, с. 43]; *Ось я бізнес-леді в діловому брючному костюмі, а цей прикид – чорна спідничка-міні і світла блузка – гарно*

пасуватиме для зосередженої перекладачки на конференц-перемовинах [9, с. 32]; Час від час я підхоплююсь, розгортаю свої **обнови**, приміряю перед люстром на стіні [9, с. 39]; 3) людей: **мент** (розм. Міліціонер [1, с. 659]): – А сама чому не зателефонувала? – Та «весело тут мені, спілкуюся з **ментами** [9, с. 92]; **наводчик** (той, хто наводить кого-небудь на щось [1, с. 704]): – Для цього, Мар'яно Миколаївно, існують **наводчики** [9, с. 77]; 4) дій та процесів: **кинути** (жарг. Обманювати, не повертати взяте чи не платити за виконану роботу, порушивши слово [1, с. 536]): Аркадій **кидонує** мене вдруге [9, с. 217]; **прожигати** (Витрачати гроші. У словниках [1, 5–7] аналізована лексема відсутня): В моїх очах Єрофеїч – стоїк, а я в його роздайбіда. Він економить, а я **прожигаю** [9, с. 34]; **обчистити** (розм. Те саме, що **обкрадати** [1, с. 823]): Через тиждень чую, що **обчистили** квартиру на нашому поверсі, в сусідньому під'їзді, у Гарбузів [9, с. 76]; **шмаляти** (Курити сигарети [5, с. 335]): До мене долітає запах їхніх сигарет, здається вони **шмалять** «Кемел» [9, с. 36]; **клеїтися** (розм. Залицятися [1, с. 544]): По дорозі Сержю трохи **клеїть** мене [9, с. 97]; **доганяти, врубатися** (Розуміти, здогадуватися [5, с. 113]): Я дивуюся на Єрофеїча: лукавить чи справді не **доганяє** [9, с. 19]; У доктора якісь совкові уявлення про пиво і взагалі алкоголь. Він не **врубається**, що тут все інакше [9, с. 19]. До вульгаризмів зараховуємо такі назви обличчя, виділені з творів письменниці, як **морда, міна**: Треба виборсуватися із депресії, моя кисла **міна** хоч кого засмутить [9, с. 90]; – Мені так кортіло підстрелити його і набити **морду** [9, с. 47].

Отже, для мови творів Лесі Степовички характерне широке вживання розмовної та жаргонної лексики. Найбільшими лексико-семантичними групами є групи на позначення назв людей за зовнішніми, фізичними особливостями та за особливостями поведінки, розумовими здібностями. Розмовну лексику письменниця вживає для того, щоб переконливіше передати місцевий колорит, почуття, думки, погляди персонажів; ця лексика є одним із засобів розкриття індивідуальних особливостей героя, його світогляду, змалювання та оцінки життя не лише з погляду автора, а й з погляду самого героя. Розмовна лексика оживлює текст твору, виразніше і жвавіше окреслює висловлену думку, створює колорит невимушеності, простоти.

Саме ця лексика з-посеред інших ознак і творять ідіостиль дніпропетровської майстрині слова Лесі Степовички.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
2. **Єрмоленко С. Я.** Стиль індивідуальний / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 603–604.
3. **Клименко Н. Ф.** Універбація // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 688.
4. **Поліщук Я.** Шлюб під зорями Канта / Я. Поліщук // Літакцент. – 2008. – Вип. 1.– С. 239–243.
5. **Словник** сучасного українського сленгу [упоряд. Т. М. Кондратюк]. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.
6. **Ставицька Леся.** Українська лексика без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
7. **Ставицька Леся.** Український жаргон. Словник / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
8. **Степовичка Леся.** Стернею долі / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 2007. – 336 с.
9. **Степовичка Леся.** Шлюб із кухлем пільзенського пива / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2007. – 335 с.

Надійшла до редколегії 16.11.2015

**ЕТИКЕТНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ
‘ПРИВІТАННЯ’ І ‘ПРОЩАННЯ’
В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

Досліджено специфіку функціонування етикетних елементарних мовленнєвих жанрів ‘привітання’ і ‘прощання’ в діалогічному мовленні персонажів оповідних текстів І. С. Нечуя-Левицького.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, етикетний мовленнєвий жанр ‘привітання’, етикетний мовленнєвий жанр ‘прощання’.

Исследована специфика функционирования этикетных элементарных речевых жанров ‘приветствие’ и ‘прощание’ в диалогической речи персонажей повествовательных текстов И. С. Нечуя-Левицкого.

Ключевые слова: речевой жанр, этикетный речевой жанр ‘приветствие’, этикетный речевой жанр ‘прощание’.

The article is devoted to the specific functioning of simple etiquette speech genre such as “greeting” and “farewell” in the characters’ dialogues in I. Nechuy-Levitskiy’s narratives.

Keywords: speech genre, etiquette speech genre ‘greeting’, etiquette speech genre ‘farewell’.

Комунікативний процес пов’язаний із поняттям мовленнєвого жанру. Мовленнєві жанри є невід’ємною складовою й основним засобом організації мовлення мовців. На думку Т. В. Шмельової, у нашій мовленнєвій свідомості є моделі мовленнєвих жанрів, залежно від яких ми як автори будуємо і як адресати сприймаємо реальні мовленнєві твори, а також оцінюємо їх [14, с. 63].

Проблемі мовленнєвих жанрів присвячено низку праць видатних лінгвістів: М. М. Бахтін [1], Ф. С. Бацевич [2], В. В. Дементьев [3], Т. В. Матвєєва [5], К. Ф. Сєдов [12], Т. В. Шмельова [14] та ін.

Уже оприлюднено чимало праць, у яких проаналізовано різноманітні типи мовленнєвих жанрів. Але й досі проблему типології мовленнєвих жанрів у мовознавстві остаточно не вирішено, поза увагою лінгвістів залишилося дослідження специфіки окремих типів мовленнєвих жанрів, зокрема етикетних елементарних жанрів ‘привітання’ і ‘прощання’ в діалогічному мовленні персонажів як основного

засобу встановлення та переривання контакту між ними, чим і пояснюється *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є простежити специфіку функціонування етикетних мовленнєвих жанрів 'привітання' і 'прощання' в діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати погляди лінгвістів на проблему мовленнєвого жанру; 2) дослідити основні засоби вираження етикетних мовленнєвих жанрів 'привітання' і 'прощання' в діалогічному мовленні персонажів оповідних текстів І. С. Нечуя-Левицького.

Апелюємо до позиції М. М. Бахтіна, котрий пов'язував природу мовленнєвого жанру з висловлюванням. Дослідник визначав мовленнєві жанри як відносно стійкі, тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань [1]. На думку культуролога, мовленнєвий жанр – це репліка, ціле висловлення в діалозі. Він розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування як факт соціальної взаємодії мовців, як співвідношення та взаємодію смислових позицій. Саме діалогічність у М. М. Бахтіна є концептуальною ознакою мовленнєвого жанру як одиниця мовленнєвого спілкування та діяльності людей [1, с. 49].

Інший дослідник К. Ф. Седов визначає мовленнєві жанри як «вербально-знакове оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей» [12, с. 8]. Він зазначає, що жанр є вербальним віддзеркаленням інтеракції, соціально-комунікативної взаємодії індивідів [12, с. 10].

Як слушно зауважує Т. В. Матвєєва, поняття мовленнєвого жанру на сьогодні трактують як: 1) типовий різновид тексту, 2) ситуативно-типове висловлення [5, с. 65].

Отже, діалогічні відношення мовців функціонують у готових формулах, тобто мовленнєвих жанрах (далі – МЖ), що закріплені у свідомості носіїв мови як своєрідні кліше.

На сьогодні в мовознавстві не існує єдиної типології мовленнєвих жанрів. Так, М. М. Бахтін стверджував, що до мовленнєвих жанрів потрібно віднести короткі репліки побутового діалогу [1, с. 237], отже, у діалозі, на думку авторів «Культуры русской речи», можуть взаємодіяти різні жанри, як-от: *запитання, стверджувальна відповідь, негативна відповідь, наказ, прохання, порада, комплімент, подяка, скарга* тощо [4, с. 573–574].

Наслідуючи М. М. Бахтіна, і М. Ю. Федосюк виокремлює елементарні (*повідомлення, привітання, прощання, похвала* тощо, проектуючи їх на мовленнєві акти) й комплексні МЖ (складаються з елементарних МЖ) [13, с. 104]. Лінгвіст К. Ф. Сєдов поділяє жанри на субжанри, що дорівнюють мовленнєвим актам, та гіпержанри, які об'єднують кілька жанрів, наприклад: *сварка, суперечка, бесіда* та ін. [12, с. 14].

Російська дослідниця Т. В. Шмельова запропонувала критерії розмежування мовленнєвих жанрів. До цих критеріїв мовознавець зарахувала: 1) мету комунікативного акту – фундамент типології – та відповідно виокремила: а) інформативні МЖ (*повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації* тощо), б) імперативні МЖ (*наказ, прохання, порада, заборона* тощо), в) оцінні МЖ (*похвала, схвалення, докір* тощо), г) етикетні МЖ (*привітання, прощання, вибачення* тощо), 2) концепцію автора (адресанта), 3) концепцію адресата, 4) подієвий зміст, 5) чинник комунікативного минулого, б) чинник комунікативного майбутнього, 7) параметр мовного втілення [14, с. 63].

Оскільки головним критерієм розмежування МЖ є комунікативна мета, яка певним чином перетинається з ілокутивним критерієм, тобто наміром мовців, то мовленнєві жанри '*привітання*' і '*прощання*' уналежнюємо до етикетних елементарних мовленнєвих жанрів, що пов'язані з етикетними нормами, які функціонують у суспільстві.

Безконфліктне спілкування мовців завжди починається з привітання і завершується реплікою-прощанням, що обмежує діалог структурно і тематично.

МЖ '*привітання*' характеризується вживанням загальноприйнятих різнотипних формул привітання в момент зустрічі співрозмовників, вираженням позитивного ставлення один до одного, передачею позитивних емоцій, наприклад:

– *Вечір добрий, пане господарю! Не ждав, не сподівався? А ми й тут! Чи ви раді, чи не раді гостеві, а ми вже й тут!* – говорив і сміявся Кованько.

– *Раді, раді! Просимо до чаю! Будь гостем в нашій господі!* – просив Радюк. – *А оце рекомендую тобі свою молоденьку жінку, хуторянку Ганну Йванівну Радючку* [6, с. 312].

У мовленні Кованька наявні МЖ *привітання*, а в мовленні Радюка – *запрошення*. Або:

– **Добрідень, отче Харитоне!** – гукнув з воза веселий Млинковський таким здоровим та хрипким басом, як з порожньої бочки, неначе в його в горлі струни порвались.

– **Доброго здоров'я, Крискент Харлампійович! Просимо до господи,** – обізвався прибитим голосом отець Харитін [8, с. 243].

У семантичному плані вітальні конструкції у МЖ 'привітання' містять: 1) заохочення до комунікації: *Добрідень, отче Харитоне; Здоров був, Карпе* тощо, 2) вияв емоційного стану адресанта: *Раді, раді! Просимо до чаю! Будь гостем в нашій господі!; Раді вас бачити* тощо, 3) побажання здоров'я: *Доброго здоров'я; Та здоров був* тощо.

У МЖ 'привітання' наявні й невербальні складники, що підсилюють дію вербальних, як-от:

– **Здоров був, Карпе!** – гукнув Грицько і **почав обнімать та цілувати** Карпа. *Гостра неголена Грицькова борода колола Карпове лице, неначе голками.*

– **Та здоров був...** – говорив Карпо, *одвертаючи лице,* – *та годі вже!*

– **Здоров був, соколе! Та зайди-бо в шинок та випий хоч чарочку з нами!** – *молв Грицько і знов ухопив Карпа руками за шию і цмокнув його в щоку* [7, с. 421]. Або:

– **Вітаю од щирого серця панну Гризельду!** – *промовив князь Домінік і поклонився низенько Гризельді.*

– **Доброго здоров'я князеві!** – *тихо промовила Гризельда й ледве схилила важку од русих кіс голову* [10, с. 47].

Комунікативна мета цього МЖ полягає в експлікації прийнятих у суспільстві етикетних норм. Комунікативне минуле і майбутнє – ініціативний та реактивний МЖ. Подієвий зміст – встановлення контакту між мовцями. Мовне втілення – наявність етикетних вітальних формул, виражених стандартними етикетними формами, закріпленими у свідомості носіїв мови.

МЖ 'прощання' характеризується наявністю в діалогічному акті відповідних усталених мовленнєвих норм поведінки, правил увічливості та етикетних форм.

Комунікативною метою МЖ 'прощання' є припинення діалогу між персонажами. Мовці використовують у мовленні стандартні форми прощання, наприклад:

– **Прощайте! Зоставайтесь здорові,** – гукнув батько з воза в брамі. – *Та коли приїдете до нас, то не забудьте привезти мені усяких українських книжок. Господи, споспішай і спострічай! Дай, Боже, час добрий!*

– **Щасливої дороги!** – гукав зять з двору [6, с. 306].

Етикетна форма прощання представлена конструкцією *Прощайте! Зоставайтесь здорові*, виражається позитивною інтонацією, є прийнятою етикетними нормами під час прощання, адже це закладено в підсвідомості мовців, характеризує ментальність українського народу. Звернення до Бога про допомогу в дорозі (*Господи, споспішай і спострічай! Дай, Боже, час добрий! Щасливої дороги!*) відбиває ментальність та набожність українського народу. Це є відповідним психологічним прийомом побажання успіху, щастя, усього найкращого під час подорожі.

Іноді етикетну форму прощання підкріплюють невербальними діями на зразок *подати руку, поцілувати* тощо, як-от:

– *Чи ваш батько згоджується послати вас на курси?* – спитав Комашко, і в його голос загув тихо, неначе він випитував секрет.

– *Ні! А мачуха не хоче й слухати за це нічого,* – сказала Саня. – *Вона ворог правдивої просвіти. Дайте мені час надуматись, порадились,* – сказала Саня.

– **Прощайте!** – сказав він до Сані й **подав їй руку.** – *Несподівана й сумна для мене притичина... Прощайте!* [9, с. 227].

Невербальна дія, виражена жестом-символом *подав їй руку*, передає дружнє ставлення до співрозмовника.

МЖ ‘*прощання*’ орієнтовано переважно на адресата, тому головним його оформленням є дієслово у формі другої особи, наприклад: *Прощай, серце Павлуся! Вибачай, що я оце тебе трохи потурбувала; Прощайте! Зоставайтесь здорові!* тощо.

Елементарний жанр ‘*прощання*’ передбачає обов’язкову реакцію співрозмовника. Прикладами можуть слугувати діалогічні акти, які яскраво відображають різнотипність форм прощання і відповіді на них, що свідчить про гостинність українського народу, як-от:

– *Моя мама не зовсім здорова сьогодні... В неї ще зранку болить голова... Приходьте ж до нас частіше!* – запросила Маруся Ломицького і сміливо подала йому руку, ще й потрясла його за руку.

– **Спасибі вам...** *зайду, доконечне зайду до вас,* – обізвася Ломицький, одчиняючи хвіртку.

– *Та не гайтеся! Заходьте частіше!* – гукнула до його Маруся з порога [9, с. 14]. Або:

– *Приїдьте ж та побалакаєте з татом про бджільництво та улики усякої системи. Ото тато буде вам радий!* – сказала Мелася на розставанні до молодого Уласевича, очевидячки, бажаючи його заманить в Деркачівку.

– *Велике спасибі вам за запросини й пошану. Як животітиму на світі до Різдва, то попрошу Таїсу Андріївну, щоб і мене взяли з собою в Деркачівку; а як помру, то вже ніяким способом не прибуду до вас,* – обізвався Михайло Кирикович [11, с. 302].

На запрошення в гості адресат виражає згоду традиційною формою відповіді на нього: *Велике спасибі вам за запросини й пошану.* Розмовне мовлення представлено лексемами *побалакаєте, животітиму,* які відбивають природність, неофіційність мовлення персонажів.

МЖ 'прощання' є темпорально й ситуативно обмеженим жанром, оскільки символізує припинення контакту. Відсутність цього жанру під час розмикання вербального контакту є свідченням невихованості та неповаги до співрозмовника.

Отже, етикетні елементарні МЖ 'привітання' і 'прощання' є обов'язковими МЖ у процесі комунікації, оскільки виконують функцію встановлення та припинення контакту між ними. У мовленні персонажів оповідних текстів І. С. Нечуя-Левицького представлені відповідними стандартними етикетними формами, що закріплені нормами етикету певного мовленнєвого колективу та свідчить про вихованість, чемність та повагу до співрозмовника.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бахтин М. М.** Проблема речевих жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / [сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.
2. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. **Дементьев В. В.** Изучение речевых жанров в России : аспект формализации социального взаимодействия // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация / [под общ. ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 39–61.

4. **Культура** русской речи : энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др.]. – [2-е изд., испр.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 840 с.
5. **Матвеева Т. В.** К лингвистической теории жанра / Т. В. Матвеева // Collegium. – 1995. – № 1–2. – С. 65–70.
6. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 2 : Прозові твори. – 391 с.
7. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 3 : Прозові твори. – 446 с.
8. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 4 : Прозові твори. – 397 с.
9. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 5 : Прозові твори. – 447 с.
10. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 7 : Прозові твори. – 460 с.
11. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 8 : Прозові твори. – 490 с.
12. **Седов К. Ф.** Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация / [под общ. ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 7–38.
13. **Федосюк М. Ю.** Нерешённые вопросы теории речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – №5. – С. 102–120.
14. **Шмелёва Т. В.** Жанроведение? Генристика? Генология? / Т. В. Шмелёва // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация / [под общ. ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 62–67.

Надійшла до редколегії 17.09.2015

**ФОНЕТИЧНА КОНОТАЦІЯ
ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ
МІФОЛОГЕМИ *ВІТЕР***

(на матеріалі української поетичної мови початку ХХ ст.)

У статті зосереджено увагу на фонетичних конотаціях, важливих для обґрунтування концептуально-інформаційного статусу міфологеми *вітер* – культурно-історичної категорії, яка в українському поетичному дискурсі початку ХХ ст. конститує естетику мови як національний феномен.

Ключові слова: конотація, міфологема, емоційна домінанта, сонорні приголосні, сугестія, асоціативні можливості фонетичних засобів, вокальні й консонантні одиниці, версифікація, українська поетична мова.

В статье сосредоточено внимание на фонетических коннотациях, важных для обоснования концептуально-информационного статуса мифологеми *ветер* – культурно-исторической категории, которая в украинском поэтическом дискурсе начала ХХ ст. конституирует эстетику языка как национальный феномен.

Ключевые слова: коннотация, мифологема, эмоциональная доминанта, сонорные согласные, сугестия, ассоциативные возможности фонетических средств, вокальные и консонантные единицы, версификация, украинский поэтический язык.

The article focuses on the phonetic connotations, which are important for substantiation of conceptual informational status of “wind” mythologem – culturally-historical category that determines aesthetics of language as a national phenomenon in Ukrainian poetic discourse of the early twentieth century.

Keywords: connotation, mythologem, emotional dominant, resonant consonants, suggestion, associative capabilities of phonetic means, vocal and consonant units, versification, the Ukrainian poetic language.

На всіх етапах розвитку української поетичної мови естетика відображення явищ об’єктивної дійсності спиралася на okazіонально-авторську концепцію формування художнього образу в контексті національних світоглядних традицій «їх вербального і невербального вираження» [14, с. 820]. Часто вектором естетичної образності поетичної мови ХХ–ХХІ ст. були міфологеми – ментальні константи, інтерпретовані зазвичай із позицій концептуально-інформаційного текстотворення як своєрідні культурологічні універсалії – відображення «фрагмента об’єктивного світу в наочно-чуттєвій формі засобами

прямої і вторинної номінації» [13, с. 15]. В україністиці міфологемна мотивація поетичної естетики, що визначала стратегію пізнання мовної та концептуальної картини світу на рівні семантичної та прагматичної організації, завжди залишалася в колі наукових пріоритетів, коли йшлося про лексичні одиниці як концепти народного світосприймання. Так, логіко-семантичну інтерпретацію етноміфологем у художньому мовленні характеризували В. Давидюк [3], В. Жайворонок [6], Н. Молотаєва (Слухай) [13], М. Токар [20], Т. Шестопалова [22] та ін. Належно обґрунтовано й конотацію лексичних, морфологічних і комунікативних одиниць в україністиці (О. Тараненко [18]) та славістиці (В. Говердовський [2], В. Маслова [12], В. Телія [19]), проте механізми створення концептуально-інформаційних сегментів міфологем за допомогою асоціативних можливостей фонетичних засобів (вокальних і консонантних одиниць) у лінгвостилістиці ще до кінця не вивчено, хоч вони винятково важливі для формування естетичного образу мовної картини світу.

Мета дослідження – охарактеризувати роль фонетичної конотації для моделювання концептуально-інформаційного сегмента в контексті задекларованого звучання та внутрішньої форми міфологеми *вітер*. Ідеться передусім про конотацію приголосного [в] та його артикуляційно-акустичні алофони [w], [v], [v'], [ǃ] у момент синтезу семантичної та естетичної спрямованості різних компонентів тексту [16, с. 7].

Матеріалом для спостережень слугували ліричні твори українських митців початку ХХ ст., які використовували звукову палітру для навіювання не стільки реального, скільки ірреального елемента у відображенні концептуальної картини світу. І хоча в цьому випадку вони не обходилися й без модальності, детермінованої лексикограматичними категоріями, однак дослідження фонетичного значення вокальних і консонантних одиниць (С. Воронін [1], О. Журавльов [7], В. Левицький [10] та ін.) підтверджує виняткову роль й асоціативно-символічного потенціалу артикуляційно-акустичних сегментів поетичного дискурсу у створенні якісно нової моделі звукозображення, а відтак і когнітивних можливостей поетичної мови як універсальної естетичної системи.

У художніх текстах початку ХХ ст. превалюють механізми, ініційовані синтагматично домінантним [в]-континуумом для формування семантичної варіативності лексеми *вітер*. Конотації сонорного [в],

що конкретизують образ міфологеми *вітер* у різних контекстуальних умовах, позиціонують зазвичай стилетвірний тип інтенцій. Такий фоностилістичний статус приголосного [в] спричинено його диференційною ознакою – характерним рухом повітряного струменя через артикуляційну щілину, що виявилася тлом для семантизації поетичної мови – більшого чи меншого руху потоку повітря без жодних перепон у горизонтальному напрямі – завдяки міфологемі *вітер*: <...> *Де свавільний вітер вільний Гонить хвилі вздовж і вишир!* (12, с. 49). Виникаючи на ґрунті інтермодального (синестезійного) сприйняття дійсності, ці додаткові «співзначення» (О. Тараненко [18]) фоносемантики [в] зберігають у формі інтенційного вербального коду національну архетипну символіку української поетичної мови початку ХХ ст.: предковична слов'янська міфологема *вітер* вияскравлює естетично-культурні категорії мовної картини світу, увиразнюючи метафоризацію денотативних корелятивів *вітер* ↔ *воля*: *Вітер волі в полі віє* (4, с. 129). Консонантна решітка фрикативного [в] специфічною акустиккою та семантичною конотацією демонструє таке національно-ментальне бачення навіть за відсутності лексеми *вітер*: *Єдина воля володіє світом, Веде в майбутнє нас* (11, с. 212). Однак це лише одна з-поміж багатьох асоціатем доби. У цей період для українських митців *вітер* стає «символічним образом стрімкого, вільного руху, революційної енергії» [9, с. 93]: *Нікого так я не люблю, як вітра вітровіння. Чортів вітер! Проклятий вітер!* (10, с. 101–102). Обдарований тонким музикальним слухом, П. Тичина легко розкладав слова на вербальні ноти, здатні ініціювати цілий комплекс асоціацій: вітер він поєднує із фугою – найвищою формою поліфонії, що, як відомо, «заснована на імітаційному проведенні однієї або кількох тем в усіх голосах за певним тонально-гармонійним планом» [15, с. 640]: *Вітер вітер ві терзає дуба кле на хмарах хмура сон це знов осінній ві* (10, с. 130). На тлі плавного, майже елегійного ритмічного ладу поезії таке мовлення схоже на психомоторний розлад, що виявляється в поривчастих рухах та діях, позиціонуючи художній елемент *ві* як камертон непередбачувано-поривчастого танцю осіннього вихору: *По доріжці, на д'ній ніжці вітер робить на вітер на* (10, с. 152). Тому реалізація цього фрикативного інваріанта [w] та його позиційних і комбінаторних алофонів – [v], [v'], [ǃ] – органічно вплітається в семантичну площину персоніфікованого поетичного

дискурсу: *Божевільний вітер божевільно боживсь у вікна і двері* (10, с. 372), асоціативно конденсуючи емоції, еквівалентні авторським інтенціям. Алітерацією сонорного [в] митці прагнули задіяти звучність як маркер вокалізації поетичної мови, що залежить, зокрема, від деформації щілини – диференційної ознаки цього спіранта: *У полі вітер блукав і вив, кружляв волоссям хмар* (1, с. 61). Звукова структура слів (*блукав[ў]*, *вив[ў]*, *кружляв[ў]*) із позиційним варіантом [ў], асоціативно наслідуючи семантичною конотацією стрімкість вітру, увиразнила характер акустичного враження цього природного явища. Наприклад, у поетичній мові модерного романтизму тональний [в] разом із лабіалізованим голосним [о], що зазвичай домінують у прозових творах [21, с. 148], є асоціативним тлом для конотації – *приємний стрімкий вітер: Мої дивні діти, Віддав вас вольній волі. Ви, мов вино, мов вітер, Мов вагони в дикучім полі* (3, с. 161).

Зростання інтенсивності звукового ефекту – *сильний вітер як вияв психологічного стану душі* – викликане не стільки звукосполученням [ву], яке в текстах різних стилів не належить до продуктивних моделей [21, с. 148], скільки лабіалізованим [в], який конотаційно близький до голосного [у]: *Виллем муки наші в звуки Буйним вітрам в унісон. <...> Там на волі, на роздолі <...> Всю отруту нашу люту Виллем в море без журби* (12, с. 49). Крім вокального сегмента [у], який ініціює асоціацію протяжного завивання, а отже, і психологічний стан тривоги, суму, журби, муки, приголосні [с] та [с'] посилюють конотаційне враження ‘свист вітру’: *Вітер свистить свою пісню сумну* (9, с. 46); *Лиш вітер виє під вікном сумний псалом* (5, с. 79). Асоціативна пластика сонорного [v'] та голосного [і] виявилася досить продуктивним фоностилістичним засобом у художніх текстах [21, с. 148] як вербальний знак естетичної метафоризації поетичної мови. Метафорично формуючи стійкий зв'язок між лейтмотивним звучанням та змістом, така поетична мова водночас ілюструє кореляцію між фонетичною оболонкою та емоційно-оцінними компонентами вербального спілкування і демонструє провідні естетичні тенденції української поезії раннього модернізму кінця ХІХ – початку ХХ ст.: *Вітер віє, віє, мліє, Навіває срібні сни, Навіває злотні мрії, Чеше кучері Весни* (6, с. 223). Конотації губних приголосних надзвичайно відчутні «в тонкій духовно-дисгармонійній і водночас рухливо-змінній архітектоніці поезій» [23, с. 14], де символіка природи домінує

над пейзажним зображенням, адже образи природи – це насамперед знак настроїв, понять, ідей [4, с. 151]. Конотаційний ефект робить зрозумілим характер м'яких символічних значень звука [v'] передусім як асоціативного корелята приємного руху повітря: *Рушив вітер ясенові віти* (8, с. 69). У цих зразках [w] та [v'] є виразниками асоціативних тенденції (динаміки руху): «вражає інтимне поєднання відчуття гармонії природи й тисячолітніх пригод людського невтомного духа» тих митців, хто «усе життя хотів підглянути таємницю погодження у вічній красі найстрашніших противенств» [17 с. 63]: *Нам свіжий вітер розвіва волосся* (7, с. 74); *Свіжий вітер з південного краю Дзвінко пролітає верхами* (8, с. 42). Це конотація елегійного, мрійливого настрою, що посилює природну м'якість української поетичної мови. Цих ознак приголосний [v'] набуває завдяки голосному [i], асоціативно збагачуючи й урізноманітнюючи українські версифікаційні засоби та жанрові форми – від традиційної романсової лірики із властивою їй елегійністю до філософського осмислення суті буття: *Прозорий вітер з біловіт На цілий світ* (9, с. 51). «Саме такий звукопис виявляє оригінальні парадигми картинно-зорових, картинно-слухових, картинно-дотикових поетизмів», які є справді «невичерпним джерелом естетизації дійсності» [8, с. 113]. Домінування іманентної творчої інтуїції, утаємничення в трансцендентну сутність буття в українській версифікації 10–20-х років ХХ ст. [11, с. 458] безпосередньо позначилися на естетизації асоціативних можливостей щільних приголосних [w] ↔ [v'] та експресивній трансформації стилістично нейтральної лексеми *вітер*, гармонійно переплітаючись із символістичними тенденціями: *В'є в верхів'ях вільний вітер Вічним велетням вінок – На німій небесній ниві Вовна порваних думок* (4, с. 113). Конотаційно маркована фонетична синтагматика з домінувальною фоносемантою [v] виявляє тенденцію до сугестивної експресивності в поетичному дискурсі, основою якої слугувала «філософія серця»: *Повійте, вітри, полудневі* (2, с. 175). Імплицитну інформацію хоч і націлено на ірраціональну актуалізацію сутності, однак вона здатна стати критерієм стратегії розвитку комунікативно-функційної парадигми лінгвостилістики, зокрема й соціально мотивованої: *Вихре, радісний вітре! Товаришу вільних верхів! Рвійно грає в повітрі Твій розколюваний спів <...> О вітре! Видери, вирви з серця сум віковий!* (2, с. 77). Тим часом функційне призначення звукового тла –

презентувати глибинну семантику й проникати в найпотаємніші куточки авторської ідеї – уможливило формування експресивного звучання для лірико-суб'єктивної актуалізації життєвих концептів: *Вона ж цвіла, цвіла на диво І оддала всі творчі соки – А вітер шепче їй журиливо, Що цвіт зійшов на довгі роки. В природу дивну Вона вкладе всю міць, всю владу, І сад впізнає королівну* (12, с. 434). Звукова архітектоніка такої мови виявляє ідейно-стильові парадигми поетичного дискурсу, у якому декодування потрібної естетичної інформації актуалізує реальність існування інгерентної стилетвірної конотації – *легкий вітер, що колише віти вишні* – завдяки фонетичним моделям синтагматичного типу. Щілинна лабіалізація як диференційна ознака, акцентована голосним [o] навіть у фазі екскурсії, насичує ритмічними звуковими коливаннями всю поетичну мову, робить її мімічною, тому альтернації фонетичних моделей [wo]//[v'i] та вокалізованого [oŭ] асоціативно посилюють ↔ послаблюють звукову тональність, ініціюючи враження 'ледве відсутного вітру': *Вітер хворий віє стиха* (6, с. 226). Синтагматичною конденсацією [w] – [ŭ] досягнуто алюзії майже непомітного руху повітряних мас. На ґрунті конотації щілинного губного [w] та його губно-зубного дієзного варіанта [v'] легко простежити однотипність художньо-образного моделювання (а отже, і сприйняття) цього атмосферного явища в «органічно-власній оригінальній поезії» В. Свідзінського – «поета наскрізь «ренесансного» і до того ж широкої та глибокої культури» [17, с. 191]: *Уже вечір, вечірній вітер.<...> Вербова віта цвіте І жовта свіча горить. <...> А навіщо ця жовта свіча? Уже вечір, вечірній вітер* (8, с. 192). Однак, розглядаючи *божевільний вітер, проклятий вітер, свіжий вітер, прозорий вітер, вечірній вітер, вірний вітер, хворий вітер, вишневий вітер* та ін. з погляду різнотипних асоціацій денотата *вітер*, можна зробити висновок про специфіку змістових констант на ґрунті конотацій приголосного [w]: у М. Семенка – це ніби кришталеве обрамлення для весняних «біловіт» – візуалізація повітря, що позбавлене кольору, однак інтенційно здатне фокусувати увагу на собі; у В. Свідзінського – це образ *вечірнього вітру* (занадто тихого, що ледь чутно торкається квіту вербової гілки, тому й «*жовта свіча горить*»). Крім динамічної експресії, виразні й суто зорові асоціації – темного (В. Свідзінський) та світлого (Г. Чупринка), ідентифіковані завдяки означенню *вечірній* і денотату

вишня. І хоч С. Дорошенко вважає, що «неправомірно ототожнювати приголосний звук російської мови [в] і приголосний української мови [в], оскільки відмінні характеристичні риси їх творення зумовлюють позиційну своєрідність» [5, с. 26], однак бальмонтівські рядки – *Я вольный ветер, я вечно вею, волную волны...* – ілюструють універсалізацію конотаційних властивостей приголосних [w] ↔ [v'] у межах східнослов'янської версифікаційної традиції, принаймні коли йдеться про міфологемний образ *вітру*. Унаслідок сформованих сем в українському поетичному дискурсі цього періоду виникає поняття *експресія часу* завдяки оказіональній інтерпретації [w]-континууму в денотативно-референтній площині навіть нейтральних лексем, які набувають статусу експресем. Українські митці, зорієнтовані на досягнення емоційно-експресивного комунікативного ефекту, завдяки конотаційним властивостям інваріанта [w] та його алофонів [v], [v'], [ў] змогли ініціювати «бунтарство вітру», що, без сумніву, сприяло відтворенню й «ритмів, розгонистих, розмаїтих, яким неймовірно важко дати визначення, настільки вони рухомі» [9, с. 93]. Конотація руху вниз як імпліцитний вектор ритму поетичної мови – це невербальна образна інформація, ініційована локалізованою решіткою сонорного [ў] початкових лексем кожного рядка строфи:

Враз

Вниз

Впали краплі крові!... (10, с. 50).

Нові смислові акценти звукового образу [w] ↔ [ў] матеріалізували враження швидкого руху, а ефект графічної конденсації щільної артикуляції [w] посилив семантичні алюзії, матеріалізуючи концептуально-інформаційний елемент міфологеми *вітер*.

Глибокий аналітизм і надвисока поетика стилю, спираючись на конотаційний потенціал звукового континууму зі щільною [w]-акустиком, асоціативно вербалізує знаки реалій, стилістично маркуючи взаємодію імпліцитних та експліцитних категорій як закономірність естетичної форми комунікації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Воронин С. В.** Основы фоносемантики : монография / С. В. Воронин. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. – 244 с.

2. **Говердовский В. И.** Диалектика коннотации и денотации / В. И. Говердовский // Вопросы языкознания. – 1985. – № 2. – С. 71–79.
3. **Давидюк В.** Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 324 с.
4. **Дзюба І.** Михайло Драй-Хмара ; Поезія / І. Дзюба // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. / [за ред. В. Г. Дончика]. – [2-е вид.]. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1 : 1910–1930-ті роки. – С. 148–183; 325–334.
5. **Дорошенко С. І.** Про звук [в] // Дорошенко С. І. Наукові простори : вибрані праці / С. І. Дорошенко ; [упоряд. Т. В. Беляєва, С. О. Марцин]. – Х. : Нове слово, 2009. – С. 25–27.
6. **Жайворонок В. В.** Слово в етнологічному контексті / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 7–14.
7. **Журавлев А. П.** Звук и смысл / А. П. Журавлев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
8. **Козловська Л.** Ідіостиль поез Михайля Семенка у контексті українського модерного віршування / Л. Козловська // UKRAINIKA I SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA. Problémy jazyka, literatury a kultury : sborník článků / Univerzita Palackého v Olomouci. – Olomouc, 2004. – С. 112–116.
9. **Костенко Н. В.** Поетика Павла Тичини. Особливості віршування : монографія / Н. В. Костенко. – К. : Вища школа, 1982. – 255 с.
10. **Левицкий В. В.** Семантика и фонетика : пособ., подготовл. на материале эксперимент. исследований / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.
11. **Літературознавчий** словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
12. **Маслова В. А.** К построению психолингвистической модели коннотации / В. А. Маслова // Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С. 108–120.
13. **Молотаєва Н. В.** Етноміфологеми у художньому мовленні Т. Г. Шевченка : концепт і знак / Н. В. Молотаєва // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 15–20.
14. **Моренець В.** Віхи життя і творчості М. С. Вінграновського / В. Моренець // Вінграновський М. С. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 2004. – С. 819–822.
15. **Новий** словник іншомовних слів : близько 40000 сл. і словосполучень / Шевченко Л. І., Ніка О. І., Хом'як О. І., Дем'янюк А. А. ; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : Арій, 2008. – 672 с.

16. **Новиков Л. А.** Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – М. : Русский язык, 1988. – 304 с.
17. **Розстріляне відродження : антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей** / [упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка ; післям. Є. Сверстюка]. – К. : Смолоскип, 2007. – 979 с.
18. **Тараненко О. О.** Конотація / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 248.
19. **Телия В. Н.** Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
20. **Токар М.** Функціонування міфологем у поезії Миколи Вінграновського / М. Токар // Вісник Харківського університету. – 1999. – № 448. – С. 288–291.
21. **Чередниченко І. Г.** Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.
22. **Шестопалова Т.** Кореляція понять «архетипний образ – міфологема – символ – міф» (на прикладі поезії П. Тичини) / Т. Шестопалова // Наукові записки Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія» : Сер. «Філологія». – Т. 17. – 1999. – С. 37–11.
23. **Шумило Н. М.** Початок ХХ століття : загальні тенденції його розвитку / Н. М. Шумило // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. [за ред. В. Г. Дончика]. – [2-е вид.]. – К. : Либідь, 1994. – Кн. I : 1910–1930-ті роки – С. 9–33.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Бажан М. П.** Твори : у 2 т. / М. П. Бажан. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 1. – 264 с. ; Т. 2. – 1965. – 327 с.
2. **Загул Д. Ю.** Поезії / Д. Загул ; [редкол. В. В. Біленко та ін. ; упоряд., вступ. ст. і прим. С. В. Далавурака, В. М. Лесина]. – К. : Рад. письменник, 1990. – 326 с.
3. **Йогансен М.** Поезія / М. Йогансен // Розстріляне відродження : антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей / [упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка ; післям. Є. Сверстюка]. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 159–171.
4. **Кобилянський В.** Поезії / В. Кобилянський ; [вступ. ст. С. Крижанівського ; упоряд. та прим. С. Крижанівського, В. Лесина, О. Романця]. – К. : Рад. письменник, 1959. – 352 с.

5. **Лепкий Б. С.** Поезії / Б. С. Лепкий ; [редкол. В. В. Біленко та ін. ; упоряд. вступ. ст. і прим. М. М. Ільницького]. – К. : Рад. письменник, 1990. – 383 с.
6. **Олесь О.** Вибране : поезії / О. Олесь ; [упоряд. О. Бабишкін, Б. Буряк, Ю. Мельничук ; передм. М. Рильського]. – К. : Рад. письменник, 1958. – 518 с.
7. **Рильський М.** Поезія / М. Рильський // Розстріляне відродження : антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей / [упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка ; післям. Є. Сверстюка]. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 66–99.
8. **Свідзінський В. Є.** Твори : у 2 т. / В. Є. Свідзінський ; [вид. підгот. Е. Соловей]. – К. : Критика, 2004. – Т. 1. Поетичні твори. – 584 с.
9. **Семенко М. В.** Поезії / М. В. Семенко ; [редкол.: О. Є. Засенко та ін.; вступ. сл. М. Бажана ; упоряд. та ст. Є. Г. Адельгейма]. – К. : Рад. письменник, 1985. – 311 с.
10. **Тичина П. Г.** Золотий гомін : вибрані твори / П. Г. Тичина ; [упоряд., вступ. ст. та приміт. С. А. Гальченка]. – К. : Криниця, 2008. – 608 с.
11. **Филипович П.** Поезії / П. Филипович // Розстріляне відродження : антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей; / [упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка ; післям. Є. Сверстюка]. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 212–225.
12. **Чупринка Г. О.** Поезії / Г. О. Чупринка ; [редкол. : В. В. Біленко та ін. ; вступ. ст. М. Г. Жулинського ; упоряд. і прим. В. В. Яременка]. – К. : Рад. письменник, 1991. – 495 с.

Надійшла до редколегії 12.10.2015

РЕЦЕНЗІЇ

СЛОВАЦЬКИЙ ПОТЯГ ДО УКРАЇНСЬКОЇ НЕОЛОГІЇ

Рецензія на монографію **J. Kredátusovej**
«**Ukrajinská neológia a obnovovacie procesy v ukrajinskej lexike**»
(**Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014. – 253 s.**)

Україністика як сукупність наук, які вивчають мову, літературу й культуру українського народу, активно розвивається в провідних університетах сучасних слов'янських країн: у Польщі, Чехії, Словаччині, Болгарії, Сербії, Хорватії. Наукові дослідження західно- та південнослов'янських україністів мають переважно зіставний характер, але останнім часом актуалізовано україністичні розвідки, які є не менш цікавими й цінними не лише для зарубіжних філологів, а й для всіх славістів. Так, кафедра україністики Інституту україністики та середньоєвропейських студій Пряшівського університету в Пряшеві, єдина україністична кафедра в усій Словаччині, є потужним осередком вивчення й розвитку української мови, літератури, культури поза межами України. Завдяки невтомній науковій діяльності викладачів цієї кафедри дослідження української мови на теренах Східної Словаччини стало систематичним і поглибленим, у результаті чого сформовано словацьку україністику як наукову славістичну галузь. Яскравим доказом цього є наукові праці відомої словацької україністки Ярмили Кредатусової, у науковому доробку якої вже чимало праць з контрастивної українсько-словацької й російсько-українсько-словацької лексикології («Контрастивна лексикологія для перекладачів (русистів й україністів)», «Нова субстантивна лексика в українсько-словацькому аспекті»), з теорії та практики перекладу («Послідовний переклад (для україністів)», «Науковий переклад у практиці»).

Монографію Я. Кредатусової «*Українська неологія та оновлювальні процеси в українській лексиці*» спрямовано на вивчення лексико-семантичної підсистеми сучасної української літературної мови, зокрема її динаміки й інноваційних процесів, адже синхронний вплив

зовнішніх і внутрішніх чинників зумовив бурхливі зміни в лексиці та словотворенні й призвів до появи нової галузі лексикології – неології. Дослідження причин і форм змін у лексичному складі української мови, безперечно, сьогодні належать до важливих проблем лінгвістичної науки не лише в Україні, а й за її межами, тому інноваційні процеси в лексиці є об'єктом постійної уваги науковців.

У рецензованій монографії детально і послідовно описано зародження й розвиток української неології як окремого напрямку сучасних лінгвістичних досліджень. Авторка зазначає, що колосальна неологізація на зламі століть сприяє активній фіксації дослідниками нових слів у мові, але водночас є і проблемою щодо теоретичного усвідомлення поняття неологізм. Ґрунтовним у монографії Я. Кредатусової є аналіз цілої низки дискусійних в українській лексикології питань, зокрема поняття неологізму, його співвіднесеності з оказіоналізмом, ознак і типології цих явищ тощо. На думку дослідниці, найбільш уживаним в українському мовознавстві є термін неологізм, хоча він досі не має точної й однозначної дефініції. На сьогодні існує шість підходів до визначення неологізму як мовної одиниці: стилістичний, психолінгвістичний, лексикографічний, денотативний, структурний, конкретно-історичний, але, за спостереженнями дослідниці, у сучасних українському, російському й англійському мовознавстві домінує структурно-семантичний принцип його визначення. Проте, на переконання Я. Кредатусової, цей принцип для розуміння нових мовних одиниць є сьогодні недостатнім, адже неологізм не лише мовне, а й культурне явище. Будь-яка мовна інновація є результатом діяльності її творця, тобто носія й користувача мови, і тому неологізм є концептуальним за своєю суттю: він відбиває статус тієї когнітивної структури, яка стоїть за словом і сформувалася у процесі категоризації людиною довкілля. Отже, резюмує авторка монографії, когнітивний підхід до неології перебуває сьогодні в початковій стадії формування.

Спираючись на праці визначних українських дослідників інноваційної лексики, Я. Кредатусова зосереджує увагу на суперечливих питаннях щодо понять-термінів, яких існує чимало, на позначення мовного нововведення як такого та його різновидів. Серед них такі номени, як *інновація*, *новоформа*, *неологізм*, *неолексема*, *неоморфема*, *неоформант*, *неосемантизм*, *неозапозичення*, *неографема*, у низці

яких термін *інновація* є родовим для всіх різновидів мовних нововведень. Авторка характеризує поширені в українському мовознавстві й подані в наукових працях Є. А. Карпіловської, О. А. Стишова, Д. В. Мазурик типології неологізмів і доходить висновку, що понятійний термінологічний апарат в українському мовознавстві не сформувався остаточно, тож українські лінгвісти надають перевагу «власним» термінам, зокрема тим, які вважають доречними.

Для виявлення й осмислення інноваційних процесів у сучасному українському лексиконі важливим є вивчення зовнішніх і внутрішніх чинників мовних змін, адже динаміка мови викликана соціальними й власне мовними факторами. Про взаємозалежність і постійну взаємодію екстра- та інтралінгвальних чинників у розвитку мови йдеться в працях і зарубіжних (Е. Косеріу, А. Мартіне, О. Есперсен, Д. Шмельов), і вітчизняних науковців (Л. А. Булаховський, Ю. В. Шевельов, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, С. В. Семчинський, В. В. Німчук, Н. Ф. Клименко, О. О. Тараненко, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат). На їхній погляд, ці чинники є взаємозалежними й перебувають у постійній взаємодії та взаємозв'язку, впливаючи на існування й розвиток мови. Серед зовнішніх чинників дослідники передусім на сучасному етапі розвитку європейських мов у цілому й української зокрема відзначають процеси глобалізації у фінансово-економічній, політичній, інформаційній сферах суспільного життя. До зовнішніх, позамовних, чинників, що стимулюють загальний поступальний розвиток мови, відносять міжмовні контакти, які зумовлюють запозичення слів і виразів іншомовного походження, сприяють розширенню словотвірних можливостей мови. Значна роль у розвитку лексичного складу належить також і психологічним чинникам, які породжують прагнення передавати свої думки за допомогою нових, яскравих, неординарних засобів вираження тощо. Дослідниця Я. Кредатусова, ознайомившись з працями українських науковців, у яких ідеться про зовнішні чинники впливу на лексичну систему української мови, називає одинадцять екстралінгвальних факторів, які спричиняють ці зміни.

Крім позалінгвістичних чинників, мовний розвиток підпорядковано внутрішнім законам, на яких також акцентує свою увагу науковець. Важливим внутрішнім стимулом розвитку лексико-семантичної

системи є «закон мовної економії» та закон, на підставі якого відбувається відбір найбільш раціональних для спілкування мовних засобів. Розширення словника української мови з огляду на дію цих законів є закономірним процесом, який досить активно стимулює розвиток мовної системи. У результаті цього з'являються новоутворені складні слова – абрєвіатури, юкстапозити, композити, що є зручними й ефективними засобами номінації. Динамічна сутність мови підпорядкована й основному закону діалектики: своєрідній боротьбі протилежностей, що спричиняє мовні зміни й визначає її саморозвиток, тому рушійною силою лінгвальних змін є дія мовних антиномій: закон асиметричного дуалізму мовного знака (означувач прагне отримати нові значення, а означуване – нові засоби свого вираження), антиномія узусу й можливостей мовної системи (узус обмежує використання мовних одиниць та їх сполучуваності, а потреби мовленнєвого вживання примушують постійно розривати ланцюг цих обмежень, використовуючи можливості, закладені в мовній системі), антиномія двох функцій мови: інформаційної та експресивної (протиріччя між прагненням до регулярності, однотипності одиниць, з одного боку, та до їх експресивного виділення – з іншого).

На схвалення заслуговують описані Я. Кредатусовою інноваційні процеси в лексиці сучасної української мови, які досліджено в межах загальних взаємозалежних, але різноспрямованих тенденцій розвитку мов, а саме: інтернаціоналізація (глобалізація) – націоналізація (етнізація), інтелектуалізація (спеціалізація, професіоналізація) – демократизація (лібералізація, субстандартизація, вульгаризація), активізація – пасивізація.

Поява нових мовних одиниць, які поповнюють і збагачують лексичний склад української мови, відбувається через різні процеси. Інновації в мові з'являються на базі наявних словесних знаків і в процесі деривації, і внаслідок формування нових значень уживаних у мові слів. У монографії авторка звертається до аналізу дериваційних і семантичних неологізмів, оскільки вони становлять основний масив лексичних інновацій, підкреслюючи, що саме дериваційні неологізми (лексичні одиниці, що утворилися на основі власних і запозичених ресурсів мови за допомогою засобів словотворення) відіграють ключову роль у поповненні й розширенні словникового складу

української мови. Оскільки специфіка словотвірних процесів перебуває в безпосередньому зв'язку з лексико-граматичною класифікацією слів, у рецензованій науковій праці явище дериваційної неологізації розглянуто в межах лексико-граматичних класів слів, виявлено продуктивні словотвірні типи, а також конкретні словотворчі форманти, за допомогою яких утворюють іменники, прикметники, прислівники тощо. Аналіз інноваційних семантичних утворень дав можливість дослідниці визначити основні процеси зміни значень слів, якими є метафоризація (60 %), термінологізація (25 %) та детермінологізація (15 %). Оскільки праця Я. Кредатусової розрахована переважно на словацьку аудиторію, то, зрозуміло, що авторка вживає властиву для словацьких лінгвістів термінологію. Водночас вона знайомить читачів із поширеними в українському мовознавстві словотвірними термінами, наприклад лексико-семантичний спосіб творення слів тощо.

На високу оцінку заслуговує *третій розділ монографії «Нова українська лексика порівняно зі словацькою»*, у якому подано стан вивчення неолексики в словацькому мовознавстві, а також у контрастивному плані проаналізовано нові абстрактні назви, аббревіатури, назви осіб, фемінітиви, найменування, утворені за допомогою іномовних префіксів і префіксоїдів, неосемантизми в українській і словацькій мовах. Авторка Я. Кредатусова виявляє спільне й відмінне в словотвірних способах і моделях, у використанні словотворчих формантів, визначає ступінь їх продуктивності, сферу функціонування в зіставляваних мовах. Найбільше відмінностей дослідниця помітила в способах творення назв осіб жіночої статі й у сфері використання цих дериватів, а також у застосуванні іномовних компонентів у процесі творення неодериватів. Щодо нових фемінітивних назв лінгвіст зазначає, що словотвірний потенціал у зіставляваних мовах однаковий, проте сфера використання фемінітивів у цих мовах є різною; словотвірні способи й засоби є подібними, а відмінною виявляється сполучуваність твірних основ і суфіксів.

У праці також порушено й таку актуальну для української мови проблему, як конкурування формантів у процесі творення неодериватів. Ця проблема виявляється, по-перше, у застосуванні семантично подібних, але генетично й структурно відмінних морфем (префіксоїд *агро-* і твірна основа *сільгосп-*: *агротехніка* – *сільгосптехніка*),

по-друге, у тимчасовому співіснуванні синонімічних словотворчих суфіксів із поступовою заміною невластних власномовними українськими (*рекламщик* > *рекламник*, *завідующий* > *завідувач*, *головнокомандующий* > *головнокомандувач*, *плавчиха* > *плавчиня*).

Особливо цікавим і корисним для славістів є контрастивний аналіз семантичного словотворення, проведений на матеріалі двох мов. Лінгвіст Я. Кредатусова, описуючи явище розширення семантики слова в українських неосемантизмах, подає словацькі лексеми-відповідники до українських лексико-семантичних варіантів. Так, наприклад, в українській мові у слові *донор*, що відоме в значенні «людина, яка віддає свою кров для її переливання пораненим або хворим», істотно розширився значеннєвий компонент 'віддавати', поповнившись семемою 'віддавати який-небудь орган для пересадки іншій особі', а завдяки творчому пошуку працівників ЗМІ до цього значення додалося й нове, переносне – «держава, фізична або юридична особа, яка підтримує матеріально, надає гуманітарну та іншу допомогу, сприяє в чомусь». У словацькій мові, резюмує дослідниця, першому українському значенню відповідає лексема *donor*, інші, похідні, репрезентовано лексемою *darca* 'той, хто дарує'. Такий аналіз засвідчує складність семантичних відношень у лексиці споріднених мов, спричинену характером розподілу понятійного змісту.

Потрібно відзначити й добір авторкою ілюстративних матеріалів, які демонструють явище семантизації певного слова в одній мові та його відсутність в іншій. Наприклад, словацька лексема *dáždnik* «парасолька» у сполученні *bezpečnostný dáždnik* набуває значення «охорона, надана іншою державою», яке в українській мові не трапляється. У результаті проведених семантичних зіставлень Я. Кредатусова виявила наскільки, з одного боку, складною є мережа взаємної семантичної переплетеності лексичних значень української й словацької мов і, з іншого боку, наскільки своєродною є модифікація значень слів у зіставляваних мовах.

Отже, монографія словацької дослідниці Я. Кредатусової належить до низки найбільш ґрунтовних зарубіжних праць, у якій подано інноваційну лексику сучасної української мови, ретельно описано й систематизовано способи її оновлення й поповнення. Завдяки єдиній концепції опису й аналізу лексико-словотвірних інно-

вацій у цій фундаментальній праці постала панорама динаміки української лексики, а контрастивні дослідження української й словацької мов засвідчили спільне й відмінне в процесах оновлення лексикону споріднених слов'янських мов.

Ця наукова розвідка, без сумніву, прислужиться не лише викладачам української мови в Словаччині, а й словакістам в Україні, а також усім науковцям-славістам, які працюють у галузі лексикології, дериватології, граматики, стилістики.

*І. М. Шпітько, доцент кафедри загального
та слов'янського мовознавства
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара*

Надійшла до редколегії 15.09.2015

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексєєв Вадим Сергійович – старший викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: мова зарубіжної реклами.

Баранник Олена Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Коло наукових інтересів: граматики, стилістика сучасної української літературної мови.

Ганжа Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура сучасної української мови, епістолярна спадщина українських письменників-класиків, фразеологія сучасної української літературної мови.

Голікова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, історична граматики, граматики сучасної української мови, соціолінгвістика.

Датченко Юлія Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: етнолінгвістика, контрастивне мовознавство сучасних слов'янських мов.

Дев'ятко Юлія Сергіївна – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені Івана Мечникова.

Коло наукових інтересів: теорія та практика перекладу медичної термінології.

Євсєєва Галина Петрівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Коло наукових інтересів: соціолінгвістика, психолінгвістика, державне управління у сфері мовної політики.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексична система мови, семасіологія.

Карасьова Катерина Анатоліївна – здобувачка кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: дискурсіологія; комунікативна, когнітивна лінгвістика та лінгвопрагматика.

Ковальчук Микола Савелійович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: мова засобів масової інформації.

Ковтун Альбіна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Коло наукових інтересів: лексикологія, семасіологія, лексикографія.

Коцюба Надія Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Коло наукових інтересів: культура ділового мовлення, практична стилістика, прикладне мовознавство.

Купчинська Зоряна Олегівна – доцент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

Коло наукових інтересів: ономастика, історія української мови.

Левун Ніна Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: термінологія, словотвір, стилістика і культура української мови.

Лоцинова Інна Сергіївна – аспірантка кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, інноваційні процеси в сучасній українській мові.

Мамич Мирослава Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Коло наукових інтересів: питання гендерної лінгвістики, жанрології, стилістики тексту.

Мамчич Інна Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української літературної мови.

Присяна Альона Вікторівна – аспірантка Одеського національного університету імені Івана Мечникова.

Коло наукових інтересів: юридична лінгвістика, юридичний дискурс.

Рибалка Ярослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української мови, історична лексикологія, сучасна українська мова.

Романюк Ілона Валентинівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, комунікативна лінгвістика.

Сінкевич Наталія Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикографія, стилістика.

Степаненко Олена Костянтинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: словотвір української мови, методика викладання української мови.

Українець Людмила Федорівна – доктор філологічних наук, професор, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка.

Коло наукових інтересів: проблеми української лінгвостилістики (фоно-стилістика).

Хрушкова Ольга Анатоліївна – викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, неологія, психолінгвістика.

Шевченко Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лінгвістики Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, концептологія, лексикографія.

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, проблемні питання семантичного синтаксису сучасної української літературної мови.

Шпілько Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: славістика, словакістика, зіставна лексикологія й дериватологія.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Датченко Ю. В.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПИСАНКИ
ЯК ВІЗУАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ТЕКСТУ 3

Дев'ятко Ю. С.

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ
БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ 11

Коцюба Н. Й.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТА
В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ТЕКСТІ 20

Шевченко Л. Л.

ЗМІСТ КОНЦЕПТУ 'ЄВАНГЕЛІЄ' (на матеріалі Нового Завіту) 28

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ганжа С. А.

АКСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВІ ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТІВ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА 41

Зайцева В. В.

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОНІМІЧНИХ НОМІНАЦІЙ
(на матеріалі українськомовного тексту газети) 50

Карасьова К. А.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ КОНКРЕТИЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОГО МОВЛЕННЯ (обставинні та з'ясувальні) 59

Ковальчук М. С., Алексєєв В. С.

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ 70

Ковтун А. А.

СПЕЦИФІКА МЕХАНІЗМІВ ТВОРЕННЯ ВТОРИННИХ НОМІНАЦІЙ
ВІД РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ 78

Купчинська З. О.

ВІДТОПОГРАФІЧНІ ОЙКОНІМИ-ПЛЮРАТИВИ 88

Левун Н. В.

СЛОВОТВІРНІ ТИПИ ЧЕРЕЗСТУПЕНЕВИХ ПОХІДНИХ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 103

Просяна А. В.	СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на матеріалі законодавчих актів, що регулюють освітню діяльність) ..	111
Рибалка Я. І., Степаненко О. К.	МОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЮ	122
Сінкевич Н. М.	ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ У «ВЕЛИКОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»	134
Хрушкова О. А.	СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНО-ГЕОГРАФІЧНИХ УРБАНОНІМІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ.....	142
Шевченко Т. В.	ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ	152
МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ		
Голікова Н. С.	КОНТЕКСТУАЛЬНІ «ВКРАПЛЕННЯ» В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО	161
Євсєєва Г. П., Баранник О. Ю.	ОДНОСКЛАДНІ НОМІНАТИВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ ЯК ВИРАЗНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВИ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШЕГО» ..	169
Лощинова І. С.	ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СЛІВ-СИМВОЛІВ У МОВОТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ.....	175
Мамич М. В.	МЕДІА-ЖАНР «АСТРОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ» НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЖІНКА»	186
Мамчиц І. П.	ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ОСОБЛИВІСТЬ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЛЕСІ СТЕПОВИЧКИ	196
Романюк І. В.	ЕТИКЕТНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ 'ПРИВІТАННЯ' І 'ПРОЩАННЯ' В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО	206

Українець Л. Ф.

ФОНЕТИЧНА КОНОТАЦІЯ

ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ

МІФОЛОГЕМИ *ВІТЕР*

(на матеріалі української поетичної мови початку ХХ ст.) 213

РЕЦЕНЗІЇ

Шпітько І. М.

СЛОВАЦЬКИЙ ПОТЯГ ДО УКРАЇНСЬКОЇ НЕОЛОГІЇ..... 223

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 230

Наукове видання

**ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Випуск 16

ISSN 2313-4593

*Збірник наукових праць
за редакцією д-ра філол. наук, професора
І. С. Попової*

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 12209-1000Р від 21.12.2006

Відповідальний за випуск *К. О. Біла*
Оригінал-макет *К. О. Біла*
Коректор *І. П. Мамчич, В. П. Гайдар*
Технічний редактор *Н. В. Джікія*

Підп. до друку 28.12.2015. Формат 60x84¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 12,48. Тираж 100 пр. Зам. № 1215-02/1.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.2009

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпропетровськ, пр. К. Маркса, 111, оф. 17

тел. +38 (067) 972-90-71